

გახტანგ გურული

ეროვნული მოძრაობა საქართველოში

(XIX საუკუნე)

თბილისი

2008

თავი 1. ქართველი ერის დამოკიდებულება სახელმწიფოებრიობის გაუქმებისადმი

ქართლ-კახეთსა და იმერეთში სახელმწიფოებრიობის გაუქმებას და რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებას დიდი უკმაყოფილებით შეხვდა ქართველი ერის ყველა წოდება და სოციალური ფენა: **ბაგრატიონთა სამეფო სახლი, თავადები, აზნაურები, სამღვდელოება, გლეხობა.**

ერეკლე II-ის პრორუსული ორიენტაციით უკმაყოფილება ნელ-ნელა იზრდებოდა გეორგიევსკის ტრაქტატის (1783 წ.) დადების შემდეგ. ამ უკმაყოფილების მიზეზი იყო რუსეთის საიმპერატორო კარის მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატით ნაკისრი ვალდებულებების შეუსრულებლობა, ხოლო მოგვიანებით – ტრაქტატის ცალმხრივი დარღვევა. 1787 წელს, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყების შემდეგ, რუსეთმა ქართლ-კახეთიდან ჯარი გაიყვანა და მფარველობაში მიღებული ქვეყანა ისლამური სამყაროს (სპარსეთი, ოსმალეთი, რდილო კავკასიის ხალხები) პირისპირ მარტოდ-მარტო დატოვა. ცხადია, რუსეთის მიმართ უკმაყოფილებას ზრდიდა რუსეთის საიმპერატორო კარის ლაღატი ქართლ-კახეთზე ალა-მაჰმად-ხანის ლაშქრობის დროს და ლაშქრობის შემდეგ (1795-1797 წწ.). ამ მოვლენებმა **ქართლ-კახეთის სამეფოსა და საერთოდ მთელ საქართველოს ცხადად დაანახა რუსეთის მფარველობაში შესვლის დამღუპველი შედეგები.** ანტირუსული განწყობილება საქართველოში სულ უფრო ძლიერდებოდა. ქართლ-კახეთის სამეფოს მაგალითი რუსეთთან დამოკიდებულებაში სიფრთხილისაკენ მოუწოდებდა იმერეთის მეფეს სოლომონ II-ს. ერეკლე II-ის საგარეო-პოლიტიკური კურსის მიმართ უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ სამეფო ოჯახის წევრები და თავადების დიდი ნაწილი. შექმნილ სიტუაციაში რუსეთის საიმპერატორო კარის მითითებით საქართველოში მყოფი რუსი დიპლომატები და სამხედროები დაადგენ ანტირუსული ძალების გათიშვის გზას. რუსმა დიპლომატებმა და სამხედროებმა ერეკლე II-ის გარდაცვალების შემდეგ (1798 წ.) ერთმანეთს დაუპირისპირეს ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის წევრები (დედოფალი დარეჯანი, გიორგი XII და მისი ძმები). **რუსებმა კარგად გამოიყენეს ქართლის თავადების ოპოზიციური განწყობილება ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის მიმართ, ასევე – წინააღმდეგობა იმერეთის მეფესა და სამეგრელოს მთავარს შორის.** ასეთი პოლიტიკით რუსეთის საიმპერატორო კარი

აფერხებდა ანტირუსული ძალების აშკარა გამოსვლას, თუმცა რუსეთის ნამდვილი სახე საქართველოს, და განსაკუთრებით ქართლ-კახეთის სამეფოს, პოლიტიკური ელიტისათვის უკვე ცნობილი იყო. გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდგომ (1800 წლის დეკემბერი) რუსეთი რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს კარგს არაფერს უქადდა, ქვეყნის პოლიტიკური ელიტა ამას ცხადად გრძნობდა. კატასტროფის თავიდან ასაცილებლად პრაქტიკული ნაბიჯები მხოლოდ იმიტომ ვერ გადაიდგა, რომ ჯერ კიდევ ერეკლე II-ის მეფის ბოლო წლებში, განსაკუთრებით გიორგი XII-ის მეფობის პერიოდში (1798-1800), სამეფო კარმა დაკარგა თავისი ისტორიული ფუნქცია. ქვეყანაში აღარ იყო ის მაორგანიზებელი ძალა, რომელიც მოსალოდნელ კატასტროფას სრულად გაიაზრებდა და სამოქმედო გეგმასაც დასახავდა. სამეფო კარის უუნარობამ პოლიტიკური ელიტის პასიურობა განაპირობა. აღარაფერს ვამბობთ ერის უდიდეს ნაწილზე – გლეხობაზე. სამეფო კარისა და პოლიტიკური ელიტის უმოქმედობის გამო გლეხობა საერთოდ არ იყო იმის კურსში, თუ რა საფრთხე ელოდა ქვეყანას. აქედან გამომდინარე, ანტირუსული განწყობილება გლეხობაში მხოლოდ რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარების შემდეგ გამოიკვეთა.

1801 წლის 12 სექტემბერს რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის მიერ ხელმოწერილი მანიფესტი ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთთან შეერთების შესახებ ტფილისში მხოლოდ 1802 წლის 12 აპრილს გამოცხადდა. ქართლ-კახეთში რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი დამყარდა. 1810 წელს გაუქმდა იმერეთის სამეფო და იმერეთშიც რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი გაბატონდა.

ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება დიდი ეროვნული ტრაგედია იყო. ამ მოვლენამ მძიმე მდგომარეობაში ააგდო მთელი ერი, მისი ყველა წოდება და სოციალური ფენა.

ბაგრატიონთა სამეფო სახლმა დაკარგა ტახტი და უზენაესი ხელისუფლება. რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა ფეხქვეშ გათელა 1783 წელს რუსეთსა და ქართლ-კახეთს შორის დადებული, ეკატერინე II-ისა და ერეკლე II-ის მიერ რატიფიცირებული ხელშეკრულება (ტრაქტატი). დაირღვა ყველა ქვეყნის მონარქის მიერ აღიარებული ლეგიტიმიზმის პრინციპი, ის პრინციპი, რომელიც ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მიმართ არ დაურღვევიათ არც მონღოლ ყაენებს, არც სპარსეთის შაჰებს და არც ოსმალეთის სულთნებს. მართალია, ბაგრატიონთა სამეფო სახლმა ერთი ღირსეული წარმომადგენლის გარშემო

გაერთიანება მაინც ვერ შეძლო, მაგრამ მთლიანად სამეფო სახლის წევრები აშკარად ანტირუსულ ორიენტაციას დაადგინენ.

თავადებმა სახელმწიფოებრიობის მოსპობითა და რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებით დაკარგეს ის დიდი პრივილეგია, რაც სამეფოს მართვა-გამგეობაში აქტიურ მონაწილეობაში გამოიხატებოდა. თავადთა წრიდან კომპლექტდება ქვეყნის ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის აპარატი, სასამართლო, სამხედრო და საფინანსო უწყება და ა. შ. სახელმწიფო სამსახური თავადებს სოლიდურ ეკონომიკურ შემოსავალს აძლევდა. ამდენად, სახელმწიფოებრიობის გაუქმებამ და რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებამ თავადებში სრულიად ბუნებრივად წარმოშვა ანტირუსული განწყობილება.

აზნაურთა მრავალრიცხოვანმა ფენამ ასევე დაკარგა სამეფოს მართვა-გამგეობაში (ძირითადად ადგილობრივი მმართველობის სისტემასა და სამხედრო უწყებაში) მონაწილეობის უფლება, რამაც იგი ეკონომიკურადაც დააზარადა. თავადების მსგავსად აზნაურობაც ანტირუსულ ორიენტაციას დაადგა.

სამღვდელოებამ სახელმწიფოებრიობისა და ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ ასევე დაკარგა ის ისტორიული ფუნქცია, რომელსაც იგი ერის სულიერ ცხოვრებაში ასრულებდა. უძველესი სამოციქულო ავტოკეფალური ეკლესია რუსეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის უწმინდესი სინოდის დაქვემდებარებაში მოექცა და ამიერიდან ისე იმართებოდა, როგორც რუსეთის ეკლესიის რიგითი ეპარქია. საქართველოს ეკლესია და სამღვდელოება დაზარადა ეკონომიკურადაც. ყოველივე ამის გამო სამღვდელოებაც ანტირუსულ ძალად იქცა.

გლეხობამ რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის სუსხი პირველი ხანებიდანვე იგრძნო, რაც რუსი სამხედროების მხრიდან თვითნებობაში, მოსახლეობის აბუ ად აგდებასა და შეურაცხყოფაში გამოიხატებოდა. ცოტა მოგვიანებით ამას დაემატა რუსეთ-სპარსეთისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომების პერიოდში გლეხობის უკიდურესი შევიწროვება სხვადასხვა სახის გადასახადითა და ვალდებულებებით. ცხადია, გლეხობაც ანტირუსულ ძალებს შეუერთდა.

ამრიგად, სახელმწიფოებრიობის გაუქმებამ და რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებამ საქართველოს მთელი მოსახლეობა, მთელი ქართველი ერი, ყველა წოდება და სოციალური ფენა უმძიმეს მდგომარეობაში ააგდო. სწორედ ამიტომ XIX საუკუნის დამდეგიდანვე სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის იბრძოდა მთელი ერი: ბაგრატიონთა სამეფო სახლი, თავადები,

აზნაურები, სამღვდელოება, გლეხობა. ბრძოლის მიზანი ერთიანი იყო, მიზნის მიღწევის გზები კი ყველას თავისებურად ჰქონდა გააზრებული.

თავი 2. ეროვნული მოძრაობის დასაწყისი.

1802 წლის პოლიტიკური გამოსვლა კახეთში

ეროვნული მოძრაობა საქართველოში იწყება XIX საუკუნის დამდეგიდან. მაინც რომელი მოვლენა უნდა მივი ნიოთ ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში ათვლის წერტილად? ასეთად უნდა მივი ნიოთ 1802 წლის 12 აპრილი – ტფილისში ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბერის მანიფესტის გამოცხადების დღეს მომხდარი მოვლენა. გენერალ კარლ კნორინგს მითითება ჰქონდა, რომ მანიფესტის წაკითხვის შემდეგ სიონის ტაძარში შეკრებილები რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დაეფიცებინა. კარლ კნორინგმა კარგად იცოდა, რომ მანიფესტის წაკითხვას და რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დაფიცებას შეიძლებოდა გართულება მოჰყოლოდა. სწორედ ამიტომ სიონის ტაძარი და მახლობელი ქუეები რუსთა ჯარის მიერ ალყაშემორტყმული იყო. მართლაც, რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ფიცის მიღება არ იკადრა კახეთის თავადებისა და აზნაურების ნაწილმა. მათ ალყა გაარღვიეს და ტფილისი დატოვეს. ეს მოვლენა უნდა მივი ნიოთ ეროვნული მოძრაობის დასაწყისად.

კახელ თავადებსა და აზნაურებში ანტირუსული განწყობილება ყველაზე ადრე გადაიზარდა აშკარა პოლიტიკურ გამოსვლაში. კახეთში ანტირუსულ ძალთა ორგანიზება იწყება მაშინვე, როგორც კი სიონის ტაძრის ეზოდან პროტესტის ნიშნად წასული თავადები და აზნაურები კახეთში დაბრუნდნენ. 1802 წლის ივლისში კახეთში, კერძოდ ქიზიყში, ქელმენ ურის მიდამოებში შეიკრიბნენ კახელი თავადები და მათი თანამგრძნობი ქიზიყელები, სულ რამდენიმე ათასი კაცი. კახეთში დაწყებული პოლიტიკური გამოსვლის აქტიური მონაწილეები იყვნენ ბატონიშვილები ვახტანგ ერეკლეს ძე და თეიმურაზ გიორგის ძე. კახელი თავადებიდან პოლიტიკურ გამოსვლაში მონაწილეობდნენ: ანდრონიკაშვილები, ვა ნაძეები, ჯანდიერები, ჭავჭავაძეები. თავადთა შორის განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირ ეოდნენ ოთარ ჯანდიერი და სვიმონ ქობულაშვილი. დარეჯან დედოფლისა და სპარსეთში მყოფი ბატონიშვილ ალექსანდრე ერეკლეს ძის გეგმის თანახმად იმერეთის მეფეს სოლომონ II-ს,

განჯის ხანსა და ახალციხის ფაშას, ასევე ჭარ-ბელაქანის (საინგილოს) ლეკებს უნდა მოეწყოთ ერთობლივი ლაშქრობა ქართლ-კახეთში განლაგებული რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ და გამარჯვების შემთხვევაში ქართლ-კახეთის მეფედ იულონ ერეკლეს ძე გამოეცხადებინათ. რუსეთის საოკუპაციო ხელისუფლებამ ქალმენ ურში ხალხის დასაშლელად ჯარი გაგზავნა, მაგრამ ქიზიყელებმა რუსთა ბატალიონი დაამარცხეს. შეკრებილებმა (თავადებმა, აზნაურებმა, სამღვდლოებამ, გლეხობამ) ფიცი დადეს იულონ ერეკლეს ძის ერთგულებაზე. მათ წერილით მიმართეს კახეთში განლაგებული რუსეთის ჯარის სარდალს. კახეთის მოსახლეობა რუსეთის ადგილობრივ ხელისუფლებას ბრალს სდებდა 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის დარღვევაში. გენერალმა გულიაკოვმა წერილის მიმტანი რამდენიმე კაცი დააპატიმრა, რითაც მდგომარეობა კიდევ უფრო დაძაბა. ქელმენ ურში შეკრებილებმა გადაწყვიტეს უშუალოდ რუსეთის იმპერატორისათვის მიემართათ. თხოვნას ხელი მოაწერა 69 თავადმა. კახელი თავადები უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით და ითხოვდნენ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების აღდგენას. წერილში უარყოფილი იყო ის ხმები, რომ თითქოს ქართველები მეფობის გაუქმებას ითხოვდნენ. თავადები რუსეთის იმპერატორს ქართლ-კახეთის მეფედ იულონ ერეკლეს ძის დამტკიცებას სთხოვდნენ. გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების აღდგენაზე უფრო რადიკალური მოთხოვნები ქელმენ ურის შეკრების ინიციატორ კახელ თავადებს არ წამოუყენებიათ. გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების დაცვა, რაც ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენას გულისხმობდა, ცხადია, რუსეთის საიმპერატორო კარისათვის მიუღებელი იყო.

ადგილობრივმა ხელისუფლებამ გადამჭრელ ზომებს მიმართა. გაძლიერდა ტფილისის დაცვა. კახეთში დამატებით გაიგზავნა სამხედრო ძალა. სასწრაფოდ გაამაგრეს იმერეთიდან ქართლში გადმოსასვლელი გზები, რათა არ დაეშვათ იმერეთის მეფესთან თავშეფარებული იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილების კახეთში დაბრუნება. ქელმენ ურში პოლიტიკური მოთხოვნების შემდგენელმა თავადებმა რუსეთის ჯარისათვის წინააღმდეგობის გაწევა უაზროდ ათვალეს და შეკრებილი ხალხიც დაშალეს. კახეთში შეჭრა გადაიფიქრა ალექსანდრე ბატონიშვილმაც, რომელიც ჭარ-ბელაქანში (საინგილოში) იდგა ჯარით. იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებმაც ვერ შეძლეს საჭირო სამხედრო ძალის თავმოყრა და იმერეთიდან გადმოსვლა. რუსეთის საოკუპაციო ხელისუფლებამ კახელი თავადების ნაწილი შეიპყრო, ნაწილმა თავს გაქცევით უშველა.

გაქცეულთა უმრავლესობა შემდეგში სპარსეთში მყოფ ალექსანდრე ერეკლეს ძეს შეუერთდა. შეპყრობილი თავადები ტფილისში ამოიყვანეს. ხელისუფლებამ მათ დანაშაული აპატია და რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დააფიცა.

1802 წლის პოლიტიკურმა გამოსვლამ კახეთში ნათელი გახადა, რომ ქართველი ერი არ შეურიგდებოდა სახელმწიფოებრიობის დაკარგვასა და იბრძოდებდა თავისუფლებისათვის.

თავი 3. 1804 წლის აჯანყება ქართლის მთიანეთში

1804 წელს ქართლის მთიანეთში რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ დიდი აჯანყება დაიწყო. საქართველოში რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარების პირველი ხანებიდანვე მიმდებარეობდა აგარდა არაგვის ხეობის მოსახლეობა. რუსეთი სპარსეთთან და ოსმალეთთან ომისათვის ემზადებოდა. ჯარის გადასაყვანად არსებული გზა გამოუსადეგარი იყო. დაიწყო სამხედრო გზის მშენებლობა. მშენებლობაზე მასობრივად იყენებდნენ არაგვის ხეობის მოსახლეობას. საგზაო ბეგარა განსაკუთრებით აუტანელი იყო ზამთარში. სიცივემ, შიმშილმა და ზვაგებმა ბევრი ქართველის სიცოცხლე შეიწირა. ამას თან ერთვოდა რუსი მოხელეების, ოფიცრებისა და ჯარისკაცების თვითნებობა და თავაშვებულობა: მოსახლეობის შეურაცხყოფა, ცემა, ქალების გაუპატიურება და ა. შ. იყო შემთხვევები, როცა რუსმა ჯარისკაცებმა ქალები უღელში შეაბეს და მათრახებით ცემეს. სამუშაოდ გასული მთიულებიდან რუსმა მოხელეებმა და ჯარისკაცებმა ცემით მოკლეს 23 კაცი. 1804 წლის მაისში განაწამები მთიულები აჯანყდნენ. მათ თიანეთში მოკლეს რუსი კაპიტან-ისპრავნიკი, ასევე დახოცეს რუსი ოფიცრები და ჯარისკაცები. აჯანყება თიანეთს გასცდა და არაგვის ხეობაში გავრცელდა. 1804 წლის დამდეგიდან მთავარსარდალი პავლე ციციანოვი ერევნის სახანოზე სალაშქროდ ემზადებოდა. 1804 წლის მაისში მან არაგვის ხეობაში ქართველთა ლაშქრის შეკრება და ერევნის ხანის წინააღმდეგ საომრად გაგზავნა ბრძანა. პავლე ციციანოვმა აჯანყებული მთიულების დაშოშმინება თავის მოადგილეს, საქართველოს მმართველს გენერალ ვოლკონსკის დაავალა, ხოლო თავად რუსეთის ჯარებით ერევნისაკენ დაიძრა. არაგვის ხეობაში ლაშქარი მართლაც შეიკრიბა, მაგრამ არაგველები ერევანზე სალაშქროდ აღარ წასულან და 1804 წლის ივნისში რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო. აჯანყება მალე მთელი ქართლის

მთიანეთს მოედო. მთიულების გარდა მასში მონაწილეობდნენ გუდამაყრის, ჭართლის, ხანდოს ხეობათა მცხოვრები, ასევე **ფშაველები, ხევსურები** და თრუსოს ხეობის **ოსები**. სულ აჯანყებაში 4 ათასზე მეტი კაცი აება. აჯანყების მოთავეთა შორის გამოირ ეოდნენ **ლევან ნაზლაიძე, შიო ბურდული** და სხვები. აჯანყებულებმა თავიდანვე ხელთ იგდეს **კაიშაურის** საგუშაგო, ალყა შემოარტყეს **დუშეთსა** და **ანანურს**, ხოლო შემდეგ **სტეფანწმინდისაკენ** გაიჭრნენ.

აჯანყებულებს **ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის აღდგენა ეწადათ**. მათ მოციქულები გაუგზავნეს იმერეთში მყოფ **იულონ** და **ფარნაოზ** ბატონიშვილებს. 1804 წლის ივნისში **იულონი** და **ფარნაოზი** ასევე **ლევან იულონის ძე** გაემართნენ აჯანყებულებთან შესაერთებლად. ბატონიშვილებს შეუერთდა ქართლელ თავადთა ერთი ნაწილი. რუსებმა სასწრაფოდ გადააკეტეს არაგვის ხეობისაკენ მიმავალი გზები. იულონმა და ფარნაოზმა აჯანყებულებთან შეერთება ვერ შესძლეს და ისევ იმერეთში დააპირეს დაბრუნება. სურამთან რუსთა რაზმი, რომელსაც ქართველი თავადი **გიორგი ამირეჯიბი** მეგზურობდა, მოულოდნელად თავს დაესხა ბატონიშვილებს. მომხდარი შეტაკების შედეგად რუსებმა იულონი შეიპყრეს. ფარნაოზ და ლევან ბატონიშვილებმა გაქცევა შეძლეს. ისინი ახალციხეში გადავიდნენ, საიდანაც სპარსეთის გავლით კახეთში ააღწიეს. კახელი თავადებისა და აზნაურების მხარდაჭერით ფარნაოზმა კახეთის სოფლებში ლაშქარი შეკრიბა და აჯანყებულებს შეუერთდა. მოგვიანებით ფარნაოზ ბატონიშვილი ქსნის ხეობაში გადავიდა და იქაც რუსების წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო.

აჯანყებულებმა ისარგებლეს იმით, რომ მთავარსარდალი პავლე ციციანოვი ერევნის სახანოზე სალაშქროდ იყო წასული და 1804 წლის აგვისტოში აიღეს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პუნქტები – **სტეფანწმინდა** და **დუშეთი**. 1804 წლის აგვისტო აჯანყებულთა ყველაზე დიდი წარმატების პერიოდი იყო. **სამხედრო გზა** აჯანყებულთა ხელში აღმო ნდა. იმავდროულად, რუსეთის ჯარი, რომელსაც პავლე ციციანოვის სარდლობით ერევნის ციხისათვის ალყა ჰქონდა შემორტყმული, სპარსელებმა მძიმე მდგომარეობაში ააგდეს. რუსებს დამხმარე ძალის მიღების იმედი აღარ ჰქონდათ. პავლე ციციანოვმა ერევანს ალყა მოხსნა და სასწრაფოდ საქართველოში დაბრუნდა. მან შექმნილი მდგომარეობის შესახებ სასწრაფოდ აცნობა იმპერატორ ალექსანდრე I-ს. იმპერატორის ბრძანების თანახმად რდილო კავკასიიდან დარიალის ხეობის გავლით არაგვის ხეობისაკენ წამოვიდა რუსეთის ჯარი, სულ 3 ათასი ჯარისკაცი 30 ქვემეხით. ტფილისიდან დიდი ძალებით არაგვის ხეობაში შეიჭრა პავლე ციციანოვი.

აჯანყებულები ფარნაოზ ბატონიშვილის წინამძღოლობით ორ ცეცხლს შუა მოექცნენ და ვეღარ გაუძლეს რეგულარული არმიის შეტევას. რდილო კავკასიიდან დაძრულმა რუსეთის ჯარმა დაიკავა **ლარსი, დარიალი, სტეფანწმინდა, სიონთან** დაამარცხა ფარნაოზ ბატონიშვილის ლაშქარი და 1804 წლის ოქტომბერში **ანანურთან** შეუერთდა პავლე ციციანოვის მთავარ ძალებს. მთელი არაგვის ხეობა რუსთა ჯარის მიერ აღმო ნდა დაკავებული. ფარნაოზ ბატონიშვილმა სპარსეთში გაქცევა სცადა, მაგრამ ყაზახის მიდამოებში იგი რუსებმა შეიპყრეს.

ფარნაოზ ბატონიშვილის შეპყრობის შემდეგ აჯანყებულებს იმედი ჰქონდათ, რომ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში აუდგებოდნენ ბატონიშვილები: **ალექსანდრე, თეიმურაზი და ლევანი**. პავლე ციციანოვმა აღარ დაუშვა აჯანყების ხელახალი აღმავლობა.

აჯანყების ახშობაში რუსებს დახმარება გაუწია რამდენიმე ქართველმა თავადმა. რუსეთის საოკუპაციო ხელისუფლებასთან განსაკუთრებით აქტიურად თანამშრომლობდნენ **ქსნის ერისთავები**, კერძოდ კი, **რევაზ ერისთავი**. აღსანიშნავია, რომ პავლე ციციანოვმა ქსნის ერისთავებს დაუბრუნა ერეკლე II-ის მიერ ამორთმეული ყმა-მამული, რითაც ქსნის ერისთავთა საგვარეულო ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წინააღმდეგ დასაყრდენად აქცია. პავლე ციციანოვის დავალებით აჯანყებულთაგან ხევსურების ამოშორებას ცდილობდნენ თავადები **მაცაშვილი** და **ქობულაშვილი**. თავადთა ნაწილი მოვლენათა განვითარებას ელოდა და აჯანყებაში არ მონაწილეობდა. ქართლისა და კახეთის, განსაკუთრებით კი კახეთის თავადების უმრავლესობა აჯანყებას თანაუგრძნობდა და აქტიურადაც მონაწილეობდა მასში. რუსებმა დიდი სისასტიკით აახშვეს აჯანყება როგორც არაგვის, ისე ქსნის ხეობაში. უშუალოდ აჯანყებულთა და რუსეთის რეგულარულ ჯარებს შორის მომხდარი ბრძოლების დროს დაღუპულთა გარდა დიდი რაოდენობით ქართველი სიკვდილით დასაჯეს დამსჯელმა ექსპედიციებმა. შეპყრობილი **იულონ** და **ფარნაოზ** ბატონიშვილები რუსეთში გადაასახლეს. შეიპყრეს და ციხეში გამოკეტეს ბატონიშვილების მომხრე თავადები. სულ ციხეში აღმო ნდა აჯანყების 300-ზე მეტი მონაწილე.

1804 წლის ქართლის მთიანეთის აჯანყება იყო პირველი დიდი შეარადებული გამოსვლა რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ. აჯანყებამ ცხადყო, რომ ქართველ ერში არ ამკვდარა სახელმწიფოებრიობის აღდგენისაკენ მისწრაფება. ცხადი

იყო ისიც, რომ რუსეთს არ შეეძლო საქართველოში დაწყობული ეროვნული მოძრაობის შეკრება.

თავი 4. 1812 წლის აჯანყება კახეთში

1804 წელს დაწყებული რუსეთ-სპარსეთის ომი გაჭიანურდა. გაჭიანურდა 1806 წელს დაწყებული რუსეთ-ოსმალეთის ომიც. 1811 წელს რუსეთის ჯარმა **ჯავახეთში** ილაშქრა და **ახალქალაქი** აიღო. იმავე წელს საქართველოს მთავარმართებელმა გენერალმა **მარკოზ პაულუ იმ ერევანზე** ილაშქრა, მაგრამ წარუმატებლად. ამ ორი ლაშქრობისათვის ტვირთის გადასახიდად აღმოსავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით კახეთის, მოსახლეობისაგან ხელისუფლებამ დიდი რაოდენობით მოითხოვა ურმები გამწვევი პირუტყვით და მეურმეებით. რუსეთის ჯარისათვის საჭირო სურსათს, პირველ რიგში პურს, რუსი მოხელეები და სამხედროები მოსახლეობისაგან ყიდულობდნენ. პურში ხელისუფლება საბაზრო ფასებზე ბევრად ნაკლებს იხდიდა. პურის დაბალი საფასურის ნაწილს ხშირად რუსი მოხელეები და სამხედროები ითვისებდნენ. პურის გაყიდვაზე უარის თქმის შემთხვევაში კახეთის სოფლებში **გზეკუციებს** გზავნიდნენ, რასაც ძალადობა და უსამართლობა ახლდა თან. სოფლებში პურის მარაგი აღარ დარა დაიწყო შიმშილი. არსებული წესით ომის საჭიროებისათვის მობილიზებული მეურმეებისათვის ხელისუფლებას გარკვეული საფასური უნდა გადაეხადა. ამ საფასურს მეურმეები ან საერთოდ ვერ ღებულობდნენ, ან მის ნაწილს ისევ რუსი მოხელეები და სამხედროები ითვისებდნენ. სოფლებიდან იმდენად დიდი რაოდენობით ხარ-კამე ი იქნა გაყვანილი, რომ მოსახლეობა თითქმის გამწვევი პირუტყვის გარეშე დარა. თვეობით უხდებოდათ ოჯახების მიტოვება მეურმეებს მათი ნაწილი იხოცებოდა, ნაწილი დაავადყოფილები ბრუნდებოდა შინ. ყოველივე ამას თან დაერთო შავი ჭირი, რომელმაც მრავალი ადამიანი იმსხვერპლა. უპუროდ დარ ენილ სოფლებს ხელისუფლება კვლავ პურს სთხოვდა. იმატა სოფლებში პურისათვის გაგზავნილი რუსი სამხედროების მხრიდან ძალმომრეობამ, სისასტიკემ და უსამართლობამ: ძარცვა-გლეჯამ, სახლ-კარის გადაწვამ, ადამიანების დასახი რებამ და მკვლელობამ, ქალების გაუპატიურებამ. უკიდურესად შევიწროვებულმა და შეურაცხყოფილმა მოსახლეობამ აჯანყება დაიწყო. აჯანყება **ახმეტაში** დაიწყო 1812 წლის 31 იანვარს. აჯანყებამ იფეთქა **მატანსა** და **თიანეთშიც**. აჯანყებულებმა გააძევეს

კაპიტან-ისპრავნიკი სამხედრო რაზმთან ერთად. მალე აჯანყება მოედო სხვა სოფლებსაც. 1812 წლის 2 თებერვალს კახელთა მრავალათასიანმა ლაშქარმა თავადების **ბებურიშვილისა** და **მაყაშვილის** მეთაურობით **თელავი** აიღო. რუსული გარნიზონი თელავის ციხეში გამაგრდა და იქიდან განაგრძობდა ბრძოლას. 5 თებერვალს ქიზიყის ლაშქარმა **სიღნაღი** დაიკავა. სულ რამდენიმე დღეში აჯანყებულებმა რუსთა რაზმები განდევნეს **ბოდბისხევიდან, ანაგიდან, კაკაბეთიდან, მანაგიდან**. აჯანყებულებთან ბრძოლაში დამარცხდა და თავისი ჯარის ნაშთებთან ერთად ტფილისში გაიქცა კახეთის ოლქის უფროსი გენერალი **პორტნიაგინი**.

შეშინებულმა ხელისუფლებამ ცადა მოსახლეობასთან ურთიერთობის მოგვარება. კაპიტან-ისპრავნიკებს ებრძანათ მოსახლეობასთან ურთიერთობაში ზომიერების დაცვა, საერთოდ აიკრძალა სოფლად ეგზეკუციების გაგზავნა. მაგრამ ამ ბრძანების შემსრულებელი უკვე არავინ იყო. კაპიტან-ისპრავნიკები და საეგზეკუციო რაზმები ან აჯანყებულებმა ამოწყვიტეს, ან ციხე-სიმაგრეებში იყვნენ თავშეფარებულნი.

აჯანყების შეერება შეუძლებელი გახდა. 1812 წლის 9 თებერვალს მთიულებმა, ფშაველებმა და ხევსურებმა **დუშეთი** და **ფასანაური** აიღეს და საქართველოს სამხედრო გზა გადაკეტეს. შემფოთებულმა ხელისუფლებამ სასწრაფო ზომები მიიღო ტფილისის გამაგრების მიზნით, რადგან აჯანყებულები **ავჭალაშიც** გამო ნდნენ. ჯარები გამოიწვიეს იმერეთიდან, შიდა ქართლიდან და რუსეთ-სპარსეთის ფრონტიდანაც კი, ასევე რდილო კავკასიიდან. მოგვიანებით, დამატებითი ჯარების მოსვლის შემდეგ **დუშეთი** და **ანანური** კვლავ ხელისუფლებამ დაიბრუნა, რითაც საგრძნობლად შეავიწროვეს მთიელები. დუშეთიდან და ანანურიდან აჯანყებულების განდევნაში რუსებს დიდი დახმარება აღმოუ ინა **კონსტანტინე მუხრანბატონმა**. კახეთში კი აჯანყება წარმატებით ვითარდებოდა. მთელი კახეთი აჯანყების აღში იყო გახვეული.

შექმნილი კრიტიკული ვითარების გამო საქართველოს მთავარმართებელი გენერალი **მარკიზ პაულუ ი** 1812 წლის 21 თებერვალს რუსეთ-სპარსეთის ფრონტიდან ტფილისში დაბრუნდა და უშუალოდ აუღვა სათავეში აჯანყების ამხშობ ძალებს. 22 თებერვალს გენერალმა პაულუ იმ იმპერატორს მოახსენა აჯანყების შედეგად შექმნილი საშიში მდგომარეობის შესახებ.

კახეთში დაწყებულ აჯანყებაში მოსახლეობის **ყველა წოდება და სოციალური ფენა** (გლეხები, თავადები, აზნაურები, დაბალი სამღვდელთა) მონაწილეობდა, მაგრამ ხელმძღვანელი როლი **თავადებს** ეკუთვნოდათ.

აჯანყების დაწყებიდანვე განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირ ეოდა თავადი **ოთარ ქობულაშვილი**.

კახეთის მოსახლეობის ყველა წოდება და სოციალური ფენა მოითხოვდა რუსეთის მიერ ბაგრატიონთა სამეფო სახლის უსამართლოდ შელახული უფლებების აღდგენას, ე. ი. ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენას ბაგრატიონთა დინასტიით სათავეში. სწორედ ამიტომ აჯანყების დაწყებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ **ოთარ ქობულაშვილის** ინიციატივით მეფედ ქართლში მყოფი ბატონიშვილი **გრიგოლ იოანეს** მოიწვიეს.

გრიგოლ ბატონიშვილმა ცადა აჯანყება ქართლშიც დაეწყო, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. საქართველოს მთავარმართებელმა **მარკიზ პაულუ იმ** შესძლო ქართლის თავადების ნაწილის მიმხრობა, რამაც ხელისუფლებას საშუალება მისცა აღეკვეთა ქართლში აჯანყების გავრცელების საშიშროება. ქართლში პოზიციების გამაგრებამ შესაძლებელი გახადა არაგვის ხეობის აჯანყებულ მოსახლეობაზე შეტევა.

ქართლში ვითარების ნაწილობრივი სტაბილიზაციის შემდეგ მთავარმართებელი პაულუ ი დიდი სამხედრო ძალით კახეთში შეიჭრა. მას თან ახლდნენ თავადი **ანდრონიკაშვილები**. 1812 წლის 1-2 მარტს სოფელ **უმლაყთან** ერთმანეთს შეხვდნენ გრიგოლ ბატონიშვილისა და გენერალ პაულუ ის ჯარები. 4 ათასი ქართველი თავგანწირულად ებრძოდა რუსეთის რეგულარულ ჯარს. ქართველებმა მტერს დიდი ზიანი მიაყენეს, მაგრამ საბოლოოდ მაინც დამარცხდნენ. ტყვედ ავარდა **გრიგოლ ბატონიშვილი**. ამ ბრძოლის შემდეგ აჯანყებულებმა გენერალ პაულუ ის ჯარებს წინააღმდეგობა ვეღარ გაუწიეს და დროებით ბრძოლა შეწყვიტეს.

ხელისუფლებამ აჯანყებულები სასტიკად დასაჯა, მაგრამ საქართველოს მთავარმართებელი პაულუ ი იძულებული გახდა იმავდროულად გარკვეულ დათმობაზეც წასულიყო. კახეთში გაუქმდა კაპიტან-ისპრავნიკების თანამდებობა, აღდგა მოურავობა. კახეთში ასევე გაუქმდა რუსული სასამართლო და მის ნაცვლად შეიქმნა დროებითი სასამართლოები, სადაც სამოქალაქო საქმეების გარეშე ქართული კანონებისა და ადათების საფუძველზე მიმდინარეობდა.

1812 წლის 20 აპრილს საქართველოს მთავარმართებლად პაულუ ის ნაცვლად დაინიშნა გენერალი **ნიკოლოზ რტიშ ევი**. ახალმა მთავარმართებელმა დაინახა, რომ აჯანყების ცეცხლი კახეთში ამქრალი არ იყო. რტიშ ევმა კახეთში გენერალ **სტალის** მეტაურობით დიდი ჯარი გაგზავნა. ამ ჯარს მალე დაემატა კიდევ რამდენიმე ბატალიონი გენერალ **დიმიტრი ორბელიანის**

მეთაურობით. საბოლოოდ ხელისუფლებამ დაპირებებით, ხოლო სადაც დაპირება არ ჭრიდა, სამხედრო ძალის გამოყენებით, შესძლო აჯანყებულთა ლაშქრის დაშლა. თუმცა ცხადი იყო რომ საბრძოლო განწყობილება ხალხში კვლავ მაღალი იყო და აჯანყების საბოლოოდ შეწყვეტა დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ როგორ შეასრულებდა ხელისუფლება დანაპირებს.

1812 წლის ივნისში საფრანგეთის იმპერატორი **ნაპოლეონ I** თავს დაესხა რუსეთს. საფრანგეთის არმიის წარმატებებმა 1812 წლის ზაფხულში მძიმე მდგომარეობაში ააგდო რუსეთი. შექმნილი ვითარება კარგად გამოიყენა სპარსეთში გადახვეწილმა ბატონიშვილმა **ალექსანდრე ერეკლეს ძემ**. 1812 წლის სექტემბერში ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთიდან დაბრუნდა და თიანეთში გამაგრდა. მან **კახეთის**, ასევე **არაგვისა** და **დარიალის** ხეობის მოსახლეობას რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებისაკენ მოუწოდა. ალექსანდრე ბატონიშვილი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა საქართველოში. სწორედ ამიტომ მის მოწოდებას მოსახლეობა დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა. კახეთის გარდა აჯანყება დაიწყო ფშავსა და ხევსურეთში. ქართლის თავადებისა და აზნაურების ნაწილი ალექსანდრე ბატონიშვილთან გამოცხადდა. ალექსანდრე ბატონიშვილის დასახმარებლად **დაღესტნიდან** გადმოვიდა 1200-კაციანი რაზმი.

ალექსანდრე ბატონიშვილის წარმატებას საერთაშორისო ვითარება აშკარად უწყობდა ხელს. მან საკმაოდ სერიოზული სამხედრო ძალის თავმოყრაც შეძლო. კახელების საბრძოლო შემართებაც ძლიერი იყო. ყოველივე ამის გამო ხელისუფლება კვლავ დიდი საშიშროების წინაშე დადგა. ამასთანავე იყო ერთი მომენტი, რომელიც ხელისუფლების სასარგებლოდ და, ამდენად, ალექსანდრე ბატონიშვილის საზიანოდ მოქმედებდა. **საქართველოს, კერძოდ კი კახეთის, მოსახლეობაში ძლიერი იყო ანტისპარსეთული განწყობილება**. თუ ალექსანდრე ბატონიშვილი რუსეთის წინააღმდეგ სპარსეთიდან სერიოზულ სამხედრო ძალას მიიღებდა და სპარსეთის ჯარი კახეთში შემოვიდოდა, შეიძლებოდა მოსახლეობაში ანტისპარსეთული გამოსვლებიც კი დაწყებულიყო. სწორედ ამიტომ ალექსანდრე ბატონიშვილი კახეთის მოსახლეობას დაუინებით განუმარტავდა, რომ სპარსეთის ჯარი საქართველოში შემოვიდოდა არა როგორც დამპყრობელი, არამედ როგორც მოკავშირე რუსეთის წინააღმდეგ.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა აჯანყებულთა ლაშქარი სამ ნაწილად გაყო. ერთ ნაწილს ტფილისიდან კახეთში მიმავალი გზების აკეტვა დაავალა, მეორეს საქართველოს სამხედრო გზის მიმართულებით უნდა ემოქმედა. აჯანყებულთა

ძირითად ძალებს თავად ალექსანდრე ბატონიშვილი აუდგა სათავეში და კახეთში განლაგებულ რუსეთის ჯარებს შეუტია.

ხელისუფლებამ ალექსანდრე ბატონიშვილის წინააღმდეგ საგანგებო ღონისძიებები გაატარა. რუსეთ-სპარსეთის ფრონტიდან ჯარები გამოიწვიეს და კახეთში სტრატეგიული პუნქტები გაამაგრეს. სამხედრო გზის დასაცავად რდილო კავკასიიდან დაძრეს ჯარები. კახეთისაკენ დაიძრა იმერეთში განლაგებული რუსეთის ჯარების დიდი ნაწილი. მთავარმართებელმა **ნიკოლოზ რტიშ ევმა** ალექსანდრე ბატონიშვილის მოკვლისათვის ჯილდოდ 20 ათასი მანეთი დააწესა.

გენერალურ ბრძოლაში, ცხადია, რუსეთის ჯარს, რომელსაც სათავეში გენერალი **დიმიტრი ორბელიანი** ედგა, არ უნდა გასჭირვებოდა **ალექსანდრე ბატონიშვილის** ლაშქრის დამარცხება. სწორედ ამის გამო ალექსანდრე ბატონიშვილი თავს არიდებდა გენერალურ ბრძოლას. რამდენიმე ნაწილად გაყოფილი მისი ცხენოსანი ლაშქარი მოულოდნელად თავდასხმებით დიდ ზიანს აყენებდა რუსეთის ჯარს. გენერალი **დიმიტრი ორბელიანი** ვერ ბედავდა ჯარის ნაწილებად დაყოფას. რუსეთის ჯარი ნელა და ზოზინით დასდევდა უკან ალექსანდრე ბატონიშვილის ცხენოსან ლაშქარს. რუსების მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ აჯანყებულები მოსახლეობის საყოველთაო მხარდაჭერით სარგებლობდნენ, რუსეთის ჯარი კი ასეთ მხარდაჭერას მოკლებული იყო. სწორედ ამიტომ გაბოროტებული რუსები მიწასთან ასწორებდნენ კახეთის სოფლებს.

რუსეთის რეგულარულ ჯართან ბრძოლა მაინც დიდი სირთულეების წინაშე აყენებდა აჯანყებულებს. რდილო კავკასიიდან დაძრულმა რუსეთის ჯარებმა შეძლეს აჯანყებული ფშავ-ხევსურების მიერ გადაკეტილი სამხედრო გზის გაწმენდა. ალექსანდრე ბატონიშვილი იძულებული გახდა რუსეთის ჯარებთან გენერალურ ბრძოლაში აბმულიყო. 1812 წლის 10 ოქტომბერს სოფელ **შილდასთან** აჯანყებულებსა და რუსეთის ჯარებს შორის დიდი ბრძოლა გაიმართა. ბრძოლამ შვიდ საათს გასტანა. 6 ათასი აჯანყებული ალექსანდრე ბატონიშვილის წინამძღოლობით მედგრად ებრძოდა მტერს. ბოლოს აჯანყებულებმა უკან დაიხიეს. გენერალმა დიმიტრი ორბელიანმა გადაბუგა სოფლები **შილდა** და **საბუე**. რუსებმა მთლიანად გაკაფეს ბაღ-ვენახი.

ამ დროისათვის რუსეთ-სპარსეთის ფრონტზე საბრძოლო მოქმედებები შეწყვეტილი იყო და საზავო მოლაპარაკება მიმდინარეობდა. ზავზე შეთანხმება ვერ მოხერხდა და საბრძოლო მოქმედებებიც განახლდა. სპარსეთის ჯარი **აბას-**

მირზას სარდლობით 1812 წლის ოქტომბერში ტფილისზე დაიძრა. რუსეთ-სპარსეთის ფრონტზე მიმდინარე მოვლენების შესახებ საქმის კურსში იყო ალექსანდრე ბატონიშვილი და იგი მთელ იმედებს აბას-მირზას წარმატებებზე ამყარებდა. მაგრამ რუსებმა აბას-მირზას დაასწრეს და 1812 წლის ოქტომბერშივე სპარსეთის ჯარს სასტიკი მარცხი აგემეს. სპარსელთა ლაშქრობა ტფილისზე აიშალა. აბას-მირზას მარცხმა მძიმე მდგომარეობაში ააგდო აჯანყებულები.

1812 წლის 1 ნოემბერს სოფელ **ალაუბანთან**. გენერალი დიმიტრი ორბელიანი 1300 კაცით ამჯერადაც შეება აჯანყებულებს. ალექსანდრე ბატონიშვილმა კვლავ უკან დაიხია და **ალაუბნის ხეობას** შეაფარა თავი. დიმიტრი ორბელიანმა ხეობაში შესვლა ვერ გაბედა. ხეობაში დიდხანს დარ ენა აჯანყებულებს არ შეეძლოთ. 1812 წლის 25 ნოემბერს აჯანყებულები ალაუბნის ხეობიდან გამოვიდნენ. აჯანყებულებსა და რუსეთის ჯარებს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 1812 წლის 26 ნოემბერს სოფელ **მანავთან**. რუსებს აშკარა უპირატესობა ჰქონდათ როგორც რიცხოვნობით, ასევე შეიარაღების თვალსაზრისით. ალექსანდრე ბატონიშვილს უღალატეს დაღესტნელებმაც. აჯანყებულები დამარცხდნენ, მათი ლაშქარი დაიშალა. მთავარმართებელ **ნიკოლოზ რტიშ ევის** დავალებით გენერალი **დიმიტრი ორბელიანი** და რამდენიმე მოღალატე თავადი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილის შესაპყრობად. მას შეუკრეს გზები. ალექსანდრე ბატონიშვილმა მაინც მოახერხა **თიანეთში** ასვლა, საიდანაც **შატილში** გადავიდა.

მთავარმართებელი **ნიკოლოზ რტიშ ევი** ხვდებოდა, რომ სანამ ალექსანდრე ბატონიშვილი ცოცხალი იყო იგი რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლას არ მოიშლიდა. რტიშ ევმა ალექსანდრე ბატონიშვილს წერილი გაუგზავნა, რომელშიც ბრძოლაზე ხელის აღებასა და რუსეთის ხელისუფლებასთან შერიგებას ურ ევდა. ალექსანდრე ბატონიშვილს ვერ წარმოედგინა რუსებთან შერიგება. მას იმედი ჰქონდა, რომ ბრძოლით მიაღწევდა სამშობლოს განთავისუფლებას რუსეთის ბატონობისაგან. ალექსანდრე ბატონიშვილის უარმა ხელისუფლებას ახალი საზრუნავი გაუ ინა. მართალია, 1812 წლის ბოლოსათვის კახეთის დაშოშმინება შესაძლებელი გახდა, მაგრამ **შატილში** მყოფი ალექსანდრე ბატონიშვილი ხელისუფლებას მოსვენებას არ აძლევდა. 1813 წლის მაისში რუსეთის ჯარები **ხევსურეთში** შეიჭრნენ. 1813 წლის ივნისის დამდეგს დიდი ბრძოლები გაიმართა **შატილისათვის**. უთანასწორო ბრძოლების შემდეგ რუსები საარტილერიო ყუმბარებით დანგრეულ და ცეცხლმოკიდებულ **შატილში**

შეიჭრნენ. ხევსურებმა ბოლომდე უერთგულეს ალექსანდრე ბატონიშვილს და მოახერხეს მისი დაღესტანში გადაყვანა. რუსების ამ ლაშქრობას 700 ხევსურის სიცოცხლე შეეწირა. რუსებმა მიწასთან გაასწორეს ხევსურეთის 20 სოფელი.

1812 წლის აჯანყების მონაწილეებს ხელისუფლება სასტიკად გაუსწორდა. შეპყრობილი მუამბოხეებისაგან სამხედრო სასამართლოს წინაშე წარსდგა 62 მთავარი დამნაშავე. მათი დიდი ნაწილი თავადები და აზნაურები იყვნენ. განსასჯელთა შორის იყო 4 მღვდელი და 2 ქალი. სასამართლომ 29 კაცს ციმბირის სამუდამო კატორღა მიუსაჯა, 31 კაცს – საქართველოს გარეთ ჯარისკაცად განწესება. აჯანყების მონაწილე ორ ქალს – **ეკატერინე ოლოყაშვილსა და გულქან ნათალიშვილს** – სამუდამო მონაზვნობა მიუსაჯეს და კურსკის გუბერნიის ერთ-ერთ მონასტერში გაგზავნეს. სასამართლოს გარეშე სიკვდილით დასაჯეს უამრავი გლეხი. დამსჯელი ექსპედიციების უფროსებს უფლება მიეცათ „საჭიროებისდა მიხედვით“ ამოეხრათ ოთ აჯანყების მონაწილე გლეხები. ამოსრობილთა შორის იყო 75 წლის ქალი.

ხელისუფლებამ არ იკმარა აჯანყების მთელი სისასტიკით ახშობა, უამრავი ადამიანის სიკვდილით დასჯა, სოფლების გადაბუგვა, ბაღ-ვენახის გაეხვა და წელში გატეხილ კახეთის გლეხობას კონტრიბუციის სახით გადაახდევინა დიდი რაოდენობით პური, ასევე ფული.

ხელისუფლება ძალზე შეაშფოთა კახეთის თავადებისა და აზნაურების ანტირუსულმა განწყობილებამ, მათმა თავდადებულმა ბრძოლამ ჯერ 1804 წლის ქართლის მთიანეთის და განსაკუთრებით კი 1812 წლის კახეთის აჯანყების დროს. სწორედ ამიტომ უშუალოდ აჯანყების მიმდინარეობის პერიოდში, ასევე სასამართლოსა და დამსჯელი ექსპედიციების მოქმედების დროს სასტიკად დაარბიეს რუსეთისადმი მტრულად გაწყობილი თავადთა საგვარეულოები, ასევე აზნაურთა ოჯახები. იმავდროულად მიმდინარეობდა მოღალატე თავადების წახალისება.

აჯანყების დამარცხების შემდეგ ხელისუფლებას კახეთში ხალხისათვის მეტად საძულველი კაპიტან-ისპრავნიკების თანამდებობა აღარ აღუდგენია, თუმცა მოურავობა მაინც გააუქმეს. მოურავის ნაცვლად სოფელს ქართველ თავადთა ან აზნაურთა წრიდან „სმოტრიტელს“ (მეთვალყურეს, ზედამხედველს) უნიშნავდნენ. ადგილობრივ რუსულ მმართველობაში გაიზარდა ქართველი თავადებისა და აზნაურების რიცხვი.

1812 წლის აჯანყება კახეთში არ შეიძლება ვეულებრივ ანტირუსულ ამბოხად მივიჩნიოთ. ეს იყო ბაგრატიონთა სამეფო სახლის, ქართველი

არისტოკრატის მიერ ორგანიზებული შეიარაღებული გამოსვლა, ომი რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ. ამ აჯანყებაში მონაწილეობდა ქართველი ერის ყველა წოდება და სოციალური ფენა. მთელი ერი აღსდგა შელახული ეროვნული ღირსების დასაცავად და დამოუკიდებლობის დასაბრუნებლად. მართალია აჯანყება ისტორიაში შევიდა როგორც კახეთის აჯანყება, მაგრამ მასში გარდა კახეთის მოსახლეობისა, აქტიურად მონაწილეობდა ქართლის მოსახლეობა, არაგვისა და დარიალის ხეობის მთიელები, განსაკუთრებით ხევსურები და ფშაველები. გეოგრაფიული თვალსაზრისით ლოკალურ აჯანყებას სამშობლოს განთავისუფლების საერთო-ქართული იდეა ასაზრდოებდა.

თავი 5. დავით ბატონიშვილის ბრძოლა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღსადგენად

ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენს დავით გიორგის ძე ბაგრატიონის ბრძოლა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისათვის.

დავით ბატონიშვილი სხვა ბატონიშვილებთან ერთად ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ რუსეთში იქნა გადასახლებული. ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის მემკვიდრის ბრძოლა წმინდა სამართლებრივ საფუძველს ემყარებოდა. 1783 წელს დადებული გეორგიევსკის ტრაქტატი, როგორც ორ ქვეყანას – ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას – შორის დადებული საერთაშორისო ხელშეკრულება იმხანად აღიარებული წესების დაცვით გაფორმდა. ორივე მხარემ (ქართლ-კახეთმა და რუსეთმა) წინასწარ შეიმუშავეს და განიხილეს ხელშეკრულების პროექტები. ხელშეკრულების ტექსტზე ხელი მოაწერეს მხარეთა მიერ დანიშნულმა უფლებამოსილმა დელეგაციებმა. ხელშეკრულების რატიფიკაცია მოახდინა ორივე ქვეყნის მონარქმა – ერეკლე II-მ და ეკატერინე II-მ. რუსეთის საიმპერატორო კარმა გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შესახებ არსებული წესის დაცვით აცნობა რუსეთში მყოფი სხვადასხვა სახელმწიფოების ელჩებს და თვით ხელშეკრულების ტექსტიც (გარდა საიდუმლო მუხლებისა) გააცნო მათ. ამრიგად, გეორგიევსკის ტრაქტატი დაიდო და ძალაში შევიდა იმხანად საერთაშორისო პრაქტიკაში არსებული ნორმების დაცვით. შემდეგ ხანებში რუსეთმა ცალმხრივად დაარღვია ტრაქტატის ცალკეული მუხლები,

მხედველობაში არ მიიღო ქართლ-კახეთის მეფის გიორგი XII-ის თხოვნა ხელშეკრულების განახლებისა თუ მასში ცვლილებების შეტანის შესახებ და ბოლოს 1801 წლის 12 სექტემბერს ცალმხრივად უხეშად დაარღვია გეორგიევსკის ტრაქტატი – ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა. 1801 წლის 12 სექტემბრის აქტით რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა ფეხქვეშ გათელა ზოგადად არა მარტო გეორგიევსკის ტრაქტატი, არამედ კონკრეტულად მისი წინამორბედი მონარქის, ეკატერინე II-ის მიერ რატიფიცირებული საერთაშორისო ხელშეკრულება. დავით ბატონიშვილი სწორედ ამ არგუმენტის გამოყენებას ცდილობდა. როგორც ანს, გარდა დავით ბატონიშვილისა რუსეთში გადასახლებული ბატონიშვილების დიდი ნაწილი შესაძლებლად თვლიდა მშვიდობიანი გზით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს (პრაქტიკულად ქართლ-კახეთის) ავტონომიური სამეფოს აღდგენას ბაგრატიონთა (ერეკლე II-ის შთამომავალთა) დინასტიით სათავეში.

დავით ბატონიშვილმა თავისი სათხოვარი ალექსანდრე I-ისადმი გაგზავნილ წერილში ამოაყალიბა, რომელიც იმპერატორს დავით ბატონიშვილმა 1812 წლის სექტემბერში წარუდგინა. წერილი ასე იყო დასათაურებული: „საქართველოს უკეთესი მოწყობის შესახებ“. დრო შემთხვევით არ იყო შერეული. ეს ის პერიოდია, როცა სპარსეთიდან დაბრუნებული ალექსანდრე ბატონიშვილი კახეთში აჯანყებას აუდგა სათავეში. წერილში დავით ბატონიშვილი სინანულს გამოთქვამდა რუსეთის მიერ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის დარღვევის, გიორგი XII-ის 1800 წლის სათხოვარი პუნქტების უგულვებლყოფისა და ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების გამო. დავით ბატონიშვილის აზრით, სწორედ ამან გამოიწვია ქვეყნის ტრადიციული მართვა-გამგეობის მოშლა და აჯანყებები რუსეთის წინააღმდეგ. ცხადია, საქართველოში დაწყებული აჯანყებების მიზეზად დავით ბატონიშვილი რუსეთის საიმპერატორო კარის და პირადად ალექსანდრე I-ის პოლიტიკას ვერ მიიწევდა. აჯანყებების მიზეზად იგი საქართველოს მთავარმართებელთა მიერ დაშვებულ შეცდომებს ასახელებდა. დავით ბატონიშვილის აზრით, შეცდომა იყო ბატონიშვილებისათვის მამულების ამორთმევა და მათი რუსეთში გადასახლება, რადგან ამან ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა მოსახლეობაზე და ქართველებში რუსული ორიენტაცია შეარყია. მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით დავით ბატონიშვილი იმპერატორს სთავაზობდა შემდეგს: 1) საქართველოში რუსეთის ჯარის მთავარსარდლის (მთავარმართებლის) თანაშემწედ (მოადგილედ) უნდა დანიშნულიყო ერთ-ერთი უფლისწული (ბატონიშვილი), რომელსაც

შენარ უნებული ექნებოდა მეფის ტიტული; 2) ბაგრატიონთა სამეფო ხელისუფლების აღდგენის შემთხვევაში საქართველოში განლაგებული რუსეთის ჯარის ნაწილი საჭირო აღარ იქნებოდა და მის მაგივრობას შეასრულებდა ერეკლე II-ის მიერ დამტკიცებული მორიგე ჯარის შესახებ განიების საფუძველზე შეკრებილი ქართული ლაშქარი; 3) სახელმწიფო შემოსავლების გაზრდის მიზნით უნდა მომხდარიყო სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის განვითარება, შავი ზღვა უნდა გადაქცეულიყო რუსეთ-საქართველოს სავაჭრო არტერიად.

დავით ბატონიშვილის მიერ წარდგენილი წინადადებები რუსეთის საიმპერატორო კარმა უარყო. რუსეთში უკვე შემუშავებული იყო და პრაქტიკულად ხორციელდებოდა საქართველოს რუსეთის განუყოფელ ნაწილად გადაქცევის გეგმა. ამ გეგმას საფუძველშივე ეწინააღმდეგებოდა საქართველოში ავტონომიური მმართველობის შემოღება ნებისმიერი ფორმით, მით უფრო ქვეყნის მართვა-გამგეობაში ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წარმომადგენლების მონაწილეობა. შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში რუსეთი ასევე არ დასთანხმდებოდა საქართველოდან ჯარების თუნდაც ნაწილის გაყვანას და ქართული ლაშქრის შეკრებას. ქართლ-კახეთში ავტონომიური მმართველობის რაიმე ფორმით შემოღება საფუძველშივე ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის ჰეგემონისტურ მისწრაფებებს კავკასიაში და საბოლოოდ მახლობელ აღმოსავლეთში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დავით ბატონიშვილის პროექტში ზოგიერთი რამ დაუსაბუთებელი და პრაქტიკულად განუხორციელებელი ანდა. მაგალითად, გვირგვინოსანი ბაგრატიონი, მეფე, იმავდროულად როგორ უნდა ყოფილიყო საქართველოს მთავარსარდლის (მთავარმართებლის) თანაშემწე (მოადგილე)? როგორ განაწილდებოდა მათ შორის ფუნქციები? თუ მეფის ტიტულის მატარებელი მთავარსარდლის ნების აღმსრულებელი გახდებოდა, მაშინ რა აზრი ექნებოდა ასეთი მეფის არსებობას? ცხადია, დავით ბატონიშვილს ყველაზე მცირე, რაც რუსეთის იმპერატორისათვის უნდა ეთხოვა, იყო 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის ან 1800 წლის გიორგი XII-ის სათხოვარი პუნქტების პირობების აღდგენა. ასეთ თხოვნას იმხანად აზრი არ ჰქონდა და დავით ბატონიშვილიც რაღაც კომპრომისულ ვარიანტს ეძებდა. თუმცა ეს კომპრომისული ვარიანტიც აღექსანდრე I-თვის მიუღებელი აღმო ნდა.

დავით ბატონიშვილმა 1817 წელს აღექსანდრე I-ს მეორე პროექტი წარუდგინა. ეს პროექტი გაცილებით უფრო რადიკალურია ვიდრე პირველი.

მასში აღნიშნულია, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებით დაირღვა 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი. ცხადია, დავით ბატონიშვილს არ შეეძლო უშუალოდ მიეთითებინა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებაში უმთავრეს დამნაშავეზე – იმპერატორ ალექსანდრე I-ზე. დავით ბატონიშვილი ამჯერად პირდაპირ აყენებდა ქართლ-კახეთის სამეფო დინასტიის ლეგიტიმური უფლებების აღდგენის საკითხს. იგი რუსეთის იმპერატორს არწმუნებდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენა რუსეთს არავითარ ზიანს არ მოუტანდა, პირიქით, სასარგებლოც კი იქნებოდა მისთვის, რადგან ამ შემთხვევაში რუსეთი შეიძენდა საიმედო მოკავშირეს, დასაყრდენ ძალას.

დავით ბატონიშვილის როგორც პირველი, ასევე მეორე პროექტის განხორციელება ეწინააღმდეგებოდა კავკასიასა და მახლობელ აღმოსავლეთში რუსეთის გეოპოლიტიკურ ინტერესებს. სპარსეთთან და ოსმალეთთან გადამწყვეტ ბრძოლაში აბმული და, რდილო კავკასიაში ანტირუსული მოძრაობის დაწყების მომლოდინე რუსეთი ვერ დაუშვებდა პოზიციების შესუსტებას საქართველოში. რუსეთის სახელმწიფოს ინტერესები ქართული სახელმწიფოებრიობის სრულ მოსპობას ითხოვდა. ეს კარგად ესმოდა რუსეთის საიმპერატორო კარს და ამიტომაც დავით ბატონიშვილის მეორე პროექტს პირველის ბედი ეწია.

მიუხედავად იმისა, რომ დავით ბატონიშვილის ორივე პროექტი განუხორციელებელი დარა, ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში მას თავისი ადგილი უნდა მიეუ ინოთ. ეს იყო სამშობლოს უბედურებით თავზარდაცემული ადამიანის ცდა როგორმე, რაიმე ფორმით გადაერინა ქართული სახელმწიფოებრიობა.

თავი 6. 1819-1820 წლების აჯანყება იმერეთსა და გურიაში

რუსეთის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი ნელ-ნელა, მაგრამ მყარად იკიდებდა ფეხს იმერეთში. იმერეთის დროებითი მმართველობა, რომელიც 1810 წელს იქნა შემოღებული, თავისი ხასიათით არ იყო ისე აუტანელი, როგორც რუსული მმართველობა ქართლ-კახეთში. თუმცა იმერეთის მოსახლეობასაც მძიმე ტვირთად დააწვა 1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი (რუსეთის ჯარისათვის გზებისა და ხიდების შეკეთება, სატრანსპორტო ბეგარა). პურს, ღომს და სიმინდს რუსი მოხელეები და სამხედროები იმერეთშიც საბაზრო

ფასებთან შედარებით ბევრად იაფად ყიდულობდნენ. მიუხედავად ამისა, როგორც აღვნიშნეთ, იმერეთში რუსული მმართველობა მაინც არ იყო ისე აუტანელი, როგორც ქართლ-კახეთში. ცხადია, ასე დიდხანს არ შეიძლებოდა გაგრძელებულიყო.

იმერეთში რუსეთის სახაზინო (სახელმწიფო) ფონდი, უმთავრესად სახაზინო (სახელმწიფო) გლეხები და მიწები, 1812 წლისათვის გაცილებით მცირე იყო ვიდრე ქართლში, ან კახეთში. მცირე იყო სახაზინო შემოსავალიც. რუსეთის საიმპერატორო კარმა მიზნად დაისახა გაეზარდა იმერეთიდან მიღებული სახაზინო შემოსავალი. **შემოსავლის გაზრდის ერთ-ერთ საშუალებად მიიჩნეს საეკლესიო რეფორმის გატარება.** საეკლესიო რეფორმის ძალით საეკლესიო გლეხები სახაზინო (სახელმწიფო) გლეხები ხდებოდნენ. საეკლესიო აზნაურებიც მიწითურთ სახაზინო უწყებებში უნდა გადაერიცხათ. იზრდებოდა გლეხობაზე შეწერილი საეკლესიო გადასახადი.

მცხეთის საკათალიკოსოს ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა და საქართველოს ეგზარქოსი **თეოფილაქტე რუსანოვი** ცდილობდნენ იმერეთის ეპარქიების დაქვემდებარებას. თეოფილაქტე რუსანოვის დაუინებელი მცდელობის მიუხედავად **აფხაზეთის (აფხაზეთ-იმერეთის) საკათალიკოსო დამოუკიდებლობას ინარუნებდა.** უკანასკნელი კათალიკოსის **მაქსიმე ქუთათელის** გარდაცვალების (1795 წ.) შემდეგ საკათალიკოსოს განაგებდა მიტროპოლიტი **დოსითეოს ქუთათელი.** თეოფილაქტე რუსანოვს განზრახული ჰქონდა იმერეთის ცხრა ეპარქიიდან მხოლოდ სამი დაეტოვებინა. ეპარქიების შემცირებასთან ერთად უნდა შემცირებულიყო სამღვდელოების რიცხვიც. თეოფილაქტე რუსანოვს სურდა იმერეთის მთელი საეკლესიო ქონება საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორისათვის დაექვემდებარებინა. რუსეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის უწმინდეს სინოდთან შეთანხმებით თეოფილაქტე რუსანოვმა 1819 წელს იმერეთში საეკლესიო რეფორმის გატარება დაიწყო. პირველ რიგში, უნდა მომხდარიყო საეკლესიო ქონების აღწერა.

რეფორმით უკმაყოფილო იყო **მაღალი სამღვდელოება**, რომელიც კარგავდა მონოპოლიას საეკლესიო ქონებისა და ეკლესიის შემოსავლის მართვამფლობელობაზე. უკმაყოფილო იყო **დაბალი სამღვდელოება**, რადგან ეპარქიების რიცხვის შემცირების გამო მათი ნაწილი უმუშევარი დარ ებოდა, უკმაყოფილონი იყვნენ **საეკლესიო აზნაურებიც**, რომლებიც რეფორმის ძალით მიწიანად და გლეხებიანად სახაზინო უწყებაში უნდა გადაერიცხათ. განსაკუთრებით

უკმაყოფილო იყო **გლეხობა**, რომელსაც საეკლესიო გადასახადი ორ-სამჯერ ეზრდებოდა. ამასთან ერთად, გადასახადს ნატურით კი არა, ფულით ითხოვდნენ.

საეკლესიო რეფორმით უკმაყოფილო იმერეთის მოსახლეობა 1819 წლის ივნისში აჯანყდა. ივლისში აჯანყება კიდევ უფრო გაძლიერდა და იმერეთის გარდა **რაჭაშიც** გავრცელდა. რეფორმის გატარების მიზნით რაჭაში ასული მოხელეები მოსახლეობამ სოფლებიდან გამორეკა. იმერეთში აჯანყებულებმა ახერგეს გზები, დაიკავეს სადარაჯოები. მოსახლეობა რეფორმის შეწყვეტას და იმერეთიდან თეოფილაქტე რუსანოვის გაძევებას ითხოვდა.

საქართველოს მთავარმართებელი გენერალი **ალექსი ერმოლოვი** იმერეთში აჯანყების დაწყების დროისათვის რდილო კავკასიაში იბრძოდა. მის მოვალეობას ასრულებდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი გენერალი **ველიამინოვი**. ველიამინოვი შეშინდა და იმერეთში აჯანყებულთა დასაშოშმინებლად სერიოზული სამხედრო ძალა გაგზავნა.

იმერეთის აჯანყება თავიდან მიმართული იყო მოსახლეობისათვის არასასურველი საეკლესიო რეფორმის წინააღმდეგ. შემდგომ აჯანყებამ აშკარად ანტირუსული ხასიათი მიიღო და რუსეთის ბატონობისაგან ქვეყნის განთავისუფლების ნიშნით წარიმართა.

იმერეთში დაწყებულ აჯანყებაში მოსახლეობის ყველა ფენა (თავადები, აზნაურები, სამღვდელოება, გლეხობა) მონაწილეობდა. თავადებისა და აზნაურების ნაწილი ორჭოფობდა, ნაწილი რუსეთის ხელისუფლებას მიემხრო, მაგრამ იმერეთის თავადებისა და აზნაურების უდიდესი ნაწილი გლეხობისა და სამღვდელოების გვერდით დადგა რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ქართლის მთიანეთისა და კახეთის აჯანყებების დროს მიღებული მწარე გამოცდილების კვალობაზე ხელისუფლება ამჯერად ფრთხილობდა. 1819 წლის ივლისში გენერალმა ველიამონოვმა ტფილისიდან იმერეთში მიმართვა გააგზავნა. იგი იმერეთის მოსახლეობას ჰპირდებოდა, რომ საეკლესიო რეფორმას აღარ განახორციელებდნენ და თეოფილაქტე რუსანოვსაც გაიწვევდნენ იმერეთიდან. საქართველოს მთავარმართებელი **ალექსი ერმოლოვი** ძლიერ შიშობდა, აჯანყებაში მონაწილეობა არ მიეღოთ სამეგრელოსა და გურიის მთავრებს. სწორედ ამიტომ ხელისუფლება სამეგრელოსა და გურიის მთავრებს ამშვიდებდა, რომ სამთავროებში საეკლესიო რეფორმას არ გაატარებდნენ. მართლაც, იმერეთში საეკლესიო რეფორმის გატარება შეწყვიტეს,

თეოფილაქტე რუსანოვი კი ქუთაისიდან ტფილისს გაემგზავრა. ეს იყო აჯანყებულთა დიდი გამარჯვება.

ხელისუფლების მხრიდან დათმობის შედეგად 1819 წლის შემოდგომისათვის იმერეთში აჯანყება დროებით შენედა, თუმცა აჯანყებულებს იარაღი არ დაუყრიათ. მოსახლეობა რეპრესიების მოლოდინში იყო. მალე ხელისუფლების მხრიდან გაუაზრებელმა მოქმედებამ ახალი მღელვარება გამოიწვია. ტფილისიდან იმერეთში გაგზავნილი ჯარის მეთაურმა იმერეთის მოსახლეობას „ცოდვების მონანიება“ და რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე ფიცის ხელახლა დადება მოსთხოვა. მოსახლეობამ ამაზე უარი განაცხადა და აჯანყება განაახლა. აჯანყებულებმა დაიკავეს ქუთაისისაკენ მიმავალი გზები, დაიწყეს რუსების მომხმარე თავადებისა და აზნაურების დარბევა. განზრახული იყო ქუთაისის დაკავებაც. ხელისუფლებამ სასწრაფო ზომები მიიღო ქუთაისის გასამაგრებლად.

აჯანყებულებმა იმერეთის სამეფოს აღდგენა განიზრახეს. დაიწყო მეფის კანდიდატურის ძიება. თავადმა **ზურაბ წერეთელმა** მეფედ თავისი ვაჟის **გრიგოლის** კანდიდატურა წამოაყენა. თავადების დიდმა ნაწილმა იმერეთის მეფედ სოლომონ I-ის ქალიშვილის დარეჯანის ვაჟი **ივანე აბაშიძე** დაასახელა. იყო აზრი მეფედ მოეწვიათ ბატონიშვილი **ალექსანდრე ერეკლეს ძე**. როგორც ანს, თვითონ ალექსანდრე ბატონიშვილი იმერეთის ტახტისათვის ბრძოლას პერსპექტიულად არ თვლიდა. საბოლოოდ იმერეთის მეფედ აჯანყებულებმა **ივანე აბაშიძე** გამოაცხადეს.

1920 წლის დამდეგისათვის ხელისუფლებამ იმერეთში დიდ სამხედრო ძალებს მოუყარა თავი და აჯანყებულთა წინააღმდეგ აქტიურ მოქმედებას შეუდგა. 1820 წლის მარტში იმერეთის ახლადდანიშნულმა მმართველმა პოლკოვნიკმა **ივანე პუზირევსკიმ** შეიპყრო ღრმად მოხუცებული მიტროპოლიტები **დოსითეოზ ქუთათელი** და **ექვთიმე გენათელი**, სოლომონ I-ის ასული, ივანე აბაშიძის დედა ბატონიშვილი **დარეჯანი**, თავადები **სეხნია წულუკიძე** და **დავით მიქელაძე**. ივანე აბაშიძემ გაქცევა მოახერხა და თავი გურიას შეაფარა. მიტროპოლიტების შეპყრობა მოხდა ყოველად უმსგავსო და ცინიკური ფორმით. მათ თავიდან წელამდის ამოაცვეს ტომრები და შეუკრეს ხელები. დოსითეოზ ქუთათელს ჯარისკაცებმა სცემეს. ბატონიშვილი დარეჯანი რუსეთში, ქ. პენზაში, გადაასახლეს, ხოლო თავადები სეხნია წულუკიძე და დავით მიქელაძე – ციმბირში. ტფილისისაკენ მიმავალი სურამთან გარდაიცვალა ჯარისკაცებისაგან

ნაცემი მიტროპოლიტი **დოსითეოზ ქუთათელი**, ხოლო მიტროპოლიტი **ექვთიმე გენათელი** რუსეთში გადაასახლეს, სადაც იგი მალევე გარდაიცვალა.

მიტროპოლიტების დოსითეოზ ქუთათელისა და ექვთიმე გენათელის, დარეჯან ბატონიშვილისა და თავადების დაპატიმრებამ იმერეთის მოსახლეობა საშინლად აღაშფოთა. 1820 წლის აპრილში აჯანყება ახალი ძალით გაიშალა, განსაკუთრებით გურიასა და რაჭაში.

გურიაში გაქცეულმა ივანე აბაშიძემ თავის ნათესავს გურიის მთავრის ძმას **ქაიხოსრო გურიელს** მიაშურა. იმერეთის მმართველმა **ივანე პუზირევსკიმ** ქაიხოსრო გურიელს ივანე აბაშიძის გაცემა მოსთხოვა, რაზედაც უარი მიიღო. ამის შემდეგ პოლკოვნიკი პუზირევსკი გურიაში შეიჭრა, სადაც იგი პირადი შეურაცხყოფისათვის გურულმა აზნაურმა **ბოლქვაძემ** სიცოცხლეს გამოასალმა. პუზირევსკის ნაცვლად დანიშნულმა **ზგორელსკიმ** გურიაში **შემოქმედის** ციხის აღება სცადა, მაგრამ უშედეგოდ. ზგორელსკის მარცხით აღფრთოვანებულმა გურულებმა **ოსტაურში** მყოფი რუსთა რაზმი ამოწყვიტეს. შემდეგ აჯანყებულებმა მდინარე რიონი გადალახეს, სამეგრელოში გადავიდნენ და სოფელი **ჭალადიდი** დაიკავეს. მღელვარება დაიწყო სამეგრელოშიც. აქ აჯანყებას სათავეში სამეგრელოს მთავრის ძმა **გრიგოლ დადიანი** აუდგა. სამეგრელოს მთავარმა **ლევან დადიანმა** ძმა დაამარცხა, შეიპყრო და რუსებს გადასცა.

1820 წლის ზაფხულში **ივანე აბაშიძე** გურიიდან იმერეთში დაბრუნდა და კვლავ რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებას აუდგა სათავეში. აჯანყება გრძელდებოდა რაჭაშიც.

ტფილისიდან გაგზავნილმა დამსჯელმა ექსპედიციამ მიწასთან გაასწორა რაჭის სოფლები. შემდეგ დამსჯელი ექსპედიცია ველური სიმკაცრით იმერეთშიც ამოქმედდა. დამარცხებული ივანე აბაშიძე ოსმალეთში გაიქცა. დამსჯელმა ექსპედიციამ დიდი სისასტიკით დაარბია გურია. **ქაიხოსრო გურიელი** ოსმალეთში გაიქცა. დამსჯელ ექსპედიციასთან ბრძოლის დროს დაიღუპა ბევრი აჯანყებული, მრავალი მათგანი აჯანყების ახშობის შემდეგ გაუსამართლებლად გამოასალმეს სიცოცხლეს.

აჯანყების მონაწილენი ციხეებში გამოკეტეს. შემდეგ მათი ნაწილი რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიის ციხეებში გაგზავნეს, ნაწილი ციმბირში გადაასახლეს. მსჯავრდებულთა უმრავლესობა ციხეებსა და გადასახლებაში დაიღუპა. ციმბირში გადასახლებულთა შორის იყვნენ თავადები: სამი წულუკიძე, ორი აბაშიძე, რამდენიმე იაშვილი. მსჯავრდებულ თავადებს, ასევე ივანე აბაშიძეს

ემები და მამული ამოართვეს და ხაზინას გადასცეს. საეკლესიო რეფორმა იმერეთში მოგვიანებით მაინც გაატარეს.

1819-1820 წლების აჯანყება, რომელიც იმერეთში დაიწყო და შემდეგ გურიასა და რაჭაშიც გავრცელდა, უმნიშვნელოვანეს მოვლენას წარმოადგენდა ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში. აჯანყებას, რომელშიც ერის ყველა წოდება და სოციალური ფენა მონაწილეობდა, ერთადერთი მიზანი ჰქონდა. ეს იყო სამშობლოს განთავისუფლება რუსეთის ბატონობისაგან. აჯანყებამ, ფაქტობრივად, ხანგრძლივმა ომმა, რუსეთის რეგულარულ ჯართან, ცხადყო, რომ ქართველი ერი ვერ შეურიგდებოდა სახელმწიფოებრიობის დაკარგვასა და რუსეთის ბატონობას.

XIX საუკუნის ეროვნულმა აჯანყებებმა, ფაქტობრივად ომებმა, რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ ცხადყო ქართველი ერის დაუოკებელი ლტოლვა სახელმწიფოებრიობის აღდგენისაკენ. რუსეთი დიდი სამხედრო ძალის გამოყენებით ახერხებდა აჯანყებების ახშობას, მაგრამ დაღვრილი სისხლი კიდევ უფრო აძლიერებდა სიძულვილს დამპყრობლისადმი და იდეურ საზრდოს აძლევდა მომავალ თაობებს.

თავი 7. 1832 წლის შეთქმულება

XIX საუკუნის დამდეგს დაწყებული ეროვნული მოძრაობის ლოგიკურ გაგრძელებას წარმოადგენდა 1832 წლის შეთქმულება. ამასთან, იგი სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის თვისობრივად ახალი საფეხური იყო. XIX საუკუნის დამდეგის ეროვნული აჯანყებები წარმოადგენდა ქართველი ერის გმირულ ბრძოლას რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ, მაგრამ ამავე დროს ეს აჯანყებები თავისი ხასიათით სტიქიური და ლოკალური იყო. აჯანყებულებს არ ჰქონიათ წინასწარ შემუშავებული პროგრამა, თუმცა ყველა აჯანყებულს ამოძრავებდა საერთო იდეა – სამშობლოს განთავისუფლება.

1832 წლის შეთქმულებას წინა ეპოქის ეროვნული აჯანყებებისაგან სულ მცირე სამი ნიშანი განასხვავებდა:

პირველი. შეთქმულება არ იყო სტიქიური მოვლენა, იგი დიდი ხნის ფიქრისა და განსჯის შედეგს წარმოადგენდა; **მეორე.** შეთქმულება არ იყო ლოკალური,

იგი საერთო-ქართულ მოვლენად უნდა აღვიქვათ; **მესამე.** შეთქმულება სერიოზული მუშაობა გასწიეს პროგრამის შემუშავებისა და შემდგომი სრულყოფის მიზნით. ყველა საპროგრამო საკითხზე შეთქმულების მონაწილენი ვერ შეთანხმდნენ, მაგრამ ეროვნული მოძრაობის ამ ეტაპზე ეს მოულოდნელი არ იყო.

1. შეთქმულების აღმოცენება. XIX საუკუნის დამდეგის ეროვნული აჯანყებების მარცხმა და ქართველ ერზე თავსდატყვილმა რეპრესიებმა გარკვეული დიდი დაასვა ქართველ საზოგადოებას. ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წევრები რუსეთში, ძირითადად პეტერბურგსა და მოსკოვში, იყვნენ გადასახლებულნი. ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა, სამეფო სახლის წევრებს რაც შეიძლება ნაკლები კავშირი ჰქონოდათ სამშობლოსთან. აჯანყებების მონაწილე ქართველი არისტოკრატების წარმომადგენლები მკაცრად იქნენ დასჯილნი. აუტანელი პირობები შეუქმნეს ყველას, ვინც რუსეთის ხელისუფლებისადმი ოპოზიციური განწყობით გამოირ ეოდა. ამავე დროს წაახალისეს ქართველი არისტოკრატის ის ნაწილი, რომელიც აჯანყებების პერიოდში რუსეთის მხარეზე დადგა, წაახალისეს რუსეთისადმი ლოიალურად განწყობილნიც. XIX საუკუნის 20-იან წლებში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა ქართული არისტოკრატის ის თაობა, რომლის შეგნებული ცხოვრება რუსეთის ბატონობის პირობებში დაიწყო. ეს თაობა, წინა თაობისაგან განსხვავებით, გაცილებით უფრო ლოიალურად იყო განწყობილი რუსეთის ბატონობისადმი. ძველი არისტოკრატის ანტირუსული მისწრაფებების დათრგუნვას ხელისუფლება ამ თაობაზე დაყრდნობით აპირებდა. სწორედ ამიტომ უხსნიდა მას გზას სასწავლებლებში, სამოქალაქო და სამხედრო სამსახურში. **ცხადია, ქართველი არისტოკრატის ახალ თაობაში საკმაოდ იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც რუსეთის ბატონობასთან შერიგებას არ აპირებდნენ და არანაირ სამსახურებრივ კარიერას და პირად კეთილდღეობას სამშობლოს თავისუფლების იდეას არ ანაცვალებდნენ.** მაგრამ ქართველ საზოგადოებაში მაინც იმპლავრა რუსეთის ბატონობასთან შერიგების იდეამ. ცოტა მოგვიანებით ეს განწყობილება ასე გამოხატა **ივანე აფხაზმა:** „აწინდელი ვენი საზოგადოება არს მკვდარი მამულისათვის. ცხოვრობენ უსაგნოდ, დაეხეტებიან უგზოუკვლოდ, ვითარცა ბნელსა ღამესა შინა; ყოველი ფიქრობს საკუთარისა თვისისა სარგებლობისათვის, რომლისა მისაღებად არა მიხედვენ არცა სირცხვილსა და არცა უპატიურსა გზასა, რომელსა ზედა ვლენ. ანგარება არს მათთვის

თავანსაცემი კერპი, რომლითაცა გვეკარგა პატიოსნება; გარნა ნუ გგონია, რომელ ეს იყო ბუნებითი თვისება ქართველთა; არა, ესე არს მხოლოდ ნაყოფი ოცდაათი წლის მორ იღებისა“.

ასეთ ვითარებაში ეროვნული მოძრაობის გამოცოცხლება, ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაცია **პეტერბურგსა და მოსკოვში** იწყება. ეროვნული მოძრაობისათვის იღვის მიმცემი ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წარმომადგენლები იყვნენ. მათვე გადადგეს პირველი პრაქტიკული ნაბიჯები ამ იღვის განხორციელების მიზნით. რუსეთში გადასახლებული ქართველი ბატონიშვილებიდან განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირ ეოდა **დავით გიორგის ძე**, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ – **ფარნაოზ ერეკლეს ძე**, **დიმიტრი იულონის ძე** და **ოქროპირ გიორგის ძე**. ბატონიშვილების ოჯახები პეტერბურგსა და მოსკოვში ქართველი საზოგადოების თავშეყრის ადგილს წარმოადგენდა. აქ გამართულ შეკრებებზე უმთავრესად სამშობლოს მომავალზე ბჭობდნენ.

ცხადია, ხელისუფლებისათვის ცნობილი იყო ქართველი ბატონიშვილების ოჯახებში არსებული განწყობილება. ეს კი ბატონიშვილებს და მათ ოჯახებში შეკრებილთ სიფრთხილისაკენ მოუწოდებდა. სწორედ ამიტომ 1825 წელს პეტერბურგში **დიმიტრი ბატონიშვილის** ხელმძღვანელობით ყალიბდება პირველი საიდუმლო ორგანიზაცია (წრე). ამ წრის წევრები იყვნენ **ფარნაოზ ბატონიშვილი**, **დიმიტრი ერისთავი**, **გიორგი ერისთავი**, **ელიზბარ ერისთავი**, **დიმიტრი ორბელიანი**, **ვახტანგ ორბელიანი**, **დავით ჯორჯაძე**, **სოლომონ რაზმაძე**, **ალექსანდრე ოლოყაშვილი** და სხვები. პეტერბურგის წევრები მსჯელობდნენ, თუ როგორ უნდა ეშველათ სამშობლოსათვის. წრე მარტო მსჯელობით არ იფარგლებოდა. განზრახული იყო პრაქტიკული მოქმედების დაწყება. მაგალითად, პეტერბურგიდან საქართველოში მომავალ ელიზბარ ერისთავს დიმიტრი ბატონიშვილმა ასეთი დარიგება მისცა: „თქვენ, ვინც საქართველოში მიდიხართ, უნდა ეცადოთ შეადგინოთ საზოგადოება, მიიმხროთ ხალხი, რათა იმოქმედოთ და სამშობლო გაანთავისუფლოთ“.

1826 წელს მოსკოვში **ოქროპირ ბატონიშვილის** ხელმძღვანელობით ამოყალიბდა მეორე საიდუმლო ორგანიზაცია (წრე). ამ წრის აქტიური წევრები იყვნენ: **დავით ორბელიანი**, **სოლომონ დოდაშვილი**, **გიორგი ერისთავი** და სხვები. პეტერბურგის წრეშიც მსჯელობდნენ სამშობლოს ხსნის გზებზე. წრე სოლომონ დოდაშვილის მეშვეობით ცდილობდა კავშირის დამყარებას საქართველოსთან პრაქტიკული მოქმედების დაწყების მიზნით.

მალე ტფილისში იქმნება შეთქმულთა ძლიერი ორგანიზაცია. 1827-1829 წლებში რუსეთიდან შეთქმულების ცენტრის ტფილისში გადმოტანაში დიდი როლი შეასრულეს: ელიზბარ ერისთავმა, სოლომონ დოდაშვილმა, ალექსანდრე ოლოფაშვილმა, ოქროპირ ბატონიშვილმა, თამარ ბატონიშვილმა. ტფილისში შეთქმულთა ორგანიზაციას შეუერთდნენ: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ზაქარია ოლოფაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, ლუარსაბ ორბელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, მამუკა ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, ფილადელფოს კიკნაძე და სხვები. ტფილისის ორგანიზაციაში 1830-1832 წლებში ხელმძღვანელ როლს ასრულებდნენ: ალექსანდრე ორბელიანი, ელიზბარ ერისთავი და სოლომონ დოდაშვილი.

ტფილისის გარდა შეთქმულებმა მუშაობა გაშალეს საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში. განსაკუთრებით ბევრი მიმდევრები ჰყავდათ მათ ქართლში, კახეთში, იმერეთში. შეთქმულებს თანაუგრძნობდა სამეგრელოს მთავრის მემკვიდრე დავით დადიანი, ასევე აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრე კონსტანტინე შერვაშიძე.

შეთქმულები მიზნად ისახავდნენ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში აებათ მთელი კავკასია. ალექსანდრე ორბელიანი აღნიშნავდა: „შეთქმა ისე უნდა მომხდარიყო, რომ მთელი კავკასია შავი ზღვიდან მოკიდებული კასპიის ზღვამდისინ, სრულიად მთებისა და ბარის ხალხი უნდა გავერთიანებულიყავით და ერთიანი აღრეულობა მოგვეხდინა“.

2. შეთქმულთა ორგანიზაციის წესდება. შეთქმულები ცდილობდნენ დაეცვათ კონსპირაცია. მათ შემუშავებული ჰქონდათ ფარული მიმოწერის ხერხები, იყენებდნენ საიდუმლო ანბანს და სხვ. 1830 წელს შეუდგენიათ ფარული ორგანიზაციის წესდება სახელწოდებით „აქტი გონიური“. წესდებამ მცირეოდენი ცვლილებები განიცადა 1832 წელს. 1832 წელს მოხდა ფარული საზოგადოების წევრთა დაფიცება „აქტი გონიურის“ ერთგულებაზე.

„აქტი გონიური“ განსაზღვრავდა ფარული საზოგადოების წევრად მიღების პირობებს, წევრთა უფლებებსა და მოვალეობებს. „აქტი გონიური“ მოითხოვდა საიდუმლოების დაცვას. ამ მიმართებით საინტერესოა სიტყვები, რომელიც ოქროპირ ბატონიშვილმა ალექსანდრე ორბელიანს უთხრა: შეთქმულებაზე „ორ კაცს ერთად ნუ ელაპარაკებიო“. შეთქმულთა ორგანიზაციის წესდების ერთ-ერთი მუხლი აფრთხილებდა მის წევრებს, რომ მათ რიგებში არ შეპარულიყვნენ საეჭვო პირები და „გაუნათლებელი“ ელემენტები.

1831 წელს ალექსანდრე ორბელიანმა, ელიზბარ ერისთავმა და გიორგი ერისთავმა ერთ-ერთ შეთქმულს, თავად თ. ლორთქიფანიძეს შეუდგინეს ინსტრუქცია იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ემოქმედა შეთქმულთა წრის გაფართოების მიზნით იმერეთში. ამ ინსტრუქციით თ. ლორთქიფანიძეს ევალებოდა გაერკვია იმერეთის საზოგადოების დამოკიდებულება ნიკოლოზ I-ის რუსეთისადმი.

შეთქმულთა ორგანიზაციის წესდებას, ცხადია, ჰქონდა ნაკლი. ერთ-ერთი უმთავრესი ნაკლი ის იყო, რომ შეთქმულების შესახებ ძალიან ბევრმა ადამიანმა იცოდა, რაც ზრდიდა ავარდნის საფრთხეს.

3. შეთქმულების პროგრამა. 1832 წლის შეთქმულების უმთავრესი საპროგრამო მოთხოვნა იყო – „საქართველო ქართველებისათვის“, ანუ საქართველოს განთავისუფლება რუსეთის ბატონობისაგან. შეთქმულებმა ვერ მოასწრეს თავიანთი პროგრამისათვის საბოლოო, დასრულებული სახის მიცემა. მიუხედავად ამისა, ვენს ხელთ არსებული მასალა საშუალებას იძლევა აღვადგინოთ შეთქმულთა ძირითადი საპროგრამო მოთხოვნები.

შეთქმულთა საპროგრამო მოთხოვნები პირველად მოიხაზა მის მონაწილეთა ნაწერებში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ფილადელფოს კიენადის „მამულის სიყვარული“, რომელიც 1829 წელსაა დაწერილი. შეთქმულთა პროგრამის შესახებ ცალკეულ ცნობებს ვპოულობთ შეთქმულების გამომჟღავნების შემდეგ დანიშნული გამოძიების მასალებში. ცხადია, დაპატიმრებულები მაქსიმალურად ეცდებოდნენ გამოძიებისათვის დაემაღათ ყველაფერი, რაც სასჯელს დაამძიმებდა, მაგრამ მათ ვენებებში მაინც ბევრი საინტერესო მასალაა დაცული.

შეთქმულები ღრმა და სერიოზული განათლების მქონე ადამიანები იყვნენ. იმ დროისათვის საუკეთესო განათლება ჰქონდათ მიღებული რუსეთში მცხოვრებ ქართველ ბატონიშვილებს. შეთქმულთა აბსოლუტური უმრავლესობა დიდი ტრადიციების მქონე ქართულ არისტოკრატიულ ოჯახებში იყო აღზრდილი. მათთვის უცხო არ იყო დასავლური და რუსული კულტურა, მწერლობა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგები, ფილოსოფიის, ისტორიის და სამართლის მეცნიერებათა მიღწევები. შეთქმულები კარგად იცნობდნენ დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის საზოგადოებრივი აზროვნების მიმდინარეობებს, მაგალითად, ფრანგულ განმანათლებლობას. რაც მთავარია, მათ შესანიშნავად ჰქონდათ

გააზრებული საქართველოს წარსული და ბოლომდე აცნობიერებდნენ სამშობლოს წინაშე მდგარ დიდ საფრთხეს.

შეთქმულთა პროგრამიდან შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე საკითხი. ეს ის საკითხებია, რომელთა შესახებ შეთქმულების მონაწილეებს სერიოზული მსჯელობა ჰქონდათ.

რუსეთის ბატონობისაგან საქართველოს განთავისუფლების გზები. შეთქმულებს ხანგრძლივი მსჯელობა ჰქონდათ რუსეთის ბატონობისაგან საქართველოს განთავისუფლების გზების შესახებ. შეთქმულთა ერთი ნაწილი, რომელთა აზრს გამოხატავდა გენერალი **ივანე აფხაზი**, თვლიდა, რომ ას წელზე ადრე არ შეიძლებოდა რუსეთისაგან საქართველოს გამოყოფის საკითხის დასმა. ასი წლის მანძილზე საქართველო გაძლიერდებოდა და მხოლოდ ამის შემდეგ დადგებოდა დამოუკიდებლობის აღდგენის დრო. სხვანაირად საქართველო იქცეოდა სპარსეთისა და ოსმალეთის აგრესიის ობიექტად. შეთქმულთა მეორე ნაწილი, რომელთა აზრს **გრიგოლ ორბელიანი** გამოხატავდა, შესაძლებლად მიი ნევედა რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებას. მათი აზრით ქართველი ერი მზად იყო არა მარტო დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის, არამედ მისი შენარ უნებისათვისაც, კერძოდ, გარეშე მტრებისაგან ქვეყნის დაცვისათვის. შეთქმულთა მესამე ნაწილი, რომელთა აზრს **ალექსანდრე ორბელიანი** გამოხატავდა, მიი ნევედა, რომ რუსეთის იმპერატორი უნდა დაერწმუნებინათ რუსეთის შემადგენლობაში საქართველოს ავტონომიური სამეფოს შექმნის კანონიერებასა და სარგებლიანობაში.

ამდენად, შეთქმულთა ერთი ნაწილი შეგუებული იყო რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობას და რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის დაწყებას ძალზე შორეულ მომავალს უკავშირებდა. მეორე ნაწილი რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყების მომხრე იყო და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა და შენარ უნება რეალურად ესახებოდა. მესამე ნაწილი ფიქრობდა, რომ შესაძლებელი იყო მშვიდობიანი გზით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს ავტონომიური სამეფოს შექმნა.

აჯანყების სოციალური ბაზა. შეთქმულთა აბსოლუტური უმრავლესობა ქართულ არისტოკრატიას ეკუთვნოდა. ცხადია, არისტოკრატისა და გლეხობას შორის არსებობდა გარკვეული დაპირისპირება და წინააღმდეგობა, მაგრამ სამშობლოს მიძიმე მდგომარეობა ქართველი ერის სხვადასხვა წოდებასა და სოციალურ ფენას ხშირად ერთი მიზნისათვის რაზმავდა. ასე მოხდა ამჯერადაც. რუსეთის წინააღმდეგ შეიარაღებული აჯანყების დაწყების შემთხვევაში

შეთქმულებს განზრახული ჰქონდათ **გლეხობის** აბმა აჯანყებაში. ფიქრობდნენ **ტფილისელი ხელისუფლების** მიმხრობასაც.

მოკავშირის საკითხი. შეთქმულები, ცხადია, თავიდანვე ეძიებდნენ მოკავშირე ძალებს. რუსეთის იმპერიის შიგნით ასეთ ძალად ისინი მიიწვევდნენ **პოლონელებს**. 1830-1831 წლებში პოლონეთში რუსეთის წინააღმდეგ დიდი ეროვნული აჯანყება მიმდინარეობდა და ბუნებრივია, ქართველები პოლონეთის აჯანყების გამოყენებას ცდილობდნენ. შეთქმულები მოკავშირეს ხედავდნენ **ჩეჩნებსა და დაღესტნელებშიც**. XIX საუკუნის 30-იანი წლების დამდეგს რუსეთის წინააღმდეგ აქაც დიდი მოძრაობა იყო გააღებული.

სახელმწიფოთაგან შეთქმულებს საფრანგეთისა და ინგლისის დახმარების იმედი ჰქონდათ. ოსმალეთისა და სპარსეთის პოზიცია შეთქმულთათვის ცნობილი იყო – ეს ქვეყნები ვერ ურიგდებოდნენ რუსეთის გაბატონებას ამიერკავკასიაში. მიუხედავად ამისა, **ოსმალეთსა და სპარსეთზე შეთქმულები იმედს არ ამყარებდნენ**. ეს განპირობებული იყო XIX საუკუნის დამდეგის ეროვნული აჯანყებების გამოცდილებით. არც სპარსეთმა და არც ოსმალეთმა რეალური დახმარება რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებულ ქართველ ერს არ აღმოუჩინა. სპარსეთის ხელისუფლებისაგან რამდენჯერმე მწარედ მოტყუებული დარა აღექსანდრე ბატონიშვილი. გარდა ამისა, XIX საუკუნის პირველ მესამედში ოსმალეთმა და სპარსეთმა რუსეთთან წარმოებულ ომებში სერიოზული მარცხი იწვნის და აღიარეს რუსეთის გაბატონება ამიერკავკასიაში. **სპარსეთში მყოფ აღექსანდრე ბატონიშვილთან კავშირი არ ნიშნავს იმას, რომ შეთქმულები სპარსეთის დახმარებაზე ამყარებდნენ იმედს.**

სახელმწიფო წყობილების საკითხი. საქართველოს მომავალი სახელმწიფო წყობილების განსაზღვრისას შეთქმულებაში ერთსულოვნება არ ყოფილა. ძირითადად გამოიკვეთა სახელმწიფო წყობილების სამი ფორმა: **მონარქია, კონსტიტუციური მონარქია (შეზღუდული მონარქია) და რესპუბლიკა.**

მონარქიულ წყობილებას მხარს უჭერდნენ ძირითადად ბატონიშვილები. ცხადია, ისინი მიესწრაფოდნენ ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენას. ბატონიშვილებს თანაუგრძობდა არისტოკრატის (თავადების) ნაწილი. მონარქიის აღდგენის შემთხვევაში უნდა აღდგენილიყო ერთიანი ქართული სამეფოც.

კონსტიტუციური (შეზღუდული) მონარქია შეთქმულებს ასე ჰქონდათ წარმოდგენილი. უნდა შექმნილიყო **ორპალატიანი სეიმი მეფით სათავეში**. ამ შემთხვევაში ძალაუფლების გაყოფა ხდებოდა **მეფესა და სეიმს შორის**.

თავდაპირველად სახელმწიფო წყობილების ამ ფორმამ მხარდაჭერა პოვა. შემდეგში შეთქმულებმა აზრი შეიცვალეს. სეიმის იდეა პოლონეთიდან იყო გადმოღებული, სადაც მეფის ხელისუფლება მემკვიდრეობით არ გადადიოდა, მეფეს სეიმი ირ ევდა. საქართველოში მეფის არ ევითობა, შეთქმულთა უმრავლესობის აზრით, დაუშვებელი იყო.

კონსტიტუციური მონარქიის მეორე პროექტის მიხედვით, რომელიც 1832 წელს ელიზბარ და გიორგი ერისთავებმა შეიმუშავეს, უნდა ამოყალიბებულიყო **ორპალატიანი პარლამენტი**. ზედა პალატის თავმჯდომარედ იქნებოდა მეფე, წევრები კი – მინისტრები. ქვედა პალატაში დეპუტატები იქნებოდნენ წარმოდგენილნი. მეფე-მონარქი ამ შემთხვევაში სამემკვიდრეო უფლებას ინარ უნებდა.

რესპუბლიკური წყობილების მომხრე, უფრო ზუსტად, მონარქიული წყობილების მოწინააღმდეგე, იყო **სოლომონ დოდაშვილი**. კონკრეტულად სოლომონ დოდაშვილის პროექტის შესახებ არაფერია ცნობილი.

საქართველოს მომავალი სახელმწიფო წყობილების შესახებ 1831 წელს საინტერესო აზრი გამოუთქვამს **ელიზბარ ერისთავს**. მას საქართველოსათვის სანიმუშოდ მიუ ნევია **შვეიცარიაში** არსებული სახელმწიფო სისტემა.

სახელმწიფო წყობილების შესახებ უთანხმოების მიუხედავად უნდა ვივარაუდოთ, რომ შეთქმულთა უმრავლესობა 1832 წლის დასასრულისათვის **კონსტიტუციურ მონარქიას** უჭერდა მხარს. შეთქმულები მეფედ **ალექსანდრე ბატონიშვილის** მოწვევას გეგმავდნენ. შერ ეული იყო მინისტრთა კანდიდატებიც: **ალექსანდრე ჭავჭავაძე** (სამხედრო მინისტრი), **ნიკოლოზ ფალავანდიშვილი** (ფინანსთა მინისტრი), **კონსტანტინე მუხრანბატონი** (იუსტიციის მინისტრი), **იაგორ ჭილაშვილი** (შინაგან საქმეთა და განათლების მინისტრი) და სხვ. აღსანიშნავია, რომ გარდა ალექსანდრე ჭავჭავაძისა, მინისტრობის არც ერთმა კანდიდატმა შეთქმულების შესახებ არაფერი იცოდა.

სავსებით არ იყო მოულოდნელი, რომ შეთქმულთა შორის ყველაზე ცოტა მომხრე რესპუბლიკურ წყობილებას აღმოა ნდა. არც ისაა გასაკვირი, რომ მომხრეები ვერ შეიძინა შვეიცარიის მსგავსი სახელმწიფოს აგების ფორმამ. სახელმწიფო წყობილების ეს ფორმები შეთქმულთა გეგმის განხორციელების შემთხვევაში საქართველოში იმხანად ვერ დაინერგებოდა. სავსებით გასაგები იყო, რომ შეთქმულთა აბსოლუტური უმრავლესობა მონარქიასა და კონსტიტუციურ (შეზღუდულ) მონარქიას შორის ცდილობდა არ ევანის გაკეთებას. მონარქიული წყობილების მხარდაჭერით შეთქმულების ტრადიციულ

ქართულ სახელმწიფო წყობილებას უჭერდნენ მხარს. მონარქიული წყობილების აღდგენა მათთვის პრაქტიკულად უფრო ადვილი იქნებოდა. კონსტიტუციური (შუზღუდული) მონარქიის შექმნის იდეის წარმოშობა ქართული პოლიტიკური აზრის განვითარების მაგნიტული იყო. იგი ძველი, ტრადიციული სახელმწიფო მმართველობისა და ახლის შერწყმის ცდად უნდა მივიჩნიოთ.

4. აჯანყების მომზადება და მარცხი. აჯანყების დაწყებისათვის შეთქმულები დროს საგანგებოდ არ ევდნენ. რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყების ყველაზე მოხერხებულ დროდ პოლონეთის 1830-1831 წლების აჯანყება მიიჩნეოდა. თუ რუსეთის წინააღმდეგ დაწყებული პოლონეთის აჯანყება წარმატებით განვითარდებოდა, შეთქმულებს შემდეგნაირად უნდა ემოქმედათ: უნდა მიემხროთ რუსეთის ჯარის ერთი პოლკი, კერძოდ, ქართველ გრენადერთა პოლკი და მისი საშუალებით ხელთ ეგდოთ ხაზინა. შეთქმულების მონაწილე ყველა თავადს თავისი ლაშქარი უნდა გამოეყვანა. ეს ლაშქარი ორ ნაწილად უნდა გაეყოთ და არსენალი და ციხე დაეკავებინათ. ტფილისში წარმატების შემდეგ უნდა დაწყებულიყო აჯანყება მთელ საქართველოში. აჯანყებულებს ხელთ უნდა ეგდოთ მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტები და განვიარადებინათ რუსეთის ჯარები. დახმარების მიღების მიზნით გათვალისწინებული იყო კავშირის დამყარება უცხო ქვეყნებთან. შეთქმულნი ერთ-ერთ გადაუდებელ ამოცანად მიიჩნეოდნენ ქართული რეგულარული არმიის შექმნას. ამ გეგმის განხორციელების დაწყება აშალა 1831 წლის სექტემბრისათვის პოლონეთის აჯანყების დამარცხებამ. აჯანყებისათვის მზადება 1832 წელს გამოცოცხლდა. 1832 წელს რუსეთს მდგომარეობა გაუართულდა რდილო კავკასიაში და საქართველოს მთავარმართებელი როზენი რუსეთის ჯარით იქ გაემგზავრა. ენები და დაღესტნელები ყაზი-მოლას წინამძღოლობით მედგრად ებრძოდნენ რუსეთის ჯარებს. ტფილისიდან რუსეთის ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილის რდილო კავკასიაში გაყვანა შეთქმულებმა აჯანყების დაწყებისათვის ხელსაყრელ მომენტად მიიჩნეოდა. შეთქმულებს იმედი გაუცრუვდათ. რუსებმა ყაზი-მოლა დაამარცხეს და 1832 წლის 23 ნოემბერს რუსეთის ჯარების ძირითადი ნაწილი ტფილისში დაბრუნდა.

1832 წლის ნოემბერში შეთქმულებმა შეიმუშავეს ახალი გეგმა. ამ გეგმას „პირველი ღამის განკარგულება“ უწოდეს. „პირველი ღამის განკარგულების“ შემუშავებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ დავით ერისთავი, ელიზბარ ერისთავი, ალექსანდრე ორბელიანი, გიორგი ერისთავი, იასე ფალავანდიშვილი

და სხვები. „პირველი ღამის განკარგულების“ წერა დაიწყო 1832 წლის 10 ნოემბერს. შემდეგ იგი ივსებოდა და საბოლოო სახე მიიღო 23 ნოემბერს. „პირველი ღამის განკარგულება“ ითვალისწინებდა შემდეგს: აჯანყებულებს უნდა დაეკავებინათ ციხე და განეიარაღებინათ ტფილისსა და მის გარეუბნებში მდგარი რუსეთის ჯარები. ამისათვის თავიანთი გლეხებისაგან სპეციალურ შეიარაღებულ რაზმებს ამზადებდნენ **ელიზბარ ერისთავი, დავით ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი, გიორგი თუმანიშვილი** და სხვები. მათვე უნდა დაეკავებინათ სურსათის საწყობები და სხვა სტრატეგიული ადგილები. შეთქმულებს განზრახული ჰქონდათ საქართველოში გადმოსახლებული პოლონელების (დაახლოებით 500 კაცი) გამოყენება, ასევე ტფილისელი ხელოსნების აბმა აჯანყებაში. შეთქმულთა ერთ ნაწილს ევალებოდა ტფილისში, თათრის მოედანზე, ღვთიმსშობლის ხატებით ხელში ხალხის გამოყვანა. აჯანყების გეგმა ითვალისწინებდა შეთქმულების მოწინააღმდეგეთა და მოლაღატეთა მკაცრად დასჯას.

ცხადია „პირველი ღამის განკარგულებას“ ჰქონდა სერიოზული ნაკლი. მათგან უმთავრესი ის იყო, რომ ტფილისში განლაგებული რუსეთის ჯარების განიარაღება და დამარცხება ადვილი საქმე არ იყო. შეთქმულებს ამის ძალები აშკარად არ გააა ნდათ. არც ხალხის ქუ აში გამოყვანა იყო ადვილი.

შეთქმულებმა აჯანყების დაწყების დრო რამდენჯერმე შეცვალეს. განზრახული იყო აჯანყების დაწყება 1832 წლის 20 ნოემბერს. შეთქმულთა გეგმით ამ დღეს **ლუარსაბ ორბელიანის** სახლში უნდა გამართულიყო მეჯლისი, სადაც მოიწვევდნენ საქართველოს მთავარმართებელს, მაღალი რიგის სამხედრო და სამოქალაქო პირებს. ღამის პირველ საათზე დაიწყებოდა „პირველი ღამის განკარგულების“ განხორციელება. უნდა დაეპატიმრებინათ ბანკეტზე მყოფი რუსი მოხელეები, რაც შეთქმულთა აზრით გააადვილებდა რუსეთის ჯარის განიარაღებას. მოგვიანებით აჯანყება 1832 წლის 6 დეკემბრისათვის დანიშნეს, მაღე კი 20 დეკემბრისათვის გადადეს. აჯანყების გადადება ამ შემთხვევაში გამოიწვია იმან, რომ 6 დეკემბრისათვის დანიშნული ქართველი თავადაზნაურობის შეკრება ხელისუფლებამ 20 დეკემბრისათვის გადადო. 20 დეკემბრამდე შეთქმულებს აღარ დასცაღდათ.

1832 წლის 9 დეკემბერს შეთქმულების ერთ-ერთმა აქტიურმა მონაწილემ თავადმა იესე ფალავანდიშვილმა შეთქმულები გასცა. შეთქმულების გაცემა შემდეგ ვითარებაში მოხდა. შეთქმულებმა თავად **იესე ფალავანდიშვილს** დაავალეს შეთქმულებაში აება საკუთარი ძმა ტფილისის სამოქალაქო

გუბერნატორი **ნიკოლოზ ფალავანდიშვილი**. იესე ფალავანდიშვილმა ძმას შეთქმულების შესახებ აცნობა და თანადგომა სთხოვა. მოულოდნელად ნიკოლოზ ფალავანდიშვილმა ძმას კატეგორიული ფორმით მოთხოვა თავადვე ეცნობებინა ხელისუფლებისათვის შეთქმულების შესახებ. ნიკოლოზ ფალავანდიშვილი ძმას არწმუნებდა, რომ შეთქმულების გაცემით იგი საკუთარ თავსაც გადაირჩენდა და დაღუპვისაგან იხსნიდნენ თავის თანამოაზრეებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნიკოლოზი იესეს თვითმკვლელობით ემუქრებოდა. **იესე ფალავანდიშვილი ძმას დაემორ ილა და შეთქმულება გასცა**. როგორც ირკვევა, ხელისუფლებას შეთქმულების შესახებ უკვე ჰქონდა ცნობები. შეთქმულთა მიერ მიღებულმა კონსპირაციულმა ზომებმა ვერ უზრუნველყო საიდუმლო ორგანიზაციის აუცილებელი უსაფრთხოება. 1832 წლის ნოემბერ-დეკემბრისათვის შეთქმულების შესახებ უკვე ძალიან ბევრმა ადამიანმა იცოდა, რომელთა ნაწილის საიდუმლო ორგანიზაციაში მუშაობისათვის აუცილებელი არც ცოდნა და არც გამოცდილება არ ჰქონდა. მაგალითად, 1832 წლის დეკემბრის დამდეგს ბორ ალოში ხმა გაგრცელდა, რომ შეთქმულებს კავშირი ჰქონდათ ალექსანდრე ბატონიშვილთან.

იესე ფალავანდიშვილის დასმენის შემდეგ ხელისუფლება შეთქმულთა დაპატიმრებას შეუდგა.

5. შეთქმულების მონაწილეთა დასჯა. შეთქმულების მონაწილეთა დაპატიმრება დაიწყო 1832 წლის 11 დეკემბერს. დაპატიმრებები მიმდინარეობდა 1832 წლის დეკემბერში, 1833 წლის იანვარში, თებერვალსა და მარტში. სხვადასხვა დროს დააპატიმრეს: **ალექსანდრე ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი, ელიზბარ ერისთავი, სოლომონ დოდაშვილი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, სოლომონ რაზმაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გიორგი ერისთავი, იესე ფალავანდიშვილი** და სხვები. გამოძიების შემდეგ გაასამართლეს 38 კაცი. სულ კი გამოძიება 145 კაცით დაინტერესდა.

შეთქმულთა დაპატიმრებამ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. ყველა ცდილობდა დაწვრილებით შეეტყო მომხდარის შესახებ. საქართველოს მთავარმართებელმა ბარონმა **როზენმა** გამოაქვეყნა „**მიმართვა ქართველი ხალხისადმი**“, რომელშიც იგი მოსახლეობას სიმშვიდისაკენ მოუწოდებდა.

შეთქმულების საქმის გამოძიება 1833 წლის სექტემბრამდე გაგრძელდა. საზოგადოება სასამართლოსაგან უმკაცრეს განა ენს მოელოდა. მართლაც, სასამართლომ შეთქმულების აქტიურ მონაწილეებს სიკვდილით დასჯის

განა ენი გამოუტანა, მაგრამ რუსეთის იმპერატორმა ნიკოლოზ I-მა განა ენი შეამსუბუქა – სიკვდილით არავინ დაუსჯიათ. შეთქმულების მონაწილენი სხვადასხვა ვადით გადაასახლეს რუსეთის იმპერიის გუბერნიებსა და მხარეებში. გადასახლებულთა შორის იყვნენ: ელიზბარ ერისთავი, ალექსანდრე ორბელიანი, სოლომონ დოდაშვილი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გიორგი ერისთავი, სოლომონ რაზმაძე და სხვები. რუსეთის იმპერატორმა ასეთი გადაწყვეტილება იმიტომ მიიღო, რომ მას სურდა ჰუმანური უსტიმით ქართული საზოგადოების გული მოეგო. იმპერატორი ვარაუდობდა, რომ ამ გზით ქართულ არისტოკრატიაში რუსეთისადმი ღოიალურ განწყობილებას გააძლიერებდა და მას რუსეთის ბატონობასთან შეგუებისაკენ უბიძგებდა. მართლაც ქართული არისტოკრატის ნაწილი ნელ-ნელა შეეგუა რუსეთის ბატონობას და ხელი აიღო თავისთავდობისათვის ბრძოლაზე. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ არანაირი დათმობებით რუსეთის საიმპერატორო კარს არ შეეძლო ქართული ეროვნული მოძრაობის ლიკვიდაცია. ბრძოლა კვლავ გრძელდებოდა.

1832 წლის შეთქმულებამ წარუშლელი კვალი დატოვა ეროვნული მოძრაობისა და მთლიანად საქართველოს ისტორიაში. შეთქმულება იყო იმის დამადასტურებელი, რომ ქართველი ერის ასიმილაციის, საქართველოს რუსეთის განუყოფელ ნაწილად გადაქცევის მისწრაფებას განხორციელება არ ეწერა. ამავე დროს, 1832 წლის შეთქმულება გახდა სტიმულის მიმცემი შემდგომი ეპოქის დიდი ეროვნული მოძრაობისათვის.

თავი 8. XIX საუკუნის 60-90-იანი წლების ეროვნული მოძრაობა

§ 1. ეროვნული მოძრაობის პროგრამა და ბრძოლა მისი განხორციელებისათვის

XIX საუკუნის 60-80-იანი წლების ეროვნული მოძრაობა წარმოადგენდა საუკუნის დამდგის ეროვნული აჯანყებებისა და 1832 წლის შეთქმულების

ლოგიკურ გაგრძელებას. განსაკუთრებით მჭიდრო იდეური კავშირი არსებობდა 1832 წლის შეთქმულებასა და XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგიდან დაწყებულ ეროვნულ მოძრაობას შორის. წინა ეპოქის ეროვნული მოძრაობისაგან XIX საუკუნის 60-80-იანი წლების ეროვნულ მოძრაობას განასხვავებდა რამდენიმე ნიშანი: **პირველი**. ეროვნული მოძრაობა იყო არა ლოკალური, კუთხური, არამედ საერთო-ქართული. მისი მიზანი იყო ქართველობისა და საქართველოს გადარენა; **მეორე**. ეროვნულ მოძრაობას ჰქონდა უნიკალური პროგრამა, რომლის ეტაპობრივ განხორციელებასაც ქართველი ერი უნდა მიეყვანა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე; **მესამე**. ეროვნული მოძრაობის სათავეში იდგა ქართული არისტოკრატია, თუმცა თვით ეროვნული მოძრაობა ორიენტირებული არ ყოფილა ქართველი ერის რომელიმე სოციალურ ფენაზე, რომელიმე წოდებაზე, იგი მთელი ქართველი ერის, ყველა სოციალური ფენის, ყველა წოდების სულისკვეთების გამომხატველი იყო; **მეოთხე**. რუსეთის იმპერიასა და საერთაშორისო ასპარეზზე შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ეროვნული მოძრაობის სტრატეგია უახლოეს მომავალში არ ითვალისწინებდა საერთო-ქართული აჯანყების დაწყებას რუსეთის წინააღმდეგ და ამ გზით საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მოპოვებას. **მეხუთე**. ეროვნული მოძრაობის უახლოეს მიზანს წარმოადგენდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის შემდგომ ქართველი ერის გაუცხოების სამასწლიანი (XVI-XVIII სს.) პერიოდის უარყოფითი შედეგების (საერთო-ქართულის უგულვებელყოფის ფონზე კუთხურობის გაძლიერების) დაძლევა, რუსეთის სამოცწლიანი კოლონიური პოლიტიკის დამღუპველი შედეგების ლიკვიდაცია და ბრძოლა მიმდინარე კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ.

XIX საუკუნის 60-80-იანი წლების ეროვნული მოძრაობის აღიარებული წინამძღოლი იყო ილია ჭავჭავაძე. ძირითადად ილია ჭავჭავაძის სახელს უკავშირდება ეროვნული მოძრაობის პროგრამის შემუშავება. ეროვნული მოძრაობის პროგრამის განხორციელებისათვის ბრძოლასაც ასევე ილია ჭავჭავაძე ხელმძღვანელობდა. ამ დიდ ეროვნულ საქმეში ილია ჭავჭავაძეს მხარში ედგა მოღვაწეთა მთელი დასი: დიმიტრი ყიფიანი, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი და სხვები. ქართულ ისტორიოგრაფიაში მათ „სამოციანელებს“, ასევე „თერგდალეულებს“ უწოდებენ. სამოციანელები ანუ თერგდალეულები „პირველი დასის“ სახელწოდებითაც არიან ცნობილნი. სამივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს მოღვაწეთა იმ ჯგუფთან, რომელიც XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგს დიდ ეროვნულ მოძრაობას აუდგა სათავეში. შემდგომში

მათ შეუერთდნენ ახალგაზრდა მოღვაწეები: **სერგეი მესხი, ვაჟა-ფშაველა** და სხვები. დიდია ყოველი მათგანის ღვაწლი ეროვნული მოძრაობის წინაშე, მაგრამ ილია ჭავჭავაძე მაინც განსაკუთრებულად გამორ ეული იყო. **ილია ჭავჭავაძე იყო იდეის მიმცემი, პირველდამწყები და მუხლ აუხრელი მებრძოლი.** ყოველივე ამას თვით ილია ჭავჭავაძის თანამოაზრეები აღიარებდნენ. ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „1861 წლის ახალი თაობა ვენ ცხოვრებაში პატიოსანი გრძნობით აღვსებული შემოვიდა... მაგრამ, როგორ ან რისთვის დავმალეთ, რომ ამ თაობას, ამ ახალ რაზმს შეადგენდა, თითქმის მარტო ერთი კაცი, – ილია ჭავჭავაძე, რომელიც წინამძღოლიც იყო და რაზმიც, ან, უფრო სწორეთ რომ ვთქვათ, ურაზმო წინამძღოლი იყო იმ ახალი თაობისა, რომელსაც ვენ ცხოვრებაში ფეხი უნდა შემოედგა ამ თორმეტი წლის წინათ?“ ილია ჭავჭავაძის ღვაწლი იმდენად დიდია არა მარტო XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში, არამედ საერთოდ ქართველი ერის ისტორიაში, რომ ძნელდება პასუხი გაეცეს უმნიშვნელოვანეს კითხვას: **ილია ჭავჭავაძე იყო იმ დიდი ეპოქის შედეგი, თუ პირიქით – ეპოქა იყო ილია ჭავჭავაძის შექმნილი, ილიათი განსაზღვრული?**

ეროვნული მოძრაობის პროგრამისადმი მიძღვნილი ერთი ან თუნდაც რამდენიმე ნაშრომი ილია ჭავჭავაძეს არ დაუწერია. ეროვნული მოძრაობის პროგრამის ზოგადად ამოყალიბებას, მისი ცალკეული საკითხების დამუშავებას მიეძღვნა ილია ჭავჭავაძის უამრავი პუბლიცისტური წერილი, გაზეთების – „დროებისა“ და „ივერიისათვის“ დაწერილი მოწინავე სტატიები, მოთხრობები, ლექსები, პოემები. ყოველივე ეს იმხანად ლეგალურ გამოცემებში იბეჭდებოდა და ამდენად, ილია ჭავჭავაძეს ყველაფრის პირდაპირ გადმოცემა არ შეეძლო, ცენზურა ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ამიტომაც ბევრი რამ ავტორს შეფარვით, ან მხატვრული ნაწარმოებების გმირების პირით აქვს ნათქვამი, ბევრი რამ პუბლიცისტური წერილების სტრიქონებს შორის იკითხება. თუმცა არცთუ იშვიათია შემთხვევა, როდესაც, თუკი ცენზურა ამის საშუალებას იძლეოდა, ილია ჭავჭავაძე სათქმელს პირდაპირ ამბობდა. ყოველივე ამის გამო დღემდე გრძელდება პოლემიკა ილია ჭავჭავაძის მიერ შემუშავებული ეროვნული მოძრაობის პროგრამის ცალკეული დებულების ირგვლივ.

ეროვნული მოძრაობის პროგრამა ბევრ საკითხს მოიცავდა. განვიხილოთ მათგან უმთავრესი.

1. ქართული ეროვნული ცნობიერების აღორძინება. ერთიანი ქართული მონარქიის წარმოქმნის პროცესში (X-XI სს.) ყალიბდებოდა ერთიანი ქართული ცნობიერებაც. სწორედ ერთიანი ქართული ცნობიერება ედო საფუძვლად საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკურ ძლიერებას, ეკონომიკისა და კულტურის არნახულ აღმავლობას XI-XIII საუკუნეებში. ერთიანი ქართული მონარქიის დასუსტებისა და შემდგომ საქართველოს პოლიტიკური დაშლის პერიოდში (XV-XVIII სს.) ქართულმა ეროვნულმა ცნობიერებამ ძლიერი დარტყმა განიცადა. ორი ისლამური სახელმწიფოს – სპარსეთისა და ოსმალეთის მზარდი აგრესიის პირობებში აღარ არსებობდა საერთო-ქართული მიდგომა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი პრობლემებისადმი. ყოველ ქართულ სამეფოსა და სამთავროს ხსნის საკუთარი გზა ჰქონდა. სამეფო-სამთავროები თავის გადარენას ხშირად ერთმანეთის გაწირვის ხარჯზე ახერხებდნენ. ყოველივე ამას თან ერთვოდა დაუსრულებელი ომები ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის, რაც ეროვნულ ცნობიერებას დიდ ზიანს აყენებდა. ასეთ ვითარებაში საქართველოს ცალკეულ კუთხეებს შორის დაიწყო გაუცხოება, რასაც თან სდევდა საერთო-ქართულის მივიწყება.

ქართულ ეროვნულ ცნობიერებას ძლიერი დარტყმა მიაყენა XIX საუკუნის დამდეგის დიდმა ტრაგედიამ – რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობამ. რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიზანი იყო ქართველის ცნობიერებიდან „ქართველისა“ და „საქართველოს“ აღმოფხვრა, ქართული ენის განდევნა, ქართველი ერის ასიმილაცია და საქართველოს გადაქცევა რუსეთის სახელმწიფოს განუყოფელ ნაწილად. მიუხედავად იმისა, რომ XIX საუკუნის დამდეგიდანვე საქართველოში რუსეთის წინააღმდეგ ეროვნული მოძრაობა დაიწყო, რუსეთის კოლონიურმა პოლიტიკამ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვა. ყველაზე დიდი ზიანი ამ პერიოდში ქართულმა ეროვნულმა ცნობიერებამ განიცადა.

ილია ჭავჭავაძე უპირველეს ამოცანად დაკინებული ეროვნული ცნობიერების აღორძინებას მიიწევდა. ვითარება ძალზე სავალალო, თითქმის კატასტროფული იყო. 1866 წელს პუბლიცისტურ წერილში „ზოგიერთი რამ“ ილია ჭავჭავაძე წერდა: „აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიპ-გადმოგდებულის ქართლელის მეტმა (ე. ი. გორის მაზრაში მცხოვრებმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენკენ მოიდრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო“.

ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავდა, რომ ეროვნული ცნობიერების დაქვეითებამ ბევრ რაიმეს დაუკარგა მნიშვნელობა ქართულ სინამდვილეში. ასე დაეკარგა პირვანდელი მნიშვნელობა მამულის ცნებას. იმავე პუბლიცისტურ წერილში ილია ჭავჭავაძე წერდა: „მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელს ქონდრის-კაცს თავისი ნეხვდაყრილი სახნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე“. ამ მდგომარეობამდე ქართველი ერი ერთბაშად არ მისულა. XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგისათვის შექმნილი ვითარება იმდენად მძიმე იყო, რომ თითქოს ხსნის გზაც კი არ ანდა. ეს გზა ილია ჭავჭავაძემ იპოვა.

ეროვნული ცნობიერების აღორძინების უმთავრეს პირობად ილია ჭავჭავაძეს ქართულ სინამდვილეში ქართული ენის დაბრუნება, ქართული ენის კანონიერ უფლებებში აღდგენა და ქართული ენის სიწმინდის დაცვა მიაჩნდა. ქართული ენის მდგომარეობა კი ძალზე სავალალო იყო. ენა კარგავდა თავის ბუნებრივ დანიშნულებას. ქართული ენის ადგილს რუსული ენა იჭერდა. პუბლიცისტურ წერილში „ზოგიერთი რამ“ ილია ჭავჭავაძე წერდა: „სადღა არის ქართული ენა? ან გვინდა ქართული, როცა ვენ თითონ ვენდა დასაღუპავად ქართველობაზედ ხელი ავიღეთ? გონებით რომ აღარ ვსცხოვრობთ, ქართულს ენას აზრს როგორღა გამოვთქმევინებთ? ერთობისათვის რომ აღარა ვართ, ერთნაირს სიტყვის მნიშვნელობას როგორ მოვსთხოვთ ვენს ენასა? თუნდ რომ ვენს ენას და სიტყვას აზრიც გამოათქმევინოთ, ვის რად გინდათ, ენას აზრს ვინდა სთხოვს? ვენ თითონ დავცალიერდით გუდაფშუტასავით, ცალიერი სიტყვებიღა გვინდა, ცალიერი ხმები, რომ ენამ პირში იშტვინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს, სხვა რისთვის გვინდა ენა?“.

ქართული ენის სიწმინდის დაცვას მიუძღვნა ილია ჭავჭავაძემ 1860 წელს დაწერილი პოლემიკური წერილი „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კაზლოვითგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“. სწორედ ამ წერილში წამოაყენა ილია ჭავჭავაძემ საპროგრამო მოთხოვნა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრ ა ვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხი გავსცეთ შთამომავლობას?“. ქართული ენის შენარუნება, მისი სიწმინდის დაცვა ქართველი ერისათვის სამკედრო-სასიცოცხლო, ყოფნა-არყოფნის საკითხი იყო, ამიტომაც აქ კომპრომისი შეუძლებელი იყო. ილია ჭავჭავაძე წერდა: „სხვისა არ ვიცი და ვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრება, მაგას კაცი

ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“. ქართული ენის სიწმინდის დაცვაში ილია ჭავჭავაძე ასეთი შეურიგებელი იყო სიცოცხლის ბოლომდე.

ქართული ეროვნული ცნობიერების აღორძინების საქმეში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა განათლებას. ცხადია, განათლების სისტემის რუსიფიკაციის პირობებში, რუსულ სკოლაში ქართველი ბავშვი ეროვნული ცნობიერების საზრდოს ვერ იპოვიდა. განათლების სხვა სისტემა კი საქართველოში არ არსებობდა. ეროვნული მოძრაობის წინამძღოლებმა გამო-სავალი იპოვეს. მხედველობაში გვაქვს 1879 წელს **„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“** შექმნა. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მრავალმხრივ მოღვაწეობაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ქართული სკოლების ორგანიზების საქმეს. საზოგადოების დაარსების ინიციატორები იყვნენ **დიმიტრი ყიფიანი, გრიგოლ ორბელიანი, ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი** და სხვები. 1885 წლიდან საზოგადოებას უცვლელად თავმჯდომარობდა ილია ჭავჭავაძე. მთელი ეს საქმიანობა ქართული ენის ტოტალური დევნის პირობებში მიმდინარეობდა. ორგანიზაციის მასშტაბურობაზე ის მიუთითებს, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სკოლები საქართველოს გარდა გაიხსნა რუსეთის იმპერიის იმ ადგილებში, სადაც ქართველი მოსახლეობა კომპაქტურად ცხოვრობდა (ვლადიკავკაზი, ალაგირი, მოზდოკი, ნალ იკი, ბაქო); დიდი ყურადღება ექცეოდა ქართული სკოლის გახსნას **სამცხე-ჯავახეთში, აჭარაში, საინგილოში.** იმხანად ქართული სკოლის ორგანიზება ძნელი იყო, სხვას ყველაფერს თავი დავანებოთ, ფინანსური თვალსაზრისითაც. ამ მხრივ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ დიდი დახმარება აღმოუ ინეს ტფილისისა და ქუთაისის საადგილმამულო სათავადაზნაურო ბანკებმა. წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ შეარ ია პედაგოგთა ბრწყინვალე კადრები, რომელთაც „დედა ენით“ მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვა შეასწავლეს და, ამდენად, **ქართულ სინამდვილეს, ქართულ სამყაროს სამუდამოდ დაუკავშირეს ქართველი ბავშვი.** დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმასაც, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ გახსნილ სკოლებში ქართულ ენასთან ერთად ყველა სხვა სასწავლო დისციპლინა ქართულ ენაზე ისწავლებოდა – **სამყაროს შეცნობას, აზროვნებას ბავშვი ქართულ ენაზე იწყებდა.** ყოველივე ამას, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნული ცნობიერების გაღვიძების საქმეში. ქართული სკოლის ორგანიზებით „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა

საზოგადოებამ“ ქართველობისა და საქართველოს გადარ ენისათვის ბრძოლაში სრულიად განსხვავებული – გამორ ეული – როლი შეასრულა.

ქართული ეროვნული ცნობიერების გადარ ენის საქმეში განსაკუთრებული როლი ითამაშა იაკობ გოგებაშვილის „დედა-ენამ“. განათლების სისტემის რუსიფიკაციის პირობებში, როცა ქართული სკოლის ორგანიზებაზე ოცნებაც კი არ შეიძლებოდა, იაკობ გოგებაშვილი ქმნის სახელმძღვანელოებს – „ქართული ენის ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი მოსწავლეთათვის“ (1865) და „დედა ენა“ (1876). „დედა ენის“ შექმნა საქართველოს ახალი ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა რიცხვს განეკუთვნება – „დედა ენა“ ქართული ეროვნული ცნობიერების გადარ ენის სახელმძღვანელოც იყო.

ეროვნული ცნობიერების გამოცოცხლებას დიდად შეუწყო ხელი ქართულმა პრესამ, ქართულმა პერიოდულმა გამოცემებმა. პირველი ქართული გაზეთი „საქართველოს გაზეთი“ (შემდგომში „ქართული გაზეთი“) 1819-1821 წლებში გამოდიოდა, მაგრამ არც მას და არც მეორე ქართულ გაზეთს – „ტფილისის უწყებანს“ (1828-1832 წწ.) – არ შეიძლებოდა ეროვნული ცნობიერების გაღვიძების საქმეში მნიშვნელოვანი როლი არ ეთამაშა. ეროვნული ცნობიერების გაღვიძებას ისახავდა მიზნად სოლომონ დოდაშვილის ხელმძღვანელობით 1832 წელს „ტფილისის უწყებანის“ დამატების სახით გამოცემულ „სალიტერატურნო ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“ (ამ ჟურნალის სულ ხუთი ნომერი გამოვიდა). მართალია, მწვავე ეროვნულ პრობლემებზე მასალების ბეჭდვის უფლებას არ აძლევდნენ, მაგრამ გიორგი ერისთავის ხელმძღვანელობით გამოშვებული ჟურნალი „ცისკარი“ (1852-1853 წწ.) მაინც დიდ მოვლენად უნდა აითვალოს. იგივე ითქმის 1857 წელს ივანე კერესელიძის მიერ განახლებულ ჟურნალ „ცისკარზე“.

ქართული პრესა და, საერთოდ, ქართული პერიოდული გამოცემები ქართველობისა და საქართველოს გადარ ენისათვის დაწყებულ მოძრაობაში გადაჭრით აებნენ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან. 1863 წელს ილია ჭავჭავაძე აარსებს ჟურნალ „საქართველოს მოამბეს“, რომელმაც სულ ერთი წელი იარსება. ეროვნულ მოძრაობას დიდი ღვაწლი დასდო გაზეთმა „დროებამ“ (1866-1885), რომლის პირველი რედაქტორი გიორგი წერეთელი იყო (1869-1883 წლებში გაზეთს სერგეი მესხი რედაქტორობდა, შემდგომ, დახურვამდე – ივანე მა აბელი). ქართული პერიოდული გამოცემების ფლაგმანის როლი ილია ჭავჭავაძის „ივერიას“ (1877-1906) ხვდა წილად (1877-1878 წლებში „ივერია“ გამოდიოდა

კვირეული გაზეთის სახით, 1879-1886 წლებში – თვიური ჟურნალის სახით, 1886 წლიდან კი ყოველდღიურ გაზეთად გადაკეთდა).

ილია ჭავჭავაძის „ივერია“ ქართველი ერისთვის გაცილებით იმაზე მეტს წარმოადგენდა, ვიდრე ჟურნალი ან გაზეთი. „ივერიის“ ფურცლებზე აღიძვრებოდა და გადაიჭრებოდა ხოლმე ქართველი ერის წინაშე მდგარი დიდი თუ მცირე პრობლემა. „ივერიის“ მიერ განსაზღვრული მიმართულება, ქართული სინამდვილის რომელ მხარესაც უნდა შეხებოდა იგი, საყოველთაო და გაბატონებული ხდებოდა. ყოველივე ამაში უდიდესი წვლილი მიუძღოდა „ივერიის“ რედაქტორს და მის უახლოეს თანამშრომლებს – გრიგოლ ყიფშიძეს, ალექსანდრე ყიფშიძეს, სტეფანე ჭრელაშვილს, სოფრომ მგალობლიშვილს, ილია ბახტაძეს, გიორგი ლასხიშვილს, კიტა აბაშიძეს, პეტრე უმიკაშვილს და სხვებს. „ივერიაში“ იბეჭდებოდნენ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, რაფიელ ერისთავი, ვაჟა-ფშაველა, იაკობ გოგებაშვილი. სრულიადაც არ არის გადაჭარბებული „ივერიაზე“ თქმული: „ივერია“ საქართველოს მთავრობა იყო.

„ივერიის“ გვერდით საქართველოსა და ქართველობის გადარ ენისათვის ბრძოლაში დიდი წვლილი შეიტანეს გაზეთმა „კვალმა“ (1893-1904 წწ.), ჟურნალმა „მოამბემ“ (დაარსდა 1894 წ.), გაზეთმა „ცნობის ფურცელმა“ (1896-1906 წწ.).

ქართული პრესასთან, ქართულ პერიოდულ გამოცემებთან ბრძოლაში რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკის მესვეურებმა სასტიკი მარცხი იწვნეს – ქართულმა პრესამ გააღვიძა და ერთი მიზნისათვის დარაზმა ერი.

ქართული წიგნის გამოცემა არ შეიძლებოდა მოგვარებულიყო სახელმწიფო ხელისუფლების დონეზე, პირიქით – კოლონიური ხელისუფლება, რუსეთის ცენტრალური მთავრობა, ყოველმხრივ აფერხებდა ქართული წიგნის ბეჭდვისა და გაგრცელების საქმეს. სამოციანელთა თაობამ კარგად დაინახა, რომ ქართული პერიოდული გამოცემების გვერდით აუცილებლად უნდა აღორძინებულიყო ქართული წიგნის გამოცემის საქმე. ეროვნული ცნობიერების აღორძინებისა და განმტკიცებისათვის აუცილებელი იყო ძველი, კლასიკური, და ახალი ქართული ლიტერატურის ძეგლთა პოპულარიზება. აღზრდისა და განათლების საქმის ორგანიზება გადაუდებლად ითხოვდა ჰუმანიტარული და საბუნებისმეტყველო ხასიათის ნაშრომთა, ასევე სახელმძღვანელოთა გამოქვეყნებას. 1851-1867 წლებში დაიბეჭდა იმაზე მეტი წიგნი, ვიდრე წინა 50 წლის განმავლობაში; XIX საუკუნის 60-იან წლებში ყოველწლიურად 5-12 წიგნი იბეჭდებოდა. 1868 წელს დაიბეჭდა 11 სახელწოდების ქართული წიგნი, 1878

წელს – 45, 1893 წელს – 93, 1899 წელს – 112. 1868-1892 წლებში 100 სახელწოდების ქართული სახელმძღვანელო გამოიცა. ეს იყო ჭეშმარიტად დიდი გამარჯვება.

ეროვნული ცნობიერების აღორძინების საქმეში თავისი განსაკუთრებული მისია ეკისრებოდა ქართულ თეატრს. 1850 წელს გიორგი ერისთავის მიერ დაარსებული პირველი ქართული თეატრი 1856 წელს დაიხურა. მუდმივი ქართული თეატრი ქართველ მოღვაწეთა ჯგუფმა ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის ხელმძღვანელობით მხოლოდ 1879 წელს აღადგინა. 1880 წელს დრამატული თეატრი დაარსდა ქუთაისშიც. მ. კატკოვს, რომლის ცხოვრების მიზანი რუსეთის იმპერიის ძლიერების შენარ უნება იყო, არაფერი გაუზვიადებია – მან ზუსტად შეაფასა ის დიდი საფრთხე, რასაც პატრიოტული თემისადმი მიძღვნილი პიესები ქმნიდნენ.

ეროვნული ცნობიერების გამოღვიძების, შეღახული ეროვნული ღირსების აღდგენისათვის ბრძოლაში წარმოუდგენლად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საქართველოს ისტორიის გაყალბების წინააღმდეგ ბრძოლას. საქართველოს ისტორიის გაყალბების წინააღმდეგ ბრძოლის ბრწყინვალე ნიმუშები მოგვცა ილია ჭავჭავაძემ პუბლიცისტური წერილების სერიაში „აი ისტორია“ (1889 წ.), რომელიც მიმართული იყო რუსული ნაროდნიკული მოძრაობის ცნობილი მოღვაწის ივანე ჯაბადარის წინააღმდეგ. ნიჰილიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის ტყვეობაში მყოფი ივანე ჯაბადარი თავის ნაშრომში „Письма о Грузии“ შეეცადა დაემტკიცებინა, რომ ქართველი ერის ისტორიაში საამაყო არაფერია, რომ ქართველი ერი დაბერდა და მას მომავალი არა აქვს. ამ შემთხვევაში ივანე ჯაბადარი დიდ სამსახურს უწევდა რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას. ილია ჭავჭავაძემ დასაბუთებულად უარყო ივანე ჯაბადარის ყველა არგუმენტი. სომეხ მეცნიერთა, ასევე მათ თანამოაზრე სხვა მეცნიერთა მხრიდან საქართველოს ისტორიის გაყალბების წინააღმდეგაა მიმართული ილია ჭავჭავაძის უბრწყინვალესი ნაშრომი „ქვათა ღაღადი“ (1899 წ.). ამ ნაშრომში საქართველოს და სომხეთის ისტორიის დრმა, მეცნიერულ ცოდნაზე დაყრდნობით ილია ჭავჭავაძემ გამოააშკარავა სომეხ მეცნიერთა შესედულებების სიყალბე, მათი მისწრაფების პოლიტიკური მიზანი. „ქვათა ღაღადი“ დღესაც რეგულარულად მეცნიერული კრიტიკის პუბლიცისტური ფორმით გადმოცემის უბადლო ნიმუშად.

2. ქართული მიწის ქართველთა ხელში შენარ უნება. ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა ასახვამ და განვითარებამ მძიმე მდგომარეობაში ააგდო

ქართველი არისტოკრატია (თავადაზნაურობა). ახალმა ეპოქამ, ცხოვრების ევროპეიზაციამ დიდი რაოდენობით ფულის საჭიროება წარმოშვა. თავადაზნაურობის ძირითადი ნაწილისათვის ფულის ერთადერთ წყაროს მიწა წარმოადგენდა. თავადაზნაურობის მხოლოდ მცირე ნაწილი საზრდოობდა სახელმწიფო სამსახურისაგან მიღებული შემოსავლით. ცალკეული ოჯახის მემკვიდრეობით საკუთრებაში არსებული მიწის ნაკვეთი თანდათან მცირდებოდა ოჯახის წევრებს (ძმებს) შორის მიწის გაყოფის შემდეგ, მცირდებოდა მიწისაგან მიღებული შემოსავალი. **უსახსროდ დარ ენილი ქართველი არისტოკრატია სომეხი ბურჟუაზიისაგან ფულის სესხებით ცდილობდა მდგომარეობის ხსნას.** დიდი ნაწილი ვალის დაბრუნებას ვეღარ ახერხებდა და იძულებული ხდებოდა, ვალი მიწის გაყიდვით მიღებული შემოსავლისაგან დაეფარა. **მიწის მყიდველი ძირითადად ისევ სომეხი ბურჟუაზია იყო.** ასე ნელ-ნელა გადადიოდა სომეხი ბურჟუაზიის ხელში ქართული მიწა. სომეხი ბურჟუაზიის ხელში ქართული მიწის გადასვლა მისაღები იყო კავკასიის კოლონიური ადმინისტრაციისათვის. **ქართველი თავადაზნაურობის გადატაკება და არაქართული ბურჟუაზიის ეკონომიკური გაძლიერება რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიზანს წარმოადგენდა.** ამ უმძიმესი ვითარებიდან გამოსავალი ილია ჭავჭავაძემ და მისმა თანამოაზრეებმა იპოვეს. მხედველობაში გვაქვს ტფილისისა და ქუთაისის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკების დაარსება.

ტფილისის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკმა, ისევე როგორც ქუთაისის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკმა, პირდაპი იხსნა საქართველო, ქართული მიწა. ბანკის დაარსების იდეა თავის დროზე დიმიტრი ყიფიანმა წამოაყენა. ბატონყმობის გაუქმებისას მთავრობამ მემამულეებს მისცა გარკვეული თანხა. დიმიტრი ყიფიანმა, რომელიც იმხანად ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშალი იყო, დაითანხმა თავადაზნაურობა, რათა მიღებული თანხის ნაწილი არ დარიგებულიყო და გადადებულიყო ბანკის დასაარსებლად. დადგენილება ბანკის დაარსების შესახებ გამოტანილი იყო ჯერ კიდევ 1867 წელს. საზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ **ბანკი არ უნდა ყოფილიყო თავადაზნაურთა წოდებრივი ორგანიზაცია.** ილია ჭავჭავაძე წერდა: ტფილისის საადგილმამულო სათავადაზნაურო ბანკის „ნიშანდობლივი და საყურადღებო თვისება, რომელიც სხვა საადგილმამულო ბანკების წესდებისაგან განარ ევს, ის არის, რომ ბანკის მოგება, გარდა, რაც სხვადასხვა თანხას უნდა მიემატოს, ჰხმარდება ამერეთის არა მარტო მიწათმფლობელთა, ესე იგი თავადაზნაურთა, არამედ მიწათმოქმედთა საერთო საჭიროებას. ამ სახით, ტფილისის

სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკი თითქმის ისეთი ერთადერთი დაწესებულებაა საადგილმამულო კრედიტისა რუსეთში, რომლის წესდებითაც სრულიად უარყოფილია კერძო ინტერესი მოგებით სარგებლობისა“ ცხადია, ასეთი ბანკის დაარსებას დიდი წინააღმდეგობა შეხვდებოდა. საქმე გაჭიანურდა. ბანკის შექმნისათვის გადამჭრელი აქტიური მუშაობა 1872-1873 წლებიდან დაიწყო და ამ საქმეს ილია ჭავჭავაძე აუდგა სათავეში. მან ბანკის ორგანიზაციის საქმე ბოლომდე მიიყვანა. 1875 წელს გახსნილი ტფილისის საადგილმამულო სათავადაზნაურო ბანკის თავმჯდომარედაც ილია ჭავჭავაძე აირჩიეს. იგი ამ პოსტზე 30 წელს იმყოფებოდა. დასავლეთ საქართველოში მოქმედებდა ქუთაისის საადგილმამულო სათავადაზნაურო ბანკი, რომელიც ასევე სამოციანელთა თაობის ინიციატივითა და აქტიური მონაწილეობით დაარსდა.

ამიერიდან უსახსროდ დარ ენილ ქართველ არისტოკრატებს შეეძლო მიწის გირაოს სანაცვლოდ ფული სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკისაგან მიეღო სესხად და არა სომეხი ბურჟუაზიისაგან. თუ ფულის მსესხებელი ვალს ვერ დააბრუნებდა მისი მამული ბანკის საკუთრება ხდებოდა და არა სომეხი ბურჟუაზიისა. ამასთან ერთად, ბანკის მფლობელობაში გადასული მამული შეიძლებოდა ძველ მფლობელს უკან დაებრუნებინა, თუკი მიწის ღირებულებას გადაიხდიდა.

3. ეროვნული მოძრაობის ხელმძღვანელი ძალა. XIX საუკუნე, განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევარი მთელ მსოფლიოში დიდი ეროვნული მოძრაობების ეპოქა იყო. ეროვნულ მოძრაობას ყველგან ახალფესადგმული ან უკვე მომძლავრებული ბურჟუაზია ედგა სათავეში. სხვა ვითარება იყო საქართველოში. XIX საუკუნის 60-80-იანი წლების ეროვნული მოძრაობა დაიწყო და მიმდინარეობდა ქართული ბურჟუაზიის, როგორც ქვეყნის ეკონომიკის ბატონ-პატრონისა და როგორც ორგანიზებული პოლიტიკური ძალის, არარსებობის პირობებში. ეს თავისთავად აყენებდა ეროვნული მოძრაობის წინამძღოლის საკითხს. ქართული სინამდვილიდან გამომდინარე, ეროვნული მოძრაობის წინამძღოლის როლი შეიძლებოდა მხოლოდ ქართულ არისტოკრატებს (თავადაზნაურობას) შეესრულებინა. ამ სოციალურ ფენას (წოდებას) დიდი ტრადიცია და ისტორიული გამოცდილება ჰქონდა, იგი იყო დიდი ინტელექტუალური პოტენციალის მატარებელი. მართალია არისტოკრატის ნაწილი შეურიგდა რუსეთის ბატონობას, მაგრამ მთლიანად ქართული

არისტოკრატია თანაუგრძნობდა ეროვნულ მოძრაობას, უფრო მეტიც: **ქართულმა არისტოკრატამ დაიწყო წინააღმდეგობის მოძრაობა ეროვნული დროშით.** ასე იყო XIX საუკუნის დამდეგს, ასე იყო 1832 წელს, ასე იყო XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგსაც.

4. წოდებათა შერეობა – საერთო ნიადაგის შექმნა. XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგისათვის ქართველი ერი რამდენიმე წოდებად, სოციალურ ფენად იყოფოდა (თავადები, აზნაურები, სამღვდელეობა, გლეხები, ხელოსნები, ვაჭრები). **ყველა სოციალურ ფენას თავის მისწრაფება ჰქონდა.** ეს მისწრაფებები აძნელებდა ერის ერთი მიზნისათვის დარაზმვას. ერის სოციალური ფენების ერთმანეთთან დაპირისპირება დიდ საფრთხეს შეიცავდა. ამ საფრთხეზე ცხადად მიანიშნა ილია ჭავჭავაძემ პუბლიცისტურ წერილში „ზოგიერთი რამ“ წერილში კვითხულობთ: „ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ინიანნი და უ ინონი – ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურს – თავადი, გლეხსა ორივე, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი სათავადოა, აზნაურის – სააზნაურო, გლეხის – საგლეხო, ვაჭრისა – სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი?“ ილია ჭავჭავაძეს დიდ საშიშროებად მიაჩნია ის, რომ „ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს, აზნაური-თავადსა, ორივენი – გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ სამივეს ერთნაირის სიხარბითა სწოვს“.

წოდებათა, სოციალურ ფენათა დაპირისპირებას ობიექტური მიზეზები განსაზღვრავდა. ამ მიზეზების მოსპობა, ცხადია, ილია ჭავჭავაძესა და მის თანამოაზრეთ არ შეეძლოთ. სამაგიეროდ, **ილია ჭავჭავაძეს სავსებით შესაძლებლად მიაჩნდა ეროვნული ცნობიერების აღორძინების საფუძველზე შეღახული ეროვნული ღირსების დაცვისათვის ქართველი ერის ყველა წოდების, ყველა სოციალური ფენის გაერთიანება.** ხსნის სხვა გზა ქართველ ერს არ გააჩნდა. სწორედ ამიტომ წერდა ილია ასე დაბეჯითებით 1888 წელს გაზეთ „ივერიის“ ერთ-ერთ მოწინავეში: „ვენი გულითადი რწმენა, ყოველთვის ისა ყოფილა და არის, რომ ერის წარმატება, ქონებრივი და გონებრივი, შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერი წოდებათა დაუყოფლად, დიდპატარაობის გაურველად და გამოუკლებლად ერთიანის მეცადინეობითა და გარჯით ჰკდილობს ცხოვრების გზა გაიკვალოს და ბურთი ბედისა გაიტანოს წუთისოფლის მოედნიდამ ყველამ ერთად და საყოველთაოდ“.

ქართული სინამდვილიდან გამომდინარე წოდებათა შერიგებასა და სოციალურ ფენათა დაპირისპირების თავიდან აცილებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც **თავადაზნაურობისა და გლეხობის** ურთიერთობის საკითხს ენიჭებოდა. ილია ჭავჭავაძემ ბატონის წინააღმდეგ ამბოხებული გლეხების კაკოსა და ზაქროს სახეები შექმნა. პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყა აღის ცხოვრებიდან“, ხოლო მოთხრობაში „გლახის ნაამბობი“ დახატა მეამბოხე – შურისმაძიებელი გაბრიელი. მათ გვერდით შექმნა გლეხ გიორგის და თავადების არ ილისა და კესოს მეტად საინტერესო პორტრეტები მოთხრობაში „ოთარაანთ ქვრივი“. საქართველოს მომავალი ამ ორი წოდების ერთ მიზნისათვის გაერთიანებაზე, **საერთო ნიადაგზე** დგომაზე იყო დამოკიდებული. მათ შორის ომი ეროვნული მოძრაობის დასამარებას ნიშნავდა. XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგს და ცოტა მოგვიანებითაც ილია ჭავჭავაძეს წოდებათა შერიგება შესაძლებლად მიაჩნდა. XIX საუკუნის 90-იანი წლების მოვლენებმა (მუშათა მოძრაობის დასაწყისში პოლიტიკური მიმდინარეობებისა და პარტიების აღმოცენებამ, სოციალური ვითარების დაძაბვამ სოფლად და ა. შ.) მას ეს იმედი დაუკარგა.

5. ეროვნული მოძრაობის საბოლოო მიზანი – სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა. ილია ჭავჭავაძის მიერ შემუშავებული ეროვნული მოძრაობის პროგრამაში აშკარად, დეკლარირებულად, არ ყოფილა წამოყენებული საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის მოთხოვნა. თუმცა ჯერ კიდევ თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში დაწერილ ნაწარმოებში „**მგზავრის წერილები**“ (1861 წ.) ავტორმა მთელი სიცხადით დაგვანახა XIX საუკუნის ქართული ეროვნული მოძრაობის უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანი: **ქართველი ერის შეურიგებლობა რუსულ სახელმწიფოებრიობასთან.** მართალია, **ლელო ღუნის** ნათქვამი – „**ვენი თავი ვენადვე გვეყუნეს**“, ილია ჭავჭავაძეს არ დაუკონკრეტებია, მაგრამ ცხადია თუ რას გულისხმობდა ამ სიტყვებში მოხვეცა და ილია ჭავჭავაძეც. ლეგალურ გამოცემაში დამოუკიდებლობის იდეის უფრო სრულად, უფრო დაწვრილებით ამოყალიბება შეუძლებელი იყო. ეს კარგად გვაგრძნობინა ილია ჭავჭავაძემ შემდეგი სიტყვებით: „**ემმა მოხვეცე მე კიდევ ბევრი სხვა რამ მითხრა, მაგრამ ყოველი მისი ნაამბობი დასაწერად არ გამოდგება შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა...**“

XIX საუკუნის 60-80-იან წლებში ეროვნული მოძრაობის საბოლოო მიზანი იყო ქართველი ერის მომზადება სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისათვის. ყველაფერი ამას ემსახურებოდა: ქართული ენის სიწმინდისა და უფლებების დაცვა, იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენა“, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, ქართული ჟურნალ-გაზეთები, ქართული წიგნი, ქართული თეატრი, საქართველოს ისტორიის გაყალბების წინააღმდეგ ბრძოლა, ტფილისისა და ქუთაისის საადგილმამულო სათავადაზნაურო ბანკები, ეროვნული ცნობიერების გამოღვიძება და შელახული ეროვნული ღირსების აღდგენა, საერთო მოქმედების ნიადაგის შექმნა. ეროვნულ მოძრაობას ქართველი ერი უნდა მიეყვანა იმ ზღვრამდე, რომლის იქითაც დაიწყებოდა ბრძოლა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. ჯერჯერობით კი რუსეთის იმპერიასა და საერთაშორისო ასპარეზზე შექმნილი ვითარება შეუძლებელს ხდიდა ეროვნული მოძრაობის წინამძღოლთაგან უფრო რადიკალური პროგრამის წამოყენებას, უფრო რადიკალურ მოქმედებას.

XIX საუკუნის 60-80-იანი წლების ეროვნულმა მოძრაობამ დასახულ მიზანს მიაღწია. ილია ჭავჭავაძისა და მისი თანამოაზრეების კარგად გააზრებულმა, მუხლ აუხრელმა ბრძოლამ შედეგი გამოიღო. საგსებით ცხადი გახდა, რომ ქართველობა და საქართველო გადარა. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ რუსეთის კოლონიურმა პოლიტიკამ მარცხი განიცადა. ქართველი ერის გარუსების, ასიმილაციის, საქართველოს რუსეთის იმპერიის ნაწილად გადაქცევის ცდა უშედეგოდ დამთავრდა. კატასტროფა, რომელიც რუსეთის სამოცწლიანი ბატონობის შემდეგ თითქოს რეალური ანდა, თავიდან იქნა აცილებული.

ქართულ ეროვნულ მოძრაობას ჰქონდა სხვა, გაცილებით შორს მიმავალი შედეგებიც. ილია ჭავჭავაძემ და სამოციანელთა დიდმა თაობამ მემკვიდრეობით მიიღეს შელახული ეროვნული ღირსება, მიმქრალი ეროვნული ცნობიერება, დევნილი და პარტივაციური ქართული ენა, ორ გუბერნიად გაყოფილი ისტორიული საქართველო, და ნაცვლად ამისა, როცა 1917 წლის თებერვალ-მარტში რუსეთის იმპერია აღესრულა, ქართველთა გონებაში სრულიად უმტკივნეულოდ გაცნობიერდა ერთიანი საქართველოს, ერთიანი ქართველი ერის გამომხატველი ცნებები: „საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო“,

„საქართველოს პირველი ეროვნული ყრილობა“, „საქართველოს ეროვნული საბჭო“, „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა“.

ეს იყო წინა ეპოქის დიდი ეროვნული მოძრაობის მონაპოვარი. სწორედ მას დაემყარა ქართული სახელმწიფოებრიობა 1918 წელს.

§ 2. წინააღმდეგობანი ეროვნული მოძრაობის შიგნით

XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგისათვის ეროვნული მოძრაობის თავკაცებში ძირითადი საპროგრამო საკითხის ირგვლივ **თანხმობა** არსებობდა. **პირველი დასი**, იგივე **სამოციანელები**, იგივე **თერგდალეულები** არ უნდა წარმოვიდგინოთ მკაცრ ორგანიზაციულ-საწესდებო პრინციპებზე დამყარებულ მიმდინარეობად. ეს იყო ერთი იდეის, ერთი პროგრამის განხორციელებისათვის **მებრძოლ მოღვაწეთა დასი** ილია ჭავჭავაძის წინამძღოლობით. ამ დასის საპროგრამო მოთხოვნების შემუშავებაში თავიდანვე გამოირ ეოდა სამი მოღვაწე: **ილია ჭავჭავაძე**, **ნიკო ნიკოლაძე** და **გიორგი წერეთელი**. დასის პოლიტიკურ მიმართულებას სწორედ ისინი განსაზღვრავდნენ. ცხადია, ეს ოდნავაც არ აკნინებს სამოციანელთა სხვა ცნობილი წარმომადგენლების **დიმიტრი ყიფიანის**, **აკაკი წერეთლის**, **იაკობ გოგებაშვილის** და სხვათა დამსახურებას.

გარკვეული წინააღმდეგობანი სამოციანელთა შიგნით თავიდანვე შეინიშნებოდა, მაგრამ მას ხელი არ შეუშლია ეროვნული მოძრაობის საპროგრამო მიმართულებების განსაზღვრაში. XIX საუკუნის 70-იან წლების დამდეგიდან **იდეურმა წინააღმდეგობებმა უფრო გამოკვეთილი, მწვავე ხასიათი მიიღო**. ილია ჭავჭავაძეს აშკარად დაუპირისპირდნენ ნიკო ნიკოლაძე და გიორგი წერეთელი. მოგვიანებით მათ მიემხრო ახალგაზრდა სერგეი მესხი. რაში მდგომარეობდა სამოციანელებში დაწყებული იდეური უთანხმოების მიზეზები? შევ ერდებით უმთავრესზე.

1. **უთანხმოება სამოციანელთა ბანაკში დაიწყო ეროვნული მოძრაობის პროგრამაში სოციალური საკითხის ასახვასთან დაკავშირებით**. რუსეთში, და მის კვალობაზე საქართველოში, ბატონობის გაუქმების შემდგომმა ეპოქამ, ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა განვითარებამ კიდევ უფრო მეტად გაამწვავა **სოციალური საკითხი**. რუსეთში ფართო გაქანება მიიღო ხალხოსნურმა მოძრაობამ. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში სულ უფრო იკიდებდა ფეხს

სოციალისტური მოძღვრების სხვადასხვა მიმდინარეობა, ძლიერდებოდა მუშათა მოძრაობა. ყოველივე ეს საქართველოში თავის გამოძახილს პოულობდა. საქართველოში სოციალური საკითხი არ იდგა ისე მწვავედ როგორც რუსეთში, ან დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, მაგრამ ცხადი იყო ისიც, რომ საქართველო ამ პროცესიდან განზე ვერ დარ ებოდა. სოციალური საკითხი უცხო არ ყოფილა სამოციანელებისათვის, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძისათვის. ილია ჭავჭავაძე აქტიურ მოღვაწეობას ეწეოდა საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების წინა ხანებში, ცდილობდა თავისი წვლილი შეეტანა ბატონისა და ყმის ურთიერთობის სამართლიანად მოგვარებაში. ილია ჭავჭავაძე, როგორც ოფიციალური პირი, ასევე აქტიურად მოღვაწეობდა ერთ-ერთი მწვავე სოციალური საკითხის – ხიზნების საკითხის – პრაქტიკულად გადაწყვეტაში. მწვავე სოციალური პრობლემების მოგვარება უხდებოდა ილია ჭავჭავაძეს დუშეთში მომრიგებელ მოსამართლედ მუშაობისას. სოციალურმა საკითხმა ასახვა ჰპოვა ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში. ამისი ნიმუშებია მისი „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყა აღის ცხოვრებიდან“ (1860 წ.), „გლახის ნაამბობი“ (1863 წ.), „გლეხთა განთავისუფლების პირველი სცენები“ (1865 წ.), „1871 წელი, 23 მაისი“ (1871 წ.) და სხვ. მიუხედავად ამისა, ილია ჭავჭავაძე თვლიდა, რომ სოციალური საკითხის ასახვა ეროვნული მოძრაობის პროგრამაში და მით უმეტეს ბრძოლა მისი რეალიზებისათვის იმ ეტაპზე (XIX საუკუნის 60-80-იანი წლები) არ იყო მისაღები. სოციალურ საკითხზე აქცენტის გადატანა ზიანს მოუტანდა ეროვნულ მოძრაობას, გათიშავდა ერს და დაასამარებდა საერთო ნიადაგის შექმნის იდეას. სხვაგვარად ფიქრობდნენ ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი და სერგეი მესხი. მათი აზრით, ეროვნული საკითხი, ეროვნული მოძრაობის პროგრამის განხორციელება უმთავრესი იყო, მაგრამ ამასთან ერთად აუცილებელი იყო სოციალური საკითხისადმი მეტი ყურადღების დათმობა – ეროვნული მოძრაობის პროგრამაში სოციალური საკითხის ასახვა, ეროვნულთან ერთად სოციალური საკითხის გადაჭრისათვის ბრძოლა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ნიკო ნიკოლაძის, გიორგი წერეთლისა და სერგეი მესხის აზრით თავისთავად ეროვნული მოძრაობის პროგრამის განხორციელება გახდებოდა შეუძლებელი, სოციალური საკითხის გადაჭრისათვის დაწყებული მოძრაობა თავის ადგილს მოითხოვდა ქართულ სინამდვილეში.

ილია ჭავჭავაძეს მტკიცედ სწამდა, რომ სოციალური საკითხის სერიოზულად გამწვავებამდე ეროვნული მოძრაობა გარკვეულ ისტორიულ მიჯნამდე მივიდოდა – დასახულ პროგრამას განახორციელებდა. სწორედ ამის გამო ილია ჭავჭავაძე

პრინციპული წინააღმდეგი იყო ეროვნული მოძრაობის პროგრამაში სოციალური საკითხების შეტანისა და მით უმეტეს მისი განხორციელებისათვის ბრძოლის დაწყებისა.

2. უთანხმოება სამოციანელთა ბანაკში წარმოიშვა ეროვნული ბურჟუაზიის როლისა და ადგილის განსაზღვრისას. XIX საუკუნის 60-იანი წლებისათვის არ არსებობდა ქართული ეროვნული ბურჟუაზია. მისი წარმოშობისათვის XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ხელსაყრელი პირობა არ არსებობდა. ეროვნული ბურჟუაზიის წარმოშობისათვის ხელის შეწყობას არ ითვალისწინებდა რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა. პირიქით, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიზანი იყო უცხოტომელთა (ძირითადად სომხური) ბურჟუაზიის წახალისება. სომხური ბურჟუაზია თავიდანვე დაეუფლა პოზიციებს საქართველოში და ბატონეობის გაუქმების შემდეგ, XIX საუკუნის 60-80-იან წლებში, კიდევ უფრო სწრაფი ტემპებით ეუფლებოდა საქართველოს ეკონომიკას. ქართული ბურჟუაზიის პერსპექტივები არც თუ სახარბიელო ანდა. ასეთ ვითარებაში ილია ჭავჭავაძე თვლიდა, რომ ეროვნული ბურჟუაზია საქართველოში ვერ შეასრულებდა ისეთსავე როლს, როგორსაც ასრულებდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, ანუ ქართული ბურჟუაზია ვერ გახდებოდა ქვეყნის ეკონომიკის ბატონ-პატრონი. გიორგი წერეთელი არ ეთანხმებოდა ილია ჭავჭავაძეს. 1872 წელს ჟურნალ „კრებულში“ გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ წერილში იგი მიუთითებდა საქართველოში ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა ასახვაზე და ქვეყნის მომავალს მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარებას უკავშირებდა. ილია ჭავჭავაძე საქართველოში ბურჟუაზიული ურთიერთობის სწრაფ განვითარებას არ ელოდა და ეროვნული მოძრაობის პერსპექტივებსაც ამ რეალობიდან გამომდინარე სახსავდა.

ნიკო ნიკოლაძე და გიორგი წერეთელი თვლიდნენ, რომ არც თუ შორეულ მომავალში დასავლეთ ევროპის ქვეყნების მსგავსად ბურჟუაზიული ურთიერთობები საქართველოშიც სწრაფად მოსპობდნენ ძველ სოციალურ და ეკონომიკურ წყობას, ქართული ეროვნული ბურჟუაზია გადამწყვეტ როლს შეასრულებდა ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. აქედან გამომდინარე, გიორგი წერეთელი მიიწევდა, რომ ქართული არისტოკრატია (თავადაზნაურობა) ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა განვითარების კვალობაზე სულ უფრო უმნიშვნელო ძალად იქცეოდა. ქართული არისტოკრატის როლის დაკნინებას 1873 წელს ჟურნალ „კრებულში“ გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ წერილში

გიორგი წერეთელი პროგრესულ მოვლენადაც კი მიიჩნევდა. ეროვნული ბურჟუაზიის არარსებობის პირობებში ქართული არისტოკრატის დაკნინება ილია ჭავჭავაძეს დამღუპველ მოვლენად მიაჩნდა.

3. სამოციანელთა ბანაკში უთანხმოება გამოიწვია ქართველი ერისათვის სანიმუშო პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური სისტემის განსაზღვრამ. ნიკო ნიკოლაძემ და გიორგი წერეთელმა დაიწყეს დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ცხოვრების გაიდვალება. გიორგი წერეთელი ახალგაზრდობას მოუწოდებდა ყველაფერი დასავლეთ ევროპიდან გადმოედოთ. ილია ჭავჭავაძე არ იზიარებდა ასეთ მიდგომას. ილია უცხო სამყაროდან შემოტანილ ყოველგვარ ღირებულებას დიდი სიფრთხილით ეპყრობოდა და მის ავკარგიანობას ქართულთან მიმართებაში განსაზღვრავდა.

ამრიგად, სამოციანელთა ბანაკში საქართველოს უახლესი მომავლის ორგვარი ხედვა გამოიკვეთა. ერთი საერთო აზრის შემუშავება შეუძლებელი გახდა. ილია ჭავჭავაძესა და მის თანამოაზრეებს დაუპირისპირდნენ ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი და სერგეი მესხი. მოგვიანებით (1894 წ.) მოღვაწეთა ამ ჯგუფს გიორგი წერეთელმა „მეორე დასი“ უწოდა (XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგს სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსულ თაობას გიორგი წერეთელი „პირველ დასად“ მიიჩნევდა).

მეორე დასი (ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი) ილია ჭავჭავაძესთან უთანხმოების შემდეგაც ერთგული დარა ეროვნული მოძრაობის პროგრამისა. სწორედ ამიტომ მეორე დასი ეროვნული მოძრაობის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა. ამიტომაც მეორე დასის ცალკე გამოყოფა და მისი პირველ დასთან დაპირისპირება გარკვეულწილად გაუმართლებელია. მეორედ-სელებს ხელი არ აუღიათ ეროვნული მოძრაობის იდეალებზე და ბოლომდე იბრძოდნენ მისი განხორციელებისათვის. როგორც პირველი დასი (ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრენი), ისე მეორე დასი (ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი) საბოლოო მიზნად საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდენას მიიჩნევდა. მეორე დასის საპროგრამო მოთხოვნების შემდგომი დამუშავება და სრულყოფა არ მომხდარა. ორგანიზაციული თვალსაზრისითაც მეორე დასი არამყარი აღმოჩნდა. სერგეი მესხი 1883 წელს გარდაიცვალა. ნიკო ნიკოლაძე ჯერ ხალხოსნურმა იდეებმა გაიტაცა, ხოლო მოგვიანებით, როდესაც ფოთის ქალაქის თავად აირიეს, პრაქტიკულ საქმიანობაზე გადავიდა. რაც შეეხება გიორგი წერეთელს, მან გარკვეული

მერყეობის შემდეგ, 1893 წელს გაზეთი „კვალი“ დააარსა და ნაციონალ-სოციალიზმის (ეროვნული სოციალიზმის) იდეების ქადაგება დაიწყო. ილია ჭავჭავაძე და მისი ძველი თანამოაზრეები (პირველი დასი) კვლავ XIX საუკუნის 60-იან წლებში შემუშავებული პროგრამის ერთგულნი დარჩნენ და კვლავინდებურად ცდილობდნენ მის განხორციელებას.

XIX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგიდან ეროვნული მოძრაობა უკვე შეცვლილ ვითარებაში განაგრძობდა არსებობას. ამ დროიდან აღმოცენებას იწყებდნენ სხვადასხვა პოლიტიკური მიმდინარეობანი. ყოველ მათგანს თავისი განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა როგორც მთლიანად ეროვნულ მოძრაობასთან, ისე მის ცალკეულ წარმომადგენლებთან. სულ უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ ეროვნული მოძრაობა ქართულ სინამდვილეში ვეღარ შეინარ უნებდა იმ ყოვლისმომცველ მნიშვნელობას, რაც მას XIX საუკუნის 60-80-იან წლებში გაა ნდა.

§ 3. პოლიტიკური რეაქცია რუსეთში და მისი გამოძახილი საქართველოში

რუსეთში იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მმართველობის ხანა ლიბერალური რეფორმებით აღინიშნა. რეფორმები შეეხო ეკონომიკის, სოციალურ ურთიერთობათა, პოლიტიკისა და კულტურის სფეროს. თუმცა რუსეთი მზად არ აღმო ნდა რეფორმებისათვის. ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების სათავეში მყოფი არისტოკრატია (თავადაზნაურობა) რეფორმებში თავისი ინტერესების შელახვას ხელავე და მოვლენების განვითარებას შიშით შესცქეროდა. გარკვეულ პერიოდამდე ალექსანდრე II და მისი თანამოაზრეები ახერხებდნენ რეფორმების მოწინააღმდეგე არისტოკრატის განეიტრალებას. მეორეს მხრივ, რეფორმების გატარებას ხელს უშლიდა ხალხოსნური (ნაროდნიკული) მოძრაობის აღმავლობა რუსეთში. ხალხოსნური მოძრაობის გაძლიერება, ტერორიზმის აღმავლობა კიდევ უფრო აშინებდა რუსეთის არისტოკრატიას და ბუნებრივად წარმოშობდა

პოლიტიკური სისტემის გამკაცრებისა და რეპრესიების გაძლიერების მოთხოვნას. ალექსანდრე II-ის რეფორმატორული კურსის მომხრეებშიც კი უთანხმოებამ იიწინა თავი. ტახტის მემკვიდრე, მომავალი იმპერატორი ალექსანდრე III, რეფორმების შეწყვეტისა და ქვეყანაში მკაცრი რეჟიმის დამყარების თავგამოდებული მომხრე იყო. ხალხოსნების მიერ 1881 წელს იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მკვლელობამ ბოლო მოუღო ლიბერალურ რეფორმებს რუსეთში. ახალმა იმპერატორმა ალექსანდრე III-მ არა მარტო რეფორმები შეწყვიტა, არამედ **კონტრრეფორმების** გატარება დაიწყო. საიმპერატორო კარმა ალექსანდრე II-ის მიერ გატარებული რეფორმები „საბედისწერო შეცდომად“ გამოაცხადა და იმპერატორის მკვლელობაც ხელისუფლების მხრიდან დათმობების შედეგად მიიჩნია. **რუსეთში დაიწყო პოლიტიკური რეაქციის ხანა.**

პოლიტიკური რეაქცია მთელი იმპერიის მასშტაბით მიმდინარეობდა. ამასთან, იგი ითვალისწინებდა რუსეთის იმპერიაში მცხოვრები დაპყრობილი ერების ავტონომიის გაძლიერებას, **რუსიფიკატორული პოლიტიკის** გააქტიურებას. ალექსანდრე III შეეცადა მოესპო ფინეთისა და პოლონეთის შეზღუდული ავტონომიები. პოლონეთის სამეფოს „ვისლისპირეთის მხარე“ უწოდეს, ხმარებიდან ამოიღეს სახელწოდებანი „უკრაინა“ და „ბელორუსია“. გარდაიქმნა ამიერკავკასიის მმართველობის სისტემაც. 1881 წელს გაუქმდა კავკასიის **მეფისნაცვლის** თანამდებობა, კვლავ აღსდგა კავკასიის **მთავარმართებლის** პოსტი. კავკასიამ დაკარგა **ადმინისტრაციული ავტონომია**. მთავარმართებელი იმპერატორს კი არ ექვემდებარებოდა, არამედ მინისტრებს, უშუალოდ კი – შინაგან საქმეთა მინისტრს. მთავარმართებელი ითვლებოდა კავკასიის ჯარების მთავარსარდლად, მის ხელში იყო თავმოყრილი ადმინისტრაციული და საპოლიციო მმართველობა. მთავარმართებელს არ ემორილებოდა საფინანსო, საგზაო და განათლებისა და სხვა უწყებანი. ეს უწყებანი შესაბამისი სამინისტროს გამგებლობაში იმყოფებოდნენ. მეფისნაცვლის თანამდებობის გაუქმების შემდეგ აღდგენილ იქნა **გენერალ-გუბერნატორების** თანამდებობები. საქართველოს გუბერნიები უშუალოდ პეტერბურგს დაექვემდებარა. გენერალ-გუბერნატორებს უფლება ჰქონდათ პეტერბურგთან შეუთანხმებლად, საკუთარი შეხედულებებისამებრ გუბერნიაში სამხედრო წესები გამოეცხადებინათ და სამხედრო ძალა გამოეყვანათ წესრიგის დასაცავად. რუსეთის გუბერნიების მსგავსად ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებიც მაზრებად იყოფოდნენ. მაზრას ერთპიროვნულად განაგებდა **მაზრის უფროსი**. მაზრის **საპოლიციო-ადმინისტრაციული** მმართველობის გაუმჯობესების მიზნით 1885 წელს მაზრები დაიყო **ნაწილებად**

(უ ასტკებად), რომელთაც სათავეში პრისტავი ანუ ბოქაული ედგა. ბოქაულის მოვალეობას შეადგენდა თვალ-ყური ედგენებინა მოსახლეობის პოლიტიკური კეთილგანწყობისათვის, უზრუნველყო პიროვნების უშიშროება და ქონების ხელშეუხებლობა, აღეკვეთა ყა აღობა და ქურდობა, უზრუნველყო გადასახადების აკრეფა და სხვა სახელმწიფო ვალდებულებების შესრულება. ბოქაული კონტროლს უწევდა სავაჭრო და სამრეწველო დაწესებულებებს. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ მაზრაში მყარდებოდა მკაცრი საპოლიციო რეჟიმი. დიდი უფლებებით აღჭურვილ ბოქაულებს სახელმწიფო ძალზე მცირე ხელფასს უხდიდა, რაც ბოქაულს აიძულებდა უკანონო შემოსავალი ეძებნა. ეს კი მძიმე მდგომარეობაში აგდებდა როგორც გლეხობას, ისე ვაჭრებსა და მრეწველებს.

მეფისნაცვლის თანამდებობის გაუქმების შემდეგ მეფისნაცვალი, დიდი მთავარი მიხეილ რომანოვი პეტერბურგში გაიწვიეს, ხოლო კავკასიის მთავარმართებლის თანამდებობაზე თავისი კონსერვატიული შეხედულებებით ცნობილი გენერალი ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვი (1882-1890) დანიშნეს. მთავარმართებელი ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი ზედმიწევნით ზუსტად ატარებდა რუსეთში დაწესებული პოლიტიკური რეაქციის შესაბამის კურსს კავკასიაში და კერძოდ, საქართველოში. მას მხარს უჭერდა თავისი ანტიქართული განწყობილებით ცნობილი საქართველოს ეგზარქოსი, არქიეპისკოპოსი პავლე და კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი კირილე იანოვსკი.

პოლიტიკურ რეაქციას თან ახლდა საქართველოში უცხოტომელთა ამოსახლება. საუკეთესო მიწებზე ასახლებდნენ რუს კოლონისტებს. გაძლიერდა სომეხთა ამოსახლება. მასობრივად დაიწყო აფხაზეთის (სოხუმის ოლქის) ტერიტორიაზე რუსების, სომეხების, ესტონელების და სხვათა დაფუძნება.

დაიწყო ეროვნული ღირსებების დამცველი მოღვაწეების: მწერლების, პუბლიცისტების, პედაგოგების, სამღვდლოების, მოსწავლე-ახალგაზრდობის დევნა და შევიწროება. კიდევ უფრო გამკაცრდა ცენზურა, რამაც მძიმე მდგომარეობაში ააგდო ქართული ჟურნალ-გაზეთები.

პოლიტიკური რეაქცია უპირველეს ყოვლისა მიმართული იყო ქართული ეროვნული მოძრაობის, მისი მონაპოვრის წინააღმდეგ. ეროვნული მოძრაობის გამო ენილ მოღვაწეებს უადრესად არახელსაყრელ ვითარებაში უხდებოდათ მოღვაწეობა. ძალზე ძნელდებოდა უკვე მიღწეულის შენარ უნებაც კი.

§ 4. ბრძოლა შელახული ეროვნული ღირსების აღსადგენად

ქართველი ერის ასიმილაციის უპირველესი ხელისშემშლელი ქართული ენა იყო, სწორედ ამიტომ ქართული ენის დევნა და შევიწროება რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის უმთავრეს მიმართულებას წარმოადგენდა.

ქართული ენის დევნა დაკავშირებულია კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის (უფროსის) კირილე იანოვსკის სახელთან. 1881 წელს კ. იანოვსკის განკარგულებით, ახალი სასწავლო გეგმის შედგენასთან დაკავშირებით, ყველა ტიპის სკოლაში რუსული ენის სწავლება უნდა დაწყებულიყო დაწყებითი კლასებიდანვე. ქართული ენის სწავლება ქართულ სკოლებში აღირებული იქნა არასავალდებულოდ. ქართულ სკოლებში რუსული ენის სწავლებას დედა ენის ცოდნა არ უნდა დასდებოდა საფუძვლად. ქართულ ენას, როგორც არასავალდებულო საგანს, პირველ და ნაწილობრივ მეორე კლასში ეთმობოდა საათების უმნიშვნელო რაოდენობა და ისიც ყველა გაკვეთილის შემდეგ. 1885 წლიდან კ. იანოვსკის განკარგულებით ქართული ენა სავსებით განიდევნა სკოლიდან. ქართული ენის შესწავლა ქართველ ბავშვებს მხოლოდ ოჯახებში შეეძლოთ. ქართული ენის განდევნა სკოლიდან, პირველი კლასიდანვე ყველა საგნის რუსულ ენაზე სწავლება მძიმე მდგომარეობაში აგდებდა არა მარტო რუსული ენის არმცოდნე ქართველ ბავშვებს, არამედ ქართული ენის არმცოდნე რუს მასწავლებლებსაც. ქართველ ბავშვებს, თუკი ისინი სკოლაში შესვლას მოისურვებდნენ, რუსული ენა წინასწარ უნდა შეესწავლათ.

ქართული ენის დევნას და შევიწროვებას თან სდევდა ქართველი ერის დანაწილების ცდა. ამ უკეთურ მისწრაფებას საფუძვლად უნდა დასდებოდა ქართული ენის, ქართული ანბანის, ქართული მწიგნობრობის გამოდევნა სამეგრელოდან და სვანეთიდან. კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა კირილე იანოვსკიმ ხელზე დაიხვია მეგრული და სვანური სალაპარაკო ენის დაშორება ქართული სალიტერატურო ენისაგან და გადაწყვიტა ქართული ენის სრულებით გამოდევნა საქართველოს ამ კუთხეების სკოლებიდან.

1883 წლიდან სამეგრელოს იმ სკოლებში, რომელიც რუსეთის განათლების სამინისტროს ექვემდებარებოდა, ქართული ენა დამხმარე საგნადაც კი არ იყო დაშვებული. საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში ქართული ენა დატოვებულ იქნა დამხმარე საგნად, თუმცა 1890 წლიდან ქართული ენის სასწავლო პროცესში გამოყენება ძალზე შეიზღუდა. 1888-1889 წლებში გადაიდგა პრაქტიკული ნაბიჯები რუსული ანბანის საფუძველზე მეგრული ენის სასკოლო

სახელმძღვანელოს შექმნის მიზნით. კირილე იანოვსკის აზრით, ასეთი სახელმძღვანელოს შექმნას მეგრული ბავშვებისათვის უნდა გაეადვილებინა რუსული ენის შესწავლა. 1889 წელს რუსული ანბანის მიხედვით შეადგინეს **მეგრული ანბანი.** დაიწყო საღვთო წიგნების მეგრულ ენაზე გადმოთარგმნა. მზადდებოდა **ნიადაგი სამეგრელოს ეკლესიებში ღვთისმსახურების მეგრულ ენაზე აღსრულებისათვის.**

ქართული საზოგადოებრიობა და, პირველ რიგში, თვით სამეგრელოს მოსახლეობა აღშფოთებით შეხვდა ეკლესიაში მეგრული ენის დამკვიდრების ცდებს. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი **გრიგოლ დადიანი** მეგრულად ათარგმნინებდა საეკლესიო წიგნებს. გრიგოლ ეპისკოპოსის ამ წამოწყების შესახებ 1889 წელს გაზეთი „ივერია“ წერდა: „**ეხლა სამეგრელომ აღმოაინა წმინდა მამებიც, რომლებსაც სრული იმედია წმინდანებად არ შერაცხავენ.** ამათ უკისრნიათ საღვთო წერილის თარგმნა მეგრულ ენაზედ... ამ მამათ, ოღონდ თავიანთი ფარული აზრი საქმედ აქციონ და ამას კი არ დაეძებენ, რომ ერის რელიგიურ გრძნობას შელახავენ და შებლაღავენ... ამ ოციოდე წლის წინად მთარგმნელთა გუნდმა კიდევ გადაიღო მეგრულზე წირვა-ლოცვა, მაგრამ როდესაც ეკლესიაში გაისმა „**ჭკვიანურო-გეწიმოდირთიო**“, ხალხმა იგრიალა და ლანძღვა-გინებით გამოვარდა ეკლესიიდან“. 1889 წელს დაბა ახალ სენაკში გამართულმა სამეგრელოს სამღვდელთა კრებამ უარყო ეკლესიებში მეგრულად წირვა-ლოცვის შემოღება და თავის დადგენილებაში აღნიშნა, მეგრულად წირვა-ლოცვის დაწესება ხლხში მწვალებლობას გამოიწვევს.

საბოლოოდ, მეგრული წირვა-ლოცვის შემოღებას ხელი შეუშალა ქართული ენის უფლებების შელახვისადმი სამეგრელოს მოსახლეობის მკვეთრად გამოსატყუმა უარყოფითმა დამოკიდებულებამ.

ხელისუფლება ფარ-ხმალს მაინც არ ჰყრიდა და კვლავ აგრძელებდა ქართველი ერის დაქუცმაცების პოლიტიკას.

1892 წელს გამოვიდა ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორ ლევიცკის მიერ შედგენილი **რუსული ენის სახელმძღვანელო მეგრული სკოლებისათვის.** სახელმძღვანელოში რუსული სიტყვები გადათარგმნილია მეგრულად, ხოლო მეგრული სიტყვები დაბეჭდილია რუსული ანბანით. იმავე ანბანით მალე დაიბეჭდა **ლოცვები მეგრულად.** მეგრულად შედგენილ ლოცვებს იყენებდნენ სლავური ლოცვების შესწავლის დროს. 1899 წელს ტფილისში გამოცემულ იქნა **რუსული ანბანის საფუძველზე შედგენილი პირველი მეგრული საკითხავი წიგნი.** წიგნის წინასიტყვაობაში კავკასიის სასწავლო ოლქის

მზრუნველი ზავადსკი წერდა, რომ წიგნი იბეჭდება მხოლოდ იმ მიზნით, რათა მეგრულ ბავშვებს რუსული წერა-კითხვის შეთვისება გაადვილებოდათ.

ყოველივე ეს უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა ქართველი ერის მთლიანობას. ქართველი ინტელიგენცია ცდილობდა, წინ აღდგომოდა ქართული ენის დევნა-შევიწროებისა და ქართველი ერის დანაწილების ცდებს. ამ ბრძოლას სათავეში ედგნენ და წარმართავდნენ ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, სეგვი მესხი და სხვები. პრესაში საჯარო გამოსვლებთან ერთად აუცილებელი იყო იმხანად არსებული ლეგალური საშუალებების გამოყენება. კოლონიური პოლიტიკის ამ საშიში გამოვლინების წინააღმდეგ თავისი სიტყვას უნდა ეთქვათ თავადაზნაურობის ოფიციალურ წარმომადგენლობებს. მხედველობაში გვაქვს ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიების, ასევე მაზრების თავადაზნაურობის წინამძღოლებისა და დეპუტატთა საკრებულოების არ ევნები. ეს არ ევნები სამ წელიწადში ერთხელ იმართებოდა. ეროვნული ძალები ცდილობდნენ ხელი შეეწყოთ არ ევნებში ისეთი კანდიდატების გამარჯვებისათვის, რომლებიც წინ აღუდგებოდნენ დიდ ეროვნულ საფრთხეს. 1885 წელს ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლად (მარშლად) გაზეთ „დროების“ აქტიური არევით, აირ იეს გენერალი ივანე ბაგრატიონ-მუსხრანელი. ეს პიროვნება დიდი გავლენით სარგებლობდა ოფიციალურ წრეებში. ტფილისის გუბერნიასთან შედარებით პატრიოტული განწყობილება უფრო ძლიერი იყო ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოში. ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს წინამძღოლად (მარშლად) 1885 წელს არ ეულ იქნა ეროვნული მოძრაობის გამო ენილი მოღვაწე დიმიტრი ყიფიანი. დიმიტრი ყიფიანმა ქართული ენის უფლების შელახვისათვის შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველ კირილე იანოვსკის.

ქართულმა საზოგადოებრიობამ გააცნობიერა დიდი ეროვნული საფრთხე და შესძლო წინ აღდგომოდა ქართული ენის უფლებების შელახვას, ქართველი ერის დანაწევრების ცდას. ჯერ კიდევ 1880 წელს კირილე იანოვსკის ახალი სასწავლო გეგმის რეალიზების დაწყებამდე, უმკაცრეს საცენზურო პირობებში სერგეი მესხმა გაზეთ „დროებაში“ დაბეჭდა „ღია წერილი“ იანოვსკისადმი. სერგეი მესხი წერდა: „ორი ათასი წელიწადია, რაც ენი ხალხი ისტორიული ცხოვრებით ცხოვრობს ... თითო მტკაველი თავისი სამშობლო მიწისა ... ყოველი ლექსი თავისი სამშობლო ენისა ათი ათას საუკეთესო შვილად უღირს ... თქვენ კი გნებავთ ახლა, რომ... უეცრად მოსპოთ ხალხის ენა... ქართველების სურვილი

იგივეა, რაც ყველა ხალხისა: დაიცვან თავისი სამშობლო ენა, მამული, რჯული და სარწმუნოება. თქვენი სურვილია კი, რომ ქართველებს ქართული დაავიწყოთ“. კ. იანოვსკის წინააღმდეგ 1880 წელსვე მწვავე წერილი დაბეჭდა **დიმიტრი ყიფიანმა**. დიმიტრი ყიფიანი იანოვსკის შემდეგი სიტყვებით მიმართავდა: „ახლა მიხვდით თუ ვერა, რასაც თქვენი ქადაგება მოასწავებს, ინგის-ხანმა, ლანგ-თემურმა, შაჰ-აბასმა, ნადირ-შაჰმა ვერ შემუსრეს ვენი „ხალხის ნება და ახლა თქვენ გინდათ შემუსროთ“? დიმიტრი ყიფიანმა აიძულა იანოვსკი, გაზეთ „კავკაზში“ გამოსულიყო ვრცელი წერილით და პირადად ემართლებინა თავი საზოგადოების წინაშე.

კირილე იანოვსკის ახალი სასწავლო გეგმის კრიტიკას მიექდვნა **ილია ჭავჭავაძის** წერილი „**ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო**“, რომელიც 1881 წელს გამოქვეყნდა გაზეთ „დროებაში“. ლეგალურ პრესაში არსებული შეზღუდვების მიუხედავად, ცენზურისათვის თვალის ახვევის გზით ილია ჭავჭავაძემ წარმოადგინა იანოვსკის სასწავლო გეგმის ყოველმომცველი კრიტიკა. ქართველთა ქომაგი ამტკიცებდა, რომ ქართული ენის შესწავლა ქართველი ბავშვისათვის ყოველგვარი ცოდნის, მათ შორის ენის ცოდნის, მიღების საფუძველია. იანოვსკის ახალ სასწავლო გეგმას ილია ჭავჭავაძემ ასეთი განაენი გამოუტანა: „იმ პროგრამით კი, როგორც ბ-ნ იანოვსკის მოუფიქრებია, ვენებური საერო სკოლა ვერც თავისს საქმეს გაარიგებს და ვერც რუსულ ენას გვაცოდინებს. იმ ვიწრო გზაზედ, რაც საერო სკოლას ვენში დანიშნული აქვს, ამ ორივე – სულ სხვადასხვა საგნის – შეხვედრა არც ერთს დააყრის ხეირს და არც მეორესა“. ამავე საკითხთან მიმართებაში ძალზე საინტერესოა **ილია ჭავჭავაძის** წერილების სერია „**პედაგოგიკის საფუძვლები**“, რომელიც 1888 წელს იბეჭდებოდა გაზეთ „ივერიაში“. ეროვნული სკოლის დანიშნულებას ილია ჭავჭავაძე ასე აყალიბებს: „სკოლამ ისე უნდა ამზადოს და სწურთვნოს, რომ კაცს ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს ერთ რამედ ყოფნისა ქვეყნის სასარგებლოდ; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, ყოველი ამისათვის მოიპოვოს შესაფერი სწავლა-ცოდნა. ეგრე გამოწყურებული, გაღონიერებული და ხერხიანი კაცი არავითარს სიძნელეს საქმისას არ შეუშინდება, არ შეუდრკება და ზნე-ხასიათობაც ეს არის“. **ილია ჭავჭავაძემ** შესანიშნავად დაგვანახა, რომ იმდროინდელი სკოლა ამ პრინციპების საწინააღმდეგოდ იყო მოწყობილი. სკოლა არ ზრდიდა ეროვნული იდეალებისათვის თავდადებულ ახალგაზრდობას: „ეხლანდელი სკოლა-კი სულ სხვა საგანს მისდევს და ზნე-ხასიათის წვრთნა თავმინებებულია. ეხლანდელი სკოლა მარტო იმის ცდაშია, რომ პატარა ბავშვის

თავში, რაც შესაძლოა, ბევრი ცოდნა დასტიოს, ყმაწვილს ბევრი რამ ასწავლოს მარტო ცოდნისა და სწავლისათვის და არა კაცის გაადამიანებისათვის. ამიტომ არც კაცად ვარგობენ ეხლანდელი ყმაწვილები და არც იმათის სწავლა-ცოდნიდამ გამოდის რამ. ამიტომ სკოლაში მიღებული სწავლა-ცოდნა მეტი ბარგია იმათთვის და არც-კი ენანებათ, რომ ცხოვრების გზაზედ ეს ბარგი დღედადღე ეკარგებათ, როგორც მეტი რამ“. ლეგალურ პრესაში სასკოლო სისტემის ამაზე გამანადგურებელი კრიტიკა იმხანად წარმოუდგენელი იყო.

ქათული ენის უფლებების დაცვას მიეძღვნა **იაკობ გოგებაშვილის** რამდენიმე ცნობილი ნაშრომი. 1881 წელს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა იაკობ გოგებაშვილის მეტად პრინციპული მნიშვნელობის წერილი **„მზრუნველი იანოვსკის სამოსწავლო გეგმა სახალხო სკოლებისა“**. იანოვსკის სასწავლო გეგმას წერილის ავტორი ასე აფასებს: „ვენი სახალხო სკოლა, ბ. იანოვსკის პლანზედ გამართული, უკუღმა დაატრიალებს სწავლის საქმესა: დაუშლის ქართული წიგნის იმდენად შესწავლას, რომ ბავშვებმა ცხოვრებაში გამოიყენონ, საგნებსაც არ შეათვისებინებს და, რასაკვირველია, ვერც რუსულის ენის ცოდნას მიანიჭებს“. საქართველოს სკოლებში დედაენის სწავლების აუცილებლობას ასაბუთებდა **იაკობ გოგებაშვილი** 1881 წელს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებულ წერილში **„განათლების მდგომარეობა საქართველოში 1880 წელს“**. მშობლიურ ენაზე სწავლების უპირატესობას ამტკიცებდა **იაკობ გოგებაშვილი** წერილში **„ახალი ნაბიჯი ხალხის განათლებაში“**, რომელიც გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა 1883 წელს. ლოჭინის სამეურნეო სკოლის მაგალითზე იაკობ გოგებაშვილი ასეთ დასკვნას აკეთებდა: „ამ ათი-თხუთმეტი წლის განმავლობაში დიდძალი ფული დაახარჯა მთავრობამ ლოჭინის სკოლაზედ ... მაგრამ ყველაფერმა თითქმის ამოდ აიარა, სკოლამ ფესვები ვერ გაიდგა ვენს ნიადაგში, არ აყვავდა და არ მოგვცა შესაფერი ნაყოფი უმთავრესად იმ მიზეზების გამო, რომ სწავლება მიდიოდა აქ არა დედა-ენაზედ“.

იაკობ გოგებაშვილი ქართული ენის უფლებებს, შელახულ ეროვნულ ღირსებას იცავდა თავისი „დედაენით“ და „ბუნების კარით“, საქართველოს ისტორიული წარსულის ამსახველი შესანიშნავი მოთხრობებით.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების პოლიტიკური რეაქციის პერიოდში ქართული ეროვნული ცნობიერების დაკნინებისაკენ იყო მიმართული საქართველოს ისტორიის გაყალბების ცდები. ვენ უკვე აღვნიშნეთ ილია ჭავჭავაძის წერილების სერია „აი ისტორია“ (1889 წ.), რომელშიც მან საკადრისი პასუხი გასცა ივანე ჯავახიშვილის ცდებს გაყალბებინა საქართველოს ისტორია, რაც შეეხება

ილია ჭავჭავაძის „ქვათა დაღაღს“ (1899 წ.) იგი მრისხანე დოკუმენტია, რომელშიც ავტორმა დასაბუთებული პასუხი გასცა საქართველოს ისტორიის გამყალბებელ სომეხ ისტორიკოსებს.

ქართველთა ეროვნული ღირსების შეურაცხყოფას ისახავდა მიზნად 1882 წელს რუსი შოვინისტების მიერ ქართული ეროვნული დროშის შებღალვა. ტფილისში, ქართულ თეატრში დავით ერისთავის პიესა „სამშობლოს“ წარმოდგენის დროს სცენაზე ქართული ეროვნული დროშა გამოიტანეს, რასაც მაყურებლის უდიდესი აღტაცება მოჰყვა. ეს ამბავი ძალზე გახმაურდა. მოსკოვში გამომავალი გაზეთი „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“, რომლის რედაქტორი მიხეილ კატკოვი იყო, კორესპონდენციაში ტფილისიდან ასე გამოეხმაურა თეატრის სცენაზე ქართული ეროვნული დროშის გამოტანის ფაქტს: „ეგ დროშა გირ ევთ აღარ გამოა ინოთ, გირ ევთ გოდფრუას ცირკს მიყიდოთ თეატრის მიერ გაწეული ხარჯების დასაფარავად“. „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ მიერ ქართველი ერის შეურაცხყოფამ აღაშფოთა მთელი ქართული საზოგადოებრიობა. გაზეთ „დროებაში“ ილია ჭავჭავაძემ დაბეჭდა წერილი სათაურით „კატკოვის პასუხად“. ეროვნული დროშის შეურაცხყოფით აღშფოთებული ილია ჭავჭავაძე წერდა: „გაცვეთილის კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი კაცი, ყოველი ერი თაყვანსა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შეუმწიკველად დაცვისათვის – არამცთუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედამიწის ზურგზედ სიცოცხლეს არ ზოგავს და მისთვის სიკვდილი სახელად და დიდებად მია ნია, – იმის ეგრედ უკადრისად ხსენებას, არ ვიცით რა სახელი დავარქვათ და მისი ეგრეთ მომხსენებელი რა სულიერებაში შევრაცხოთ“. კატკოვისა და მისი თანამოაზრეების გასაგონად ილია ჭავჭავაძე ამბობდა: „თვით ბარბაროსიც კი არ იკადრებდა ეგრეთ გაუპატიურებას მთელი ერისას! მაშ, ბარაქაღა კატკოვს და მის მომხრეებს, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც კი ითაკილებდა“.

რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ აშკარა და უკომპრომისო ბრძოლის გამო 1885 წელს ხელისუფლებამ გაზეთი „დროება“ სამუდამოდ დახურა. საქართველო ყოველდღიური გაზეთის გარეშე დარ ა. 1886 წელს ილია ჭავჭავაძემ მიიღო ნებართვა ყოველთვიური ჟურნალი „ივერია“ ყოველდღიურ გაზეთად გადაეკეთებინა. ილია ჭავჭავაძე იყო „ივერიის“ რედაქტორიც და გამომცემელიც. შელახული ეროვნული ღირსების დაცვისათვის ბრძოლას ამიერიდან „ივერია“ აგრძელებდა.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების პოლიტიკური რეაქციის პერიოდში მძიმე ვითარება შეიქმნა აფხაზეთში. 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ განსაკუთრებით მიზანსწრაფული ხდება რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა აფხაზეთში. ამ პოლიტიკის უმთავრესი მიზანი იყო: საქართველოს ნაწილის, ქართველთა განსახლების ტერიტორიის ნაწილის – აფხაზეთის – ამოცილება საქართველოდან, ადგილობრივი, მკვიდრი, ქართული მოსახლეობის მაქსიმალური შევიწროება, აფხაზების ასიმილაცია. ყოველივე ეს შესაძლებელი გახდებოდა, კერძოდ, მაშინ, თუ აფხაზეთიდან განიდევნებოდა ქართული ენა, ქართული ეკლესია, ქართული კულტურა, ე. ი. აფხაზები და იქაური ქართველები მოსწყდებოდნენ ქართულ სამყაროს.

აფხაზეთში კოლონიური პოლიტიკის შედეგიანობის ერთ-ერთი მაკვანძო იყო მუჰაჯირობა – აფხაზების ნაწილი ვერ შეეგუა რუსეთის გაბატონებას და ოსმალეთში გადასახლდა. ცარისტული ადმინისტრაცია თითქოს წინააღმდეგი იყო აფხაზების ოსმალეთში გადასახლებისა, სინამდვილეში კი სერიოზულ წარმატებას ზეიმობდა: ოპოზიციური ძალის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა აფხაზეთი დატოვა და კოლონიური პოლიტიკის გატარება გააადვილა.

აფხაზეთის კოლონიზაციის ფორსირებული ტემპებით განხორციელება დაემთხვა რუსეთში პოლიტიკური რეაქციის დასაწყისს, რომელიც დაკავშირებული იყო იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მკვლელობასა (1881 წ.) და ალექსანდრე III-ის მეფობის დასაწყისთან. კოლონიური პოლიტიკის უმთავრეს პრაქტიკულ მიზანს წარმოადგენდა: პირველი. დემოგრაფიული სიტუაციის შეცვლა აფხაზეთში, უცხოტომელთა ამოსახლების კვალობაზე ქართული მოსახლეობის ხვედრითი წილის შემცირება; მეორე. ეკლესიიდან ქართული ენის განდევნა; მესამე. საეკლესიო-სამრევლო და საერო სკოლებში ქართული ენის სწავლების აკრძალვა; მეოთხე. ქართული მოსახლეობის ყოველმხრივი შევიწროება; მესხეთე. აფხაზების გარუსება, მათი ასიმილირება.

ამ მიზნის განხორციელებისთვის კოლონიურმა ხელისუფლებამ კონკრეტული ნაბიჯები გადადგა. კერძოდ: რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის უწმინდესი სინოდის 1898 წლის 3 სექტემბრის ბრძანებულებით, აფხაზეთის იმ ეკლესიებში, რომელთა მრევლს აფხაზები შეადგენდნენ, ღვთისმსახურება საეკლესიო-სლავურ ენაზე უნდა აღესრულებინათ. საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის 1898 წლის 17 მარტის ბრძანებულებით, აფხაზეთისა და სამურზაყანოს სკოლებში აიკრძალა ქართული ენის სწავლება. ღვთისმსახურების საეკლესიო-სლავურ ენაზე აღსრულების და სკოლებში ქართული ენის სწავლების

აკრძალვის განხორციელებაზე სასულიერო და ადმინისტრაციულმა ხელისუფლებამ უმკაცრესი კონტროლი დააწესა. ქართველებისათვის შეიზღუდა სოხუმის ოკრუგის სასოფლო თემების მკვიდრთა მუდმივ მცხოვრებლებად გახდომის შესაძლებლობა. თემის მუდმივ მცხოვრებლად ითვლებოდა ის, ვინც ამ უფლებით სარგებლობდა 1865 წლამდე. აფხაზეთში დაიწყო რუსი კოლონისტების მასობრივი ამოსახლება.

რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის შედეგად XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დამდეგისათვის აფხაზეთში შეიქმნა უმძიმესი, ფაქტობრივად, კატასტროფული სიტუაცია.

აფხაზეთში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის განხორციელებას წინ აღუდგნენ ილია ჭავჭავაძისა და, საერთოდ, სამოციანელთა ტრადიციაზე აღზრდილი მოღვაწეები: თედო სახოკია, ანთიმოზ ჯუღელი, სპირიდონ ნორაკიძე, ნიკოლოზ თავდგირიძე და სხვები. ამ ბრძოლაში დიდი იყო ქართული სამღვდელთა დამსახურება. მათ შორის უნდა მოვიხსენიოთ გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე), დეკანოზი დავით მაჭავარიანი, იმხანად ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა მღვდლები ბესარიონ ხელაია (შემდეგში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი) მღვდელი ივანე ხენკელი და სხვები.

ქართული საზოგადოებრიობის, ქართული სამღვდელთა წინააღმდეგობამ შეუძლებელი გახადა აფხაზეთში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის სრულად განხორციელება.

ეროვნული მოძრაობის მოღვაწენი ცდილობდნენ ყველა საშუალება გამოეყენებინათ კავკასიის კოლონიური ადმინისტრაციის ანტიქართული პოლიტიკის წინააღმდეგ. 1885 წელს ბათუმსა და ქუთაისს ესტუმრა კავკასიის ყოფილი მეფისნაცვალის, დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი. ქუთაისში თავადაზნაურობამ დიდ მთავარს ბანკეტი გაუმართა. ბანკეტს ესწრებოდა ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშალი დიმიტრი ყიფიანი. ბანკეტზე ქუთაისის ქალაქის თავმა ლუკა ასათიანმა საზეიმო სიტყვაში დიდ მთავარს აგრძნობინა, რომ კავკასიის ადმინისტრაცია უნდობლობას ი ენდა ქართველებისადმი, დევნიდა და ავიწროებდა ქართველ ხალხს. ბანკეტზე სიტყვით გამოსულმა დიმიტრი ყიფიანმა უფრო მკვეთრად და გაბედულად გააკრიტიკა კავკასიის ადმინისტრაცია. დიმიტრი ყიფიანმა წერილობით ამოაყალიბა ქართველი საზოგადოების თვალსაზრისი კავკასიის მთავარმართებლის ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვის ანტიქართული პოლიტიკის

შესახებ და ბორჯომში გამართული აუდიენციის დროს დიდ მთავარს გადასცა. მიხეილ რომანოვმა დიმიტრი ყიფიანს განუცხადა, რომ იმპერატორი ალექსანდრე III, თავისი წინამორბედის მსგავსად, დიდი ნდობით უყურებს ქართველებს და ამის შესახებ შეგიძლიათ ყველას განუცხადოთ. ქართველ საზოგადოებას იმედი იმანაც აღუძრა, რომ დიდი მთავარი მიხეილ რომანოვი ტფილისში ყოფნის დროს ერთხელაც არ შეხვედრია კავკასიის მთავარმართებელს. გავრცელდა ხმები ა. დონდუკოვ-კორსაკოვის გადაყენების შესახებ. დიდი მთავრის მიხეილ რომანოვის საქართველოში ვიზიტის დროს შექმნილი ვითარებით შეშფოთებული კავკასიის მთავარმართებელი რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრს წერდა: „მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის მობრძანებას გასულს შემოდგომაზე ადგილობრივი ხელისუფლების პრესტიჟისათვის სამწუხაროდ არასასიამოვნო შედეგი მოჰყვა. ყველა ელემენტი, რომელიც არ თანაუგრძნობდა აქ დამკვიდრებულ მმართველობის წესს. ცდილობდა მისი უმაღლესობისათვის დაენახვებინა არარსებული შევიწროვება, რომელსაც თითქოს განიცდის ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა. იმ უმაღლეს ყურადღებას, რომელიც დიდმა მთავარმა გამოიხატა ამგვარი განცხადებისადმი და ეგრეთვე ვითომც წვრილმან, მაგრამ მაინც საყურადღებო გარემოებას, რომ მისმა უმაღლესობამ გაიარა რა რამდენჯერმე ტფილისში, არ ისურვა ენახა მთავარმართებელი, რამაც დაბადა მცხოვრებლებში დიდი ჭორები უახლოეს დროში მთავარმართებლის მოხსნის შესახებ, რასაკვირველია, არ შეიძლება გავლენა არ მოეხდინა უკანასკნელის ავტორიტეტის დაცემაზე“.

ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვი შეეცადა შერყეული ავტორიტეტის აღდგენას. მან ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის მეშვეობით **დიმიტრი ყიფიანს** მოსთხოვა ახსნა-განმარტება იმის შესახებ, თუ რა საფუძველზე შეადგინა უკანანო სა ივარი მთავარმართებლის წინააღმდეგ, ვისი დავალებით შეხვდა და ელაპარაკა დიდ მთავარს ბორჯომში. დიმიტრი ყიფიანი ახსნა-განმარტებაში წერდა: „ემი განცხადება, როგორც თავადაზნაურობის წინამძღოლისა, მიმართული იყო უშუალოდ საიმპერატორო კარის უავგუსტესის წევრისადმი და ამ განცხადებას მიზნად ჰქონდა გამორკვეულიყო: მეფის ნება-სურვილია თუ არა ის, რომ ადგილობრივი თანამდებობის ზოგიერთი პირი თუ დაწესებულება გვიცქერის ვენ არა ისე, როგორ ამას მი ვეული ვიყავით 80 წლის მანძილზე ვენდამი მონარქის კეთილგანწყობით. მე ვეძებდი მხოლოდ უმაღლეს სამართალს. რაკი ვიპოვე იგი, სავსებით დაგვიკმაყოფილდი“. ცხადია, კავკასიის მთავარმართებელი მიხვდა, რომ მონარქის „კეთილგანწყობას“ ამოფარებული

დიმიტრი ყიფიანის დასჯა ამჯერად შეუძლებელი იყო. ამით ისარგებლა დიმიტრი ყიფიანმა და 1886 წელს ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვს ვრცელი მოხსენებითი ბარათი წარუსდგინა. მოხსენებით ბარათში **მხილებული იყო კავკასიის ადმინისტრაციის ანტიქართული პოლიტიკა**. დიმიტრი ყიფიანი წერდა: „შემიძლია მოგახსენოთ ერთი შეურყეველი და ახალი ფაქტი, რომელიც იმას გვეუბნება, რომ არსებობს მიდრეკილება ქართული ენის დევნისა. მოციქულთა დროიდან ქართული ენა იყო საეკლესიო და საკულტო ენა სამეგრელოში და იქ ეს ენა ყველას ესმის. ამჟამად კი ახალ კულტურას ნერგავენ, მეგრულ ენას ასწავლიან სხვა ენის საშუალებით. ასე რომ გავევთ, შეიძლება შეიქმნას ახალი კულტურები აჭარლებისა, ფშავ-ხევსურებისა, ინგილოებისა, მთიულეებისა და სხვათათვის. სასარგებლო კი იქნება ყოველივე ეს იმ მთავრობისათვის, რომელმაც თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო მრავალტანჯული საქართველო, რისთვისაც უსაზღვრო მადლობაც დაიმსახურა?“

პეტერბურგში გადაწყვეტილება უკვე გამოტანილი იყო. ცხადია, საიმპერატორო კარმა არ გაიციხა დიდი მთავრის მიხეილ რომანოვის საქციელი, მაგრამ **დიმიტრი ყიფიანი კი დამნაშავედ სცნო**. რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრი კავკასიის მთავარმართებელს წერდა: „... მისმა უმაღლესობამ (მიხეილ რომანოვმა – ვ. გ.) სრულიად საფუძვლიანად განუცხადა ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლს, რომ მისი უდიდებულესობა მთლიანად დარწმუნებულია ქართველების ტახტისადმი ერთგულებაში და ვინაიდან ეს საეჭვო არაა, მას, დიდ მთავარს, სრული უფლება ჰქონდა დაევალებინა ბატონ ყიფიანისადმი ეთქვა ამის შესახებ ყველასათვის. მაგრამ დიდი მთავრის ეს სიტყვები სრულიად არ აძლევს ბატონ ყიფიანს უფლებას ბორჯომში შემდგარი კერძო საუბრის წერილობით დოკუმენტად გარდაქმნისათვის, მისი გავრცელებისა და თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს კანცელარიაში ოფიციალურად გადაცემისათვის. ბატონ ყიფიანს ასეთი მოქმედება ხელმწიფე იმპერატორს მია ნია უადგილოდ და გაგალებთ თქვენ გამოუცხადოთ მას სათანადო გაიციხვა“.

დიმიტრი ყიფიანი იმპერატორის გაიციხვამაც ვერ შეაერა. მალე იგი კვლავ მწვავედ დაუპირისპირდა ანტიქართული პოლიტიკის გამტარებელთ. **ანტიქართული პოლიტიკის განხორციელებაში კავკასიის კოლონიურ ადმინისტრაციას დიდად უწყობდა ხელს საქართველოს ეგზარქოსი პავლე ტფილისის მართლმადიდებელთა რუსული სემინარიის რექტორი დეკანოზი უდეცი და საერთოდ რუსული სამღვდელთა. სასულიერო სემინარიაში**

დამკვიდრებულ უმკაცრეს შინაგანაწესს ზედ დაერთო ქართული ენის, ქართული კულტურის დეგნა, რამაც მოსწავლეთა სამართლიანი პროტესტი გამოიწვია. სემინარიელმა **სილიბისტრო ჯიბლაძემ** სცემა სემინარიის რექტორს დეკანოზ უდეცკის და მას სემინარიის აივნიდან გადაგდებასაც უპირებდა. მაშინ უდეცკი გადარ ა, თუმცა 1886 წელს იგი უსამართლო მოპყრობისათვის მოკლა სემინარიიდან გარიცხულმა **იოსებ ლალიაშვილმა**. ეს მკვლელობა ახალი **ანტიქართული ისტერიის** დაწყებისათვის იქნა გამოყენებული. საქართველოს ეგზარქოსმა პავლემ დეკანოზ უდეცკის დაკრძალვის დღეს სიონის ტაძარში კავკასიის მთავარმართებლის, საერო და სასულიერო ხელისუფლების უმაღლეს პირთა თანდასწრებით წარმოთქმულ სიტყვაში **წყევლით მოიხსენია ის წრე და გარემო, სადაც ნდებოდნენ „ავაზაკ“ იოსებ ლალიაშვილისთანა ადამიანები**. ხელისუფლებამ ჭკუა იხმარა და გაზეთ „კავკაზში“ გამოქვეყნებულ ეგზარქოსის სიტყვიდან ეს ადგილი ამოიღო. მიუხედავად ამისა, პავლეს მიერ წარმოთქმული წყევლის ამბავი სწრაფად გავრცელდა. ქართველმა საზოგადოებამ სავსებით სწორად მიი ნა, რომ **იოსებ ლალიაშვილის მშობელი წრე და გარემო ქართველი ერი და საქართველო იყო**. ქართველი ერის ღირსების დაცვა თავს ისევ **დიმიტრი ყიფიანმა** იღო. ეგზარქოს პავლესადმი გაგზავნილ საპროტესტო მიმართვაში დიმიტრი ყიფიანი წერდა: „თქვენო აღმატებულებავ! მოიღეთ მწყემსმთავრული მოწყალება და შემინდეთ ემი დიდი შეცდომა, თუ გატაცებული დაუჯერებელი ხმებით ვსცოდავ თქვენს წინაშე. მაგრამ ამბობენ, რომ თქვენ დასწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიც თქვენ მოწოდებული ხართ სამწყსოდ და რომელიც ამის გამო მოელოდა თქვენგან მარტოოდენ სიყვარულსა და სათნოებას... თუ ყოველივე ეს, უფალო, მართალია, თქვენი ღირსების გადარ ენა შეიძლება მხოლოდ იმით, რომ შემ ვენებელი დაუყოვნებლივ განიდევნოს შე ვენებული ქვეყნიდან“. ეგზარქოსმა პავლემ თავი იმართლა და უარყო მის მიერ ქართველი ერისა და საქართველოს დაწყევლის ფაქტი. საერო და სასულიერო ხელისუფლებას ამის დასამტკიცებლად გაზეთ „კავკაზში“ დაბეჭდილი ეგზარქოსის სიტყვა მოჰყავდა. **დიმიტრი ყიფიანი ოფიციალურად დაადანაშაულებს ცილისწამებაში**. მთავარმართებელი ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი, ცხადია, ამ შემთხვევას ხელიდან არ გაუშვებდა. 1886 წელს დიმიტრი ყიფიანი გადააყენეს ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშლის თანამდებობიდან და **სტავროპოლში** გადაასახლეს. 1887 წელს, უკვე ღრმად მოხუცი მამულიშვილი, სტავროპოლში მოკლეს. ოფიციალური ვერსიით იგი გაძარცვის მიზნით მოკლა ორმა რეციდივისტმა. გავრცელებული ხმების მიხედვით, **დიმიტრი ყიფიანის**

მკვლევარების ორგანიზებაში ბრალი ედებოდათ კავკასიის მთავარმართებელს ა. დონდუკოვ კორსაკოვს და საქართველოს ეგზარქოს პავლეს. პავლეს საქართველოში დატოვება ხელისუფლებამ მიზანშეუწონლად სცნო და 1887 წელს იგი საქართველოდან გადაიყვანეს. პავლეს გადაყვანას რომ სასჯელის სახე არ მიეღო იმპერატორმა ალექსანდრე III-მ იგი ბრილიანტის ჯვრით დააჯილდოვა.

ქართველმა საზოგადოებამ თავისი პროტესტი ამჯერად დიმიტრი ყიფიანის სტავროპოლიდან ტფილისში გადმოსვენებითა და დიდი ეროვნული მოღვაწის მთაწმინდაზე დაკრძალვით გამოხატა.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაწყებულმა პოლიტიკურმა რეაქციამ ვერ შეანელა ეროვნული მოძრაობა. შეტევა ქართული ენის, ქართული კულტურის წინააღმდეგ გაგრძელდა XIX საუკუნის 90-იან წლებში და XX საუკუნის დამდეგს. ანტიქართულ პოლიტიკას ამჯერად ეროვნულ მოღვაწეთა ახალი თაობა დაუპირისპირდა.

§ 5. ეროვნული მოძრაობა XIX საუკუნის 90-იან წლებში.

ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მემკვიდრეობის საკითხი

XIX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგიდან ეროვნული მოძრაობა ახალ სტადიაში შევიდა. ამ პერიოდისათვის **ეროვნულმა მოძრაობამ დაშლა იწყო ცალკე მიმდინარეობებად**. ყოველი მიმდინარეობა თავს XIX საუკუნის 60-იან წლების დამდეგიდან დაწყებული ეროვნული მოძრაობის მემკვიდრედ თვლიდა, თუმცა ზოგიერთი მათგანი ახალ ეპოქაში თავისი მსოფლმხედველობის ნაწილობრივ გადასინჯვასაც არ ერიდებოდა.

ეროვნულ მოძრაობაში აღმოცენებული მიმდინარეობებიდან ყველაზე ძლიერი იყო **ილია ჭავჭავაძის ფრთა (გაზეთ „ივერიის“ ბანაკი)**. „ივერიის“ ბანაკი და მათი იდეური წინამძღოლი ილია ჭავჭავაძე კვლავ XIX საუკუნის 60-იან წლებში შემუშავებული ეროვნული პროგრამის ერთგული რ ებოდა. ამ მიმდინარეობას წარმოუდგენლად მია ნდა იდეური კომპრომისი და ცდილობდა, მთელი ეროვნული მოძრაობა თავის გარშემო გაეერთიანებინა.

ეროვნული მოძრაობის მეორე განშტოებას წარმოადგენდა **ნიკო ნიკოლაძის მიმდინარეობა (ჟურნალ „მოამბის“ ბანაკი)**. ნიკო ნიკოლაძე კვლავ ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ საქართველოს მომავალი დასავლეთ ევროპაში არსებული ბურჟუაზიული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური წყობი-

ლების დამყარებასა და ქართული ეროვნული ბურჟუაზიის გაძლიერებაზე იყო დამოკიდებული.

ეროვნული მოძრაობის მესამე მიმდინარეობას წარმოადგენდა გიორგი წერეთელის ფრთა (გაზეთ „კვალის“ ბანაკი). დიდი ეროვნული მოღვაწე გიორგი წერეთელი თავიდანვე განიცდიდა სოციალისტური დოქტრინის გავლენას. XIX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგისათვის გიორგი წერეთელი საბოლოოდ დადგა ნაციონალ-სოციალიზმის (ეროვნული-სოციალიზმის) პოზიციასზე. მან ბრძოლა გამოუცხადა კოსმოპოლიტურ სოციალიზმს და აღიარა, რომ ქართველმა ერმა სოციალიზმის ინტერესებზე მაღლა უნდა დააყენოს ეროვნული (სახელმწიფო) ინტერესები, ანუ გიორგი წერეთელი ჯერ ეროვნული საკითხის გადაჭრას მოითხოვდა, ხოლო შემდეგ – სოციალურისას.

სამწუხაროდ, მოვლენები ისე განვითარდა, რომ შეუძლებელი გახდა ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ნიკოლაძისა და გიორგი წერეთლის მიმდინარეობათა მორიგება. ეროვნული მოძრაობის დაშლა მიმდინარეობებად თავისთავად უარყოფითი მოვლენა იყო. ვითარება კიდევ უფრო მძიმდებოდა იმით, რომ ეროვნული მოძრაობის დაშლის ფონზე საქართველოში ფეხს იკიდებდა სოციალისტური დოქტრინის მიმდინარეობანი: ნაროდნიკული სოციალიზმი და სოციალ-დემოკრატია. სოციალისტური დოქტრინის მოძალების საფრთხემაც ვერ შეუწყო ხელი ეროვნული მოძრაობის გამთლიანებას. პირიქით, ნიკო ნიკოლაძე არ მაღავდა თავის აშკარა სიმპათიას ნაროდნიკული სოციალიზმის მიმართ, ხოლო გიორგი წერეთელმა როგორც იდეური, ისე ორგანიზაციული თვალსაზრისით ხელი შეუწყო პირველი ქართული სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის, „მესამე დასის“, გამოსვლას სამოღვაწეო ასპარეზზე. მოვლენათა ასეთი განვითარება საბოლოოდ ასამარებდა ეროვნული მოძრაობის გამთლიანების იდეას. ეს კი ილია ჭავჭავაძისათვის წარმოუდგენელი იყო.

XIX საუკუნის 90-იან წლებში გაზეთ „ივერიის“ მიმართულებასთან, ე. ი. ილია ჭავჭავაძესთან სხვადასხვა ფორმით დაპირისპირებულნი აღმო წდნენ: საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმდინარეობებიდან – ნაროდნიკები და სოციალ-დემოკრატები; ჟურნალ-გაზეთებიდან – „კვალი“, „მოამბე“, „ნოვოე ობოზრენიე“, „კავკაზი“, სომხური პრესა; აგრეთვე ცნობილი და ნაკლებ ცნობილი მოღვაწეებიდან – ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, ივანე მა აბელი, მიხეილ მა აბელი, ილია ბახტაძე, გიორგი თუმანოვი და სხვები. ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ ბრძოლას აგრძელებდა კავკასიის კოლონიური ადმინისტრაცია და სომხური ბურჟუაზია. ილია ჭავჭავაძე არც თუ ისე ცნობილ თანამოაზრეებთან

ერთად აბმული აღმო ნდა სერიოზული ძალის მქონე მოწინააღმდეგეებთან. ამ იდეურ ბრძოლაში ილია ჭავჭავაძეს მოუხდა მრავალი პოლემიკური ხასიათის წერილის დაწერა, რომელთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „**ვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე**“. ეს წერილი 1896 წელს გამოქვეყნდა გაზეთ „**ივერიაში**“. ილია ჭავჭავაძემ მისთვის ვეული სარკაზმით წარმოადგინა ქართულ სინამდვილეში ფეხმოკიდებული დამღუპველი სენი – **დასების (პოლიტიკური მიმდინარეობების) მომრავლება**. „მესამე დასის“ შექმნას, ცხადია, ილია ჭავჭავაძე უარყოფით მოვლენად მიი ნევედა. დასების მომრავლებისადმი თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ილია ჭავჭავაძე ასე გადმოცემს: „იქნება გეგონოთ, ამით მინდოდეს თავი მოვაწონო გ. წერეთელს, რომ „მესამე დასში“ შესასვლელად შემეწევა და მე ემით მოგაწონეთ თავი, მეოთხე დასს შევადგენ და მეთაურად გავუხდი. ოთხი სამზე ერთით წინ არის და მეც მინდა, თუ ვიქნები, წინ ვიყო. ბ-ნ გ. წერეთლის დიდი ღვაწლი მით არის დაუვიწყარი, რომ ამისთანა ადვილი გზა გვი ვენა წინაურობისა: საქმე თვლაშია, მეოთხეს მეხუთე მოჰყვება, მეხუთე – მეექვსე და წავა ესე, მინამ ადამიანს სათვალავი შემოაკლდება. ქართული პროგრესი ეს არის და ევროპის კი რა მოგახსენო“. ამავე წერილიდან კარგად ანს, რომ **ილია ჭავჭავაძე ეროვნული მოძრაობისათვის ყველაზე დიდ საშიშროებას სოციალ-დემოკრატიიდან მოელოდა**. ცხადია, სოციალ-დემოკრატებმაც იგრძნეს, რომ ქართულ სინამდვილეში მათ დამკვიდრებას ყველაზე მედგარ წინააღმდეგობას სწორედ ილია ჭავჭავაძე და „**ივერიის**“ ბანაკი გაუწევდა. სწორედ ამიტომ XIX საუკუნის 90-იანი წლების შუა ხანებიდან ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ **ილია ჭავჭავაძე და ქართველი სოციალ-დემოკრატები**. ამიერიდან ილია ჭავჭავაძის იდეური მოწინააღმდეგეები შედარებით ნაკლებად აქტიურობენ. ნაკლებად აქტიურობდა სოციალ-დემოკრატების ბანაკში გადასული გიორგი წერეთელიც.

XIX საუკუნის 90-იანი წლების დასასრულისათვის ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ სხვადასხვა ძალების ბრძოლა **ილია ჭავჭავაძის ნააზრვეისა და ნაღვაწის უარყოფაში გადაიზარდა**. ამის ინიციატორები და სულის ამდგმელები ქართველი სოციალ-დემოკრატები იყვნენ. ილია ჭავჭავაძის უარყოფის, ილიას გზის უარყოფის მანიშნებელ მოვლენად უნდა მივი ნიოთ 1897 წელს ილია ჭავჭავაძის 60 წლის იუბილეს აშლა. ქართულმა საზოგადოებამ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია იუბილეს აშლის მოსურნეთ! იუბილეს აღნიშნვა შეუძლებელი გახდა 1898 წელსაც. უფრო მეტიც, დაიწყო იმ თითო-ოროლა პუბლიცისტისა თუ მწერლის დევნა, რომლებიც ილია ჭავჭავაძის იუბილეს საჯაროდ

გამოეხმაურნენ. გაზეთები და ჟურნალები თავს იკავებდნენ ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი მასალების პუბლიკაციისაგან. ყოველივე ამის უკან სოციალ-დემოკრატიები იდგნენ. ილია ჭავჭავაძის უარყოფას გულგრილად უყურებდა ქართველი საზოგადოებაც!

ილია ჭავჭავაძის უარყოფის ყველაზე ნათელ მაგალითს წარმოადგენდა ნოე ჟორდანიას წერილების სერია „პრესა“, რომელიც 1899 წელს გაზეთ „კვალში“ გამოქვეყნდა და 1900 წელს წიგნადაც გამოიცა სათაურით „ქართული პრესა (გუშინ და დღეს)“. ნოე ჟორდანიამ ილია ჭავჭავაძე უარყო როგორც მოაზროვნე, თუმცა გარკვეული მოსაზრებით აქცენტი გაზეთ „ივერიაზე“ გადაიტანა. ნოე ჟორდანია წერდა: „... დღეს ვენ მწერლობაში „ივერიის“ წინამძღოლობით ყოველმხრივი რეაქციაა, რეაქცია აზრის, მოქალაქეობა სულ არა – აი თვისება „გაივერიელებული“ პრესის“. ასეთი საშინელი ცილისწამებისაგან ილია ჭავჭავაძის დაცვა ვერაფერს გაბედა.

ილია ჭავჭავაძე გრძნობდა, რა ძალასთანაც კჭონდა საქმე. სწორედ ამიტომ 1900 წელს გაზეთ „ივერიაში“ მისი პასუხი ნოე ჟორდანიასადმი „ახალმოსულის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნდა. ილია ჭავჭავაძეს სწამდა, რომ ნოე ჟორდანიას ცდა, „წუთისოფლის ბორბალს ღერძი გამოუცვალოს და თავისი ბრძანებისა და ნებისამებრ ატრიალოს ცა და ქვეყანა“, მარცხით დამთავრდებოდა.

ილია ჭავჭავაძემ 1900 წელს ქართველი სოციალ-დემოკრატების (მესამე დასელების) წინააღმდეგ კიდევ ერთი პასკვილი დაწერა. პასკვილი „სიმეოლო სარწმუნოებისა“ წარმოადგენს კონკრეტულად გიორგი წერეთლის, ნოე ჟორდანიას, სილიბისტრო ჯიბლაძის, ფილიპე მახარაძის და ზოგადად სოციალისტური იდეოლოგიის მომაკვდინებელ კრიტიკას. კრიტიკა შინაარსითა და ფორმით იმდენად მწვავე, გამანადგურებელი იყო, რომ ილია ჭავჭავაძემ პასკვილის გამოქვეყნებისაგან თავი შეიკავა. „სიმეოლო სარწმუნოებისა“ გიორგი წერეთელს, სილიბისტრო ჯიბლაძეს, ნოე ჟორდანიას, ფილიპე მახარაძეს და საერთოდ, მთლიანად „მესამე დასს“ ხატავს მარქსიზმის ბრმა მიმდევრებად, სამშობლოს მოღალატეებად, რომელთა ოცნებას საქართველოს განადგურება წარმოადგენდა.

XIX საუკუნის მიწურულისა და XX საუკუნის დამდეგისათვის ილია ჭავჭავაძისა და გაზეთ „ივერიის“ გავლენა ქართველ საზოგადოებაზე მნიშვნელოვნად კლებულობს. სოციალ-დემოკრატთა მიერ ილია ჭავჭავაძის უარყოფას მთელი ქართველი საზოგადოება მშვიდად უყურებდა, მის დაცვას, გამოსარ ლებას ვერაფერს ბედავდა...

არადა, ილია ჭავჭავაძემ და მისმა თანამოაზრეებმა XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგიდან მთელი ეპოქა შექმნეს საქართველოს ისტორიაში. მათ ქართველობისა და საქართველოს გადარენისათვის უთანასწორო ბრძოლაში დიდი გამარჯვება მოიპოვეს. ამასთან ერთად XIX საუკუნის 90-იანი წლებისათვის აშკარა გახდა, რომ დადგა ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მემკვიდრის, ახალ ვითარებაში ილია ჭავჭავაძის მიერ დაწყებული დიდი ეროვნული საქმის გაგრძელების საკითხი. ცხადია, ეს მისია უნდა ეკისრათ ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენლებს. სამწუხაროდ, მოხდა ისე, რომ ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მემკვიდრის ტვირთის ზიდვა ვერც შეძლო. პირიქით, ახალგაზრდა მოღვაწეები, რომელთაც არც ნიჭი აკლდათ და განათლებაც შესაფერისი ჰქონდათ, საზოგადოებაში ილია ჭავჭავაძის მიმართ დამკვიდრებული ნიჰილისტური დამოკიდებულების გავლენაში მოექცნენ. ახალგაზრდა თაობის ისეთი ცნობილი წარმომადგენელი როგორც არ ილ ჯორჯაძე იყო, ილია ჭავჭავაძის ნააზრევში უპირატესად მისთვის მისაღებსა და სამომავლოდ განსახორციელებელს კი არ ეძიებდა, არამედ მიუღებელსა და უარსაყოფს. ახალგაზრდა თაობის ასეთი დამოკიდებულება ილია ჭავჭავაძეს შეუმნეველი არ დარენია. კონკრეტულად არ ილ ჯორჯაძის შესახებ ილია ჭავჭავაძე წერდა: „ხომ იცი, ვინ ბრძანდება ბ-ნი არ ილ ჯორჯაძე? ეს ის ახალი კაცია, რომელიც მარტო იმის ფიქრსა და ცდაშია, რომ ახლებსაც აამოს და არც ძველები მოიმდუროს. ამიტომაც ამისთანებში ასე ბრძნულად იტყვის ხოლმე: ძველები, მართალია, მიხვდნენ, მაგრამ საქმე ახლებსავით კარგად ვერ გამოშიგნეს, გულღვიძლი კარგად ვერ გაუხრიკესო; მიხვედრა ძველებისა, გამოხრიკა-კი ახლებისაო“. ეს სიტყვები მარტო არ ილ ჯორჯაძეს არ ეხებოდა, იგი მთელი მოაზროვნე ახალგაზრდობის მიმართ იყო თქმული.

ილია ჭავჭავაძის უარყოფისა და მისი პოლიტიკური მემკვიდრის არარსებობის ფონზე ძალზე საინტერესო მოვლენას წარმოადგენს არალეგალური ორგანიზაცია „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“. ეს ორგანიზაცია შეიქმნა რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა ქალაქების უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტების ძალებით. კერძოდ, ორგანიზაციაში გაერთიანდნენ პეტერბურგის, მოსკოვის, ოდესის, კიევის, ხარკოვის, ვარშავის უნივერსიტეტის სტუდენტები: გიორგი დეკანოზიშვილი. ვარლამ ჭიჭინაძე, ილია ჯიშკარიანი, ნიკოლოზ ჯაყელი, დავით მდივანი, ანდრია დეკანოზიშვილი, იაკობ ფანცხავა, მიხეილ ხელთუფლიშვილი, გიორგი გვაზავა, ნოე ჟორდანიანი, შიო დედაბრიშვილი, ფილიპე მახარაძე და სხვები. 1892 წელს ქუთაისში გაიმართა

„საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ დამფუძნებელი ყრილობა. 1893 წელს კი შემუშავდა „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ პროგრამა, რაშიც გადამწყვეტი როლი შეასრულა არ ილ ჯორჯაძემ. პროგრამა იმავე წელს დაამტკიცა ტფილისში გამართულმა ორგანიზაციის მეორე ყრილობამ.

„საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ პროგრამაში ასახვა პოვა როგორც **ეროვნულმა**, ისე **სოციალურმა** საკითხმა. **ორგანიზაცია თავის საბოლოო ამოცანად თვლიდა ქართველი ერის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვებას.** საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვება ორგანიზაციის წევრებს შეუძლებლად მიაჩნდათ, თუ არ დაემხობოდა რუსეთის იმპერია და ამავე დროს არ შეიქმნებოდა ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება. „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ აუცილებლად თვლიდა კავშირის დამყარებას რუსეთის იმპერიის მიერ დაპყრობილ ერებთან (პოლონელებთან, ფინელებთან და ა. შ.).

„საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ ასევე თავის ამოცანად ისახავდა ქართველი ერის მომზადებას დამოუკიდებელი ცხოვრებისათვის, რადგან ორგანიზაციის წევრები ღრმად იყვნენ დარწმუნებული იმაში, რომ „ცუდად გამოყენებული თავისუფლება თავისუფლების უქონლობაზე უარესია“.

ზოგადად თუ ვიტყვით, „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ პროგრამა **ეროვნულ-დემოკრატიული ხასიათისა იყო.** იგი წარმოადგენდა ილია ჭავჭავაძის მიერ XIX საუკუნის 60-იან წლებში შემუშავებული ეროვნული მოძრაობის პროგრამის შემდგომ განვითარებას იმ რეალობის გათვალისწინებით, რომელიც XIX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგისათვის იყო შექმნილი.

შეძლებდა თუ არა „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ საბოლოოდ ამოყალიბებულიყო როგორც ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მემკვიდრე, მისი საქმის გამგრძელებელი, ძნელი სათქმელია, რადგან 1893 წელს უანდარმერია ორგანიზაციის კვალს მიაგნო და მან არსებობა შეწყვიტა.

ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მემკვიდრის საკითხი არ იყო უბრალოდ გადასაწყვეტი. ეს ამავე დროს იყო ეროვნული მოძრაობისა და მთლიანად საქართველოს მომავლის საკითხი. სამწუხაროდ, XIX საუკუნე ისე მიიწურა, რომ ილია ჭავჭავაძის რეალური მემკვიდრე საქართველოში არ ანდა.